İNANIŞLARI ve GELENEKLERİYLE

TAHTACILAR

Hüseyin Yüksel BİÇEN

tek ağaç

Sosyoloji 7

İnanışları ve Gelenekleri Açısından Tahtacılar
Hüseyin Yüksel BİÇEN

Yayın Yönetmeni
Ertuğrul ÖZBEK

Editör
Cevat PALOĞLU

Dizgi ve Sayfa Düzeni
Şirin ÇELEN

Kapak Tasarım
π^2

Baskı :
Kalıpsan Ofset
(0 312) 342 06 58

© 2005 Yayın Hakları Tekağaç Kitap Basım, Yayım, Dağıtım Ltd. Şti'ne aittir.

Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığın bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN
975-888-36-6

Birinci Basım
Nisan 2005-ANKARA

TEKAĞAÇ YAYINCILIK

Merkez: Konur Sk. No. 39/19 Kızılay / ANKARA
Tel: (0 312) 419 78 16 – Tel-Fax: 419 78 51
Şube: Zafer Çarşısı No: 20-21 Yenişehir / ANKARA
Tel: (0 312) 433 37 82 – Faks (0 312) 435 03 60
Şube: Çankaya Mah. 4716 Sk. Kurum İşhanı No: 16/B
Tel: (0 324) 239 28 12 – 237 10 92 MERSİN
www.tekagaceylul.com
e-mail: tekagac@tekagaceylul.com

ÖNSÖZ

Her aydın, kendini içinde yetiştiği topluma borçlu hisseder. Ben de, hızla değişime uğrayan ve yok olan Tahtacı gelenek ve göreneklerini geleceğe aktarmayı kendime borç edindim. Bu çalışma ile içinden yetiştiğim topluma olan borçlarımdan birisini ödemek istedim. Değerlendirmesini, elbette okuyanlar yapacaklar. Eğer hatalar varsa sorumlusu sadece benim. İyi bir şeyler yapılmış ise asıl pay; bu çalışmaya katkı sunan Bozdoğan Alamut Köyü, Çine Yeniköy, Edremit Çamcı Köyü, insanlarınındır.

Asıl çalışma merkezi Alamut Köyü olarak alınmışsa da, Tahtacı törelerinin aşağı yukarı benzer olduğunu düşünüyorum. Farklılıklar, daha çok şehre yakınlık-uzaklık, Bektaşilikten etkilenme, dedelerin "Yanyatır ocağı" dışındaki ocaklardan gelmesi ve son dönemdeki gibi faktörlerden, hızlı toplumsal değişimden kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, geleneksel yapının en az değişiklikle tespit edildiği son çalışmalardan birisi olacaktır; çünkü sözlü kaynaklar hızlı bir şekilde azalmaktadır. Tahtacılar konusunda yeni çalışmalar yapacak olanlar, bu konuya öncelik vermeliler.

Çalışmaya Tahtacıları yazmak amacıyla başladım ama taradığım kaynaklar beni "Din", "İslamiyet" ve "Alevilik" konularında da birşeyler yazmaya zorladı. O nedenle başa iki bölüm eklemek zorunda kaldım. Diğer yazarların bilinçli ya da bilinçsiz olarak atladıkları bu alanlar klasik tezlerin kabulü yahut siyasi duruşların gereği gibi durmaktadır. Benim bu konuda farklı tespitlerim var. Belirtmeyerek ciddi bir eksiklik yapmış olacaktım.

Kitap çalışmam sırasında kendileri ile sohbet ettiğim ve bana yardımcı olan, Alamut Köyünden (isim sırasına göre), Ali KAHYAOĞLU (Irazın Ali), Ali KAHYAOĞULLARI (Alibey), Ayşe ÖZTÜRK (Hacıeşe), Ahmet ÖCAL (Uzuneymet), Ayşe YETKİN (Delieşe), Fatma KULAKOĞLU (Amcamın karısı), Gevher BİÇEN (annem Goca Göfer), Hasan BİÇEN (babam), Halil TOPBAŞ (Halıl), Hulki KULAKOĞLU, Hüseyin BOYA (Çingilli) Mehmet KULAKOĞLU (Memiş), Mehmet ÖZTÜRK (kayınbabam Gıroğlan), Şehriban ÖZTÜRK (Kayınvalidem), Mehmet YETKİN (Arap), Ümmü ebe ile Çine Yeniköy'den İbrahim KAFES'e, Edremit Çamcı köyünden Şakir BEKEŞ'e, Antalya'dan Ali AKSÜT'e şükranlarımı sunuyor, ölenlere rahmetler diliyorum.

Benimle gurur duymalarını istediğim, 12 yaşına kadar baba ve anne dediğim; dedem Ahmet BİÇEN (Güveymet) ile ebem Fatma BİÇEN'in (Fatmangız) anılarına...

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm

DİN NEDİR? 1
ÇOKTANRILI DİNLER 11
TEK TANRILI ORTADOĞU DİNLERİ 12
HİNT DİNLERİ 15
UZAK DOĞU (ÇİN) DİNLERİ 17
ŞAMANİZM 18

2. Bölüm

DİN TANIMLARI VE ORTAK ÖZELLİKLERİ 23
Kutsal 25
Tapınmak 26
Ritüeller 27
Kutsal Kitap 29
Dil 30
Din Duyguları 32
Din Kurucusu ya da Peygamber 32
Ölüm 34
Dünya düzeni anlayışı 36
Ahlak 38
Cemaat, topluluk, dinsel kimlik 39
Özgün bir içerik taşıması 40
Din adamı (görevlileri) 40
Mezhep ve Tarikat 41
Dinlerin ortaya çıkış yerleri 43
Dinlerin evrimi ve toplumsal yapı 43
Dinin siyasallaşması 44
Dinlerde sevgi ve hoşgörü 45
Kutsal Rakamlar 46
Dinler ve din ile kültürler arası etkileşimler 47
Dinler/inançlar eşittir 48
Helal-haram 48
Cennet-cehennem 49
Din ve dogmatizm 49
Din, çıkış merkezinden uzaklaştıkça daha fazla değişime uğrar 49
BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ 51

3. Bölüm

İSLAMİYET ÖNCESİ ARAP YARIMADASININ SOSYAL YAPISI 53
YÖNETİM 55
PEYGAMBER 57
HZ. ALİ 61
KISA İSLAM TARİHİ 64
ALEVİLİK 79
TARİH 87

4. Bölüm

TAHTACILAR 99
BAZI KAVRAMLAR (Oymak, Boy, Oba, Sülale 108
DOĞUM 112
KIRK (40) 114
DİŞ HEDİĞİ 115
DUŞAK KESME 115
TIRAŞ OLMA (Saç Yülüme) 116
SÜNNET 116
AYDAŞ KAYNATMA 117
KIZ İSTEME VE NİŞAN 117
DÜĞÜN 118
KIZ KAÇIRMA 121
GELİN BAŞI BAĞLAMAK 122
EL ÖPMEK 124
ASKERE GİTMEK 125
EV AYIRMA (Ayrılma) 126
ÖLÜM VE CENAZE TÖRENLERİ 127
TAHTACI, ALEVİ, BEKTAŞİ 134
TECELLE 151
ÖZEL GÜNLER 151
BAYRAMLAR VE KURBANLAR 156
CUMA AKŞAMI 162
ADAK 163
TEKKE ZİYARETLERİ 163
KIYAFET 164
DİL 164
KAYNAKÇA 167

1. BÖLÜM

En ufak bir duraksama geçirmeden, tam bir alçak gönüllülükle söyleyebilirim ki, "dinin politikayla hiçbir ilişiği yoktur" diyenler, dinin ne olduğunu bilmeyen insanlardır.

(M. Gandhi)

DİN NEDİR?

Din konusunun iyi anlaşılabilmesi için, önce evreni ve doğadaki dengeyi iyi gözleyip ve kavramak gerekir. Bu amaçla doğaya baktığımızda, insan eli değinceye kadar her şeyin son derece düzenli ve dengeli olduğunu görürüz. Ne bir fazla ne bir eksik... Doğa, üzerindeki tüm canlılara yaşam vermiş; onları beslemiş, barındırmış, yıkayıp arındırmış, en sonunda da bağrına basarak onunla bütünleşmiştir. Doğa bu süreci kendi düzeni içinde gerçekleştirir ve bu süreçte bozulmaz, hatta kendi kendini onarır ve yeniler. Doğadaki bozulma, insan gereksinmelerinin doğal sınırları aştığı noktada başlamaktadır. Bu zorlama bir yandan yeni ürünleri yaratırken diğer yandan da yeni fikirler, düşünceler, ideolojiler üretmektedir. Bunlardan birisi de, kitabımızın konusu olan dindir.

Prof. Dr. Günay TÜMER ve Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*; kitabında "Arap Dilinde 'din' kökünden gelen kelimelerin ifade ettiği anlamlar aşağıdaki şekilde guruplandırılmakta ve örneklendirilmektedir:" denilerek

"1- Ceza, mükafat, hüküm, hesap,

2- İtaat, tâat (ibadet, tanrı emirlerini yerine getirme), teslimiyet, hizmet, ibadet

3- Üstün gelme, hakimiyet, zelil kılma (hor aşağılama, hakir), zorlama
4- Adet, yol, kanun, 'şeriat', millet, mezhep"[1]

Din kökünden gelen sözcüklerde dikkati çeken ilk şey, sözcüklerden çoğunluğunun, bireysel ve toplumsal olarak olumsuz bir anlam içermesidir. Sınıflandırmanın 'ceza' sözcüğü ile başlaması da sıradan bir rastlantı olmasa gerekir. Çünkü sözcüklerde en bilinen ve kullanılan anlam, ilk olarak akla gelir ve sözün baskın anlamını o kavram belirler.

Aynı kaynağa göre din, diğer dillerde de, aşağı yukarı aynı anlama gelmektedir. Örneğin Farsça'da; yol, mezhep, ayın, üslup, tarz; İbranice'de ibadet, kurban, dua, korku, hüküm, emir, kanun; Yunanca'da korku ile karışık saygı. Türkçe'ye Arapça'dan giren bu kök, İbranice ve Aramice'de benzer nitelikte olduğundan ortak Sami kökünden kabuledilebilir. Latince'de din için büyük saygı, itina, titizlik gösterilen, tazim edilen şey (saygı duyulan) anlamında 'religio' sözcüğü kullanılmaktadır. Hinduzm'in Arapça'sı olan Sanskritçe'de din, hakikat, kanun, yol, görev, nizam, doğruluk, fazilet gibi anlamlara gelmektedir.[2]

Görüldüğü gibi din sözcüğünün anlamı, dillere göre dolaysıyla dinlere göre büyük farklılıklar göstermemektedir. Ancak inanç yönünden sayısı kabul edilen büyük dinlerin kaynağı olan hiçbir dilde, bugün dine eklenmeye çalışılan "sevgi" anlamı bulunmamaktadır. Bu durum, dinlerin temel ortak özelliğinin sevgi değil, korku olduğunu ortaya koymaktadır. Elbette, bireyi ve toplumu örgütleyen bir kurum olarak dinin, zaman zaman sevgiden söz etmemesi yahut kutsal kitaplarda sevgi sözcüğüne yer vermemesi düşünülemez. Önemli olan hareketin belirleyici yönüdür; çünkü o ilk algıdır. Dindeki ilk algı olarak da korku sevgiden önce gelmektedir.

Bunun, dininin gelişim tarihi ile yakından ilişkisi vardır. Her yeni toplumsal harekette olduğu gibi, dinlerin ilk dönemlerinde "sevgi" sözcüğü daha yaygın kullanılmıştır. Bu bir zorunluluktur; hareketlerin

[1] Dinler Tarihi G. Tümer, A. Küçük Ocak Yayınları 1997 Ankara, S-3.
[2] Age S-5.

başlangıcındaki bu sevgi, zayıfın gereksinmesi olan, kendisi için güçlüden istenen bir sevgi daha doğrusu, hoşgörüdür. Çünkü güçsüz olanın, kendi varlığını korumasının en kolay yolu budur. Örneğin İsa başlangıçta, bir yanağına tokat atıldığında diğer yanağını gösterecek kadar hoşgörülü ve sevgi doludur. Ancak iktidar kurulduktan ve sağlamlaştırıldıktan sonra aynı din, Haçlı Seferlerine ve Engizisyon Mahkemelerine kaynaklık etmiş, onların teorik zemini hazırlamıştır. İslamiyet'te de durum pek farklı değildir. İslamiyet'in başlangıcında Mekke'de inen ayetlerde hoşgörü ve sevgi egemendir. Kurallar daha yumuşaktır ve herkese kucak açar. Hicretten sonra, Medine İslam Devletinin kuruluşu ile birlikte Mekke'deki hoşgörü, yerini yavaş yavaş sertliğe bırakmış ve iktidar sağlamlaştıktan sonra savaş Ayetleri inmiştir. Cihat, ganimet, şehitlik gibi kavramlar, İslam Devletinin güçlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Bunların hoşgörü ve sevgi kavramları olduğunu hiç kimse ileri süremez. Diğer dinlerde de durum pek farklı değildir.

Din sözcüğünün yukarıdaki tanımları, din egemenliğinin sağlamlaşmasından sonra yapıldığı için, anlamın içeriğinde sevgi, hoşgörü sözcükleri yoktur. Eğer tanım, dinlerin başlangıçlarına göre yapılmış olsaydı, baskın anlamın sevgi, hoşgörü, kardeşlik gibi yumuşak sözcükler olması kaçınılmaz olacaktı. Dr. Ali Şeriati, *Dinler Tarihi* kitabında, dinin kaynaklarına ilişkin yaygın görüşleri şöyle özetlemektedir: "Filozoflara, tabiat alimlerine, sosyologlara, antropologlara göre dinin meydana gelmesine sebep olan, çeşitli faktörlerdir. Bunların ortaya attığı görüşler: Korku faktörü, eşyanın konusundaki cehalet faktörü, mülkiyet, Durkheim'in teorisi (bir toplumun ortak ruhu veya başka bir deyimle toplumun vicdanı), David Hume'un teorisi (dinin meydana gelmesinde ve değişmesinde tabiat faktörü). Freud'un teorisi (ruhsal faktör), Young'un teorisi (özel dini vicdan), sosyal vicdanın aşamalarından biri, o sosyal vicdanın kendine özgü aşamalarından birisi "insanın inkistansı'dır.[3] Bu görüşlere göre din özetle, doğal unsurlardan, cehaletten, korkudan, ekonomik ve toplumsal nedenlerden ve insanın doğasından doğmuştur.

[3] Dinler Tarihi Dr. Ali Şeriati. Kırkambar Kitaplığı İstanbul 2001. S-46.

Korkunun nedeni, ilk insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğüdür. O nedenle, tapınma; doğa gücü karşısındaki ilk korku, ilk yenilgi, diye tanımlanmaktadır. Günümüzde insanoğlu doğal felaketler dışında, nispeten doğa karşısında belli bir güce ulaşmış ve onu kontrol edebilmekte, hatta zaman zaman yenebilmektedir. O nedenle doğa karşısındaki korku bugün anlamsız gibi görülebilir. Hatta bu korkunun abartılmış olduğu bile savunulabilir. Ancak olayın sağlıklı değerlendirilebilmesi için, doğa olaylarındaki acizlik karşısında bugün bile başvurulan ya da sığınılan yerlere bakmak gerekir.

İnsanın var oluşu ile birlikte doğadaki en temel korku, ölüm korkusudur. Tüm dinlerin ortak sorusu ve korkusu ölümdür. Tüm canlılar için olağan kabul edilen, hatta yaşamını diğer canlıların ölümü üzerine kuran insanoğlunun, kendi ölümü konusunda çok büyük korkuları vardır. Dinlerin temelinde işte bu ölüm korkusu yatmaktadır. Diğer canlılar için çok olağan karşılanan ölüm olgusu, insanın kendisine yönelince, yeni anlamlar kazanmaktadır. O nedenle insanoğlu gömerek ya da yakarak, görünmezlik yolu ile, ölümü yok etmeye çalışmaktadır. İnsanoğlu, ölümü tanımlayan canlı kavramını doğru anladığı, yani canlılığın asıl olarak ölüm ile ifade edildiğini kabul ettiği zaman, korkusunu yenecektir. Doğa korkusu gibi ölüm korkusunun yenildiği nokta, dinlerin de sönmesinin başlangıcı olacaktır.

Ölüm ve doğa kadar insanı ürküten üçüncü korku, toplumsal baskıdır. Din bir kez egemen hale geldikten sonra, kendisi de başlı başına bir korku kaynağı olmaktadır. "Bizden" ve "bizden olmayan" ayrımı, korkunun kaynağını oluşturmaktadır. Zayıf olan biz ile güçlü olan öteki, her zaman korkuyu beslemekte ve büyütmektedir. Özellikle farklı dinlerin olduğu yerler ile farklı mezheplerin bulunduğu dinlerde bu korku, ölüm korkusunun bile önüne geçebilmektedir. Kimliklerin dayatıldığı noktalarda savaşlar başlamaktadır. Dayatmaya dayanılamayan noktalarda ise, kişinin kendi kimliğini reddedişi gündeme gelmektedir. Bu bazen kılıç korkusu, bazen ideolojik baskı, bazen de ekono-

mik nedenlerle gerçekleştirilmektedir. İnsanların zor/korku olmadan din değiştirmeleri ender görülen olaylardandır. Güçlü olana katılma ile korku yerini güvene bırakmaktadır.

Elbette sadece sözlük anlamları bir, kavramı anlatmak için yeterli olmayacaktır. O nedenle sözcük: "Anlamı olan ses ya da ses birliği", olarak tanımlanırken, zamanla "nesnelerin ya da olayların ortak özelliklerini kapsayan bir ortak ad" halini alarak "kavram" niteliğine dönüşür. Din de diğer kavramlar gibi aynı evrim sürecini geçirip, sıradan bir sözcük olmaktan çıkarak, toplumları yöneten içselleştirilmiş, dokunulmazlık kazanmış güçlü bir kavram haline dönüşmüştür. Ancak bir sözcüğün kavram niteliğini kazanmış olması, o kavramın tanımının tamamlanmış olduğu anlamına gelmiyor. Hatta bir dönem için tanımlandığı kabul edilen ve tartışma dışı kalan bazı kavramların bir dönem sonra yeniden tanımlanması gerekebiliyor. Kavramların tanımları tarihsel olduğu kadar, gereksinmelere, kullanım alanlarına ve kullanıcılara göre de farklılıklar gösterebilmektedir. Diğer yandan bir kavramın tartışmasız tek tanımını yapmak da olanaksızdır. Hele bu, din gibi, çokluğu ifade edecek bir kavram ise iş, en az din sayısı kadar, güçleşmektedir. Ancak anılan çekincelere rağmen, konunun anlaşılması için, bir tanım yapmak ya da tanımlamak zorunludur. Elbette tanımın derinliği, tanım yapanın amacı, bakışı, birikimi ile sınırlı olacaktır. O nedenle tanım yapmanın bu zorluğu ve özelliği, dine sayısız tanım olarak yansımıştır. Biz de konumuzun gerektirdiği ve bakış açımıza uygun tanım bulmaya ya da yapmaya çalışacağız. İşe sözlüklerdeki tanım ile başlarsak: *Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü* dini: 1- İnsanların anlayamadıkları, karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarını gizemsel nitelikteki güçlerle açıklamaya yönelmeleri olgusu. 2- Bu nitelikteki tasarımların kurallar, kurumlar, töreler ve simgeler biçiminde örgütlenmesini sağlayan düzen. 3- İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç ya da ülkü. *Milli Eğitim Bakanlığı Örnekleriyle Türkçe Sözlük*: 1- İnanç, itaat, gidilecek yol, ibadet, şeriat gibi manalara gelir. Kısaca

inanç sistemi demektir. 2- Allah tarafından konulan, Allah'ın gönderdiği peygamber vasıtasıyla akıl sahibi insanlara tebliğ edilen, onlara dünya ve ahret saadetinin yollarını gösteren hükümler demektir. Buna göre din, Allah ile kul arasındaki münasebetleri düzenleyen ve bu bağların nasıl kurulacağını, insanın saadet ve huzurunu nasıl sağlayacağını gösteren ilahi kaynaklar, emirler ve kanunların hepsi, bütünü demektir. 3- İslam dini, İslamiyet. *Büyük Larousse*: 1- İnsanın kutsal olanla ilişkisini betimleyen inanış ve doğmalar bütünü. 2- Bu inanışlardan her birine özgü ibadet ve törenler bütünü. 3- Dinsel bir öğretiyi benimseme, iman, inanç. 4- Büyük bir coşku, inanç ya da görev duygusu ile bağlı olunan düşünce ya da etkinlik. *Gordon Marshall Sosyoloji Sözlüğü*'nde: Din, kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyal-dinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, semboller ve pratikler (örneğin ritüeller) kümesidir. Son bir tanım da Dinler Tarihi kitabından: "Din, bir cemaatin sahip olduğu kutsal kitap, peygamber veya kurucu; Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlaki kurallar bütünüdür.

Genel olarak da 'din'i şöyle tarif etmek mümkündür: İnanış ve davranış şekilleriyle, insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve insanların iyi işler yapmasını, barış ve huzur içinde bir arada yaşamasını sağlayan genel kurallar bütünüdür."[4]

Tanımları biraz yakından incelediğimizde, dinlerin başlangıcı ve dine bakış konusunda, bilimsel ve inançsal olmak üzere, iki genel yaklaşımın olduğunu görürüz. Bilimsel yaklaşım dini siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal bir olgu olarak görür ve inceler. Dolaysıyla dini, bu temellerle olan bağlantısı içinde değerlendirir. Bu görüşte ekonomik toplumsal, siyasal ve kültürel konulara uygulanan evrimci anlayış, aynı biçimde dine de yansıtılır.

[4] Age. S-7.

Buradaki temel, üstünde hukuksal ve siyasal bir üst yapının yükseldiği ve toplumsal bilincin belirli biçimlerine karşılık gelen, gerçek bir temel, toplumun maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişme aşamasına denk düşen üretim ilişkileridir. Bir toplumun üstyapısı, siyasal, kültürel ve ideolojik alanlardan meydana gelir.

Bilimsel/evrimci anlayışa göre din, insan-doğa çatışma ile başlatılır ve temeli doğadan korkma, doğayı tanıma, doğanın gücüne tapınma olarak tanımlanır. Diğer yandan yalnızca aklın ve vicdanın verilerine dayanan, inanç ve buyrukların tümüne "Doğal Din" denir.

"Spencer ve benzerlerinin bütün insanlığın dini diye kabul ettikleri; diğer dinlerin kendisinden doğduğuna inandıkları din, "Fetişizm" veya "Ruhperestlik"tir. Fetiş, boncuk, küçük taşlar, bedevi kabilenin taptığı muteber eşya şeklindeki şey veya eşyadır. İnsanların ilk tapınakları ve bedevilerin ibadet yerleri dağ mağaraları olmuştur. Bedevi, onlara el vurmakla, mesh etmekle veya onları öpmekle ibadet etmiştir. Fetiş, böylece bazı tabii eşyalara inanmak ve onları kutsallaştırmak anlamındadır"

Doğada insanı şaşırtan ilk şeylerden birisi de doğadaki gizli hareketler olmuştur. "Anim ve anime kelimesi, tahrik etmek, heyecana getirmek anlamındadır ve ruh kelimesindendir. Ruh veya ruha tapıcılık dünyanın en ilkel dinidir."[5] Buradaki ruh insani özellikler taşır; bilinç, irade sahibidir, sever, nefret eder, kin tutar ve kalıcı, gizli bir kuvvettir. Bir özelliği de ruhun tenasühü, yani ruhun ölümsüzlüğü sonucu bir başka bedende yaşama devam etmesidir. "Evrendeki varlıklarda ve şeylerde, insan ruhuna benzer bir ruh bulunduğu inancına dayanan anlayışa animizm (canlıcılık) denilmektedir (Büyük Larousse). Animizmin temel sorusu "ölü beden ile canlı beden arasındaki ayrım nedir? Bu durum, insanda ve doğa nesnelerinde (canlı ve cansız nesnelerin) bağımsız bir ruhsal varlığı inancını

[5] Age. S-69

oluşturmuştur. Tüm olup bitenlerin ruhlar alanının gizli güçlerince yönetildiğine inanılır. O nedenle Animizm çok tanrıcılığın (politeizm) kaynağı olarak kabul edilir.

Animizmden önce bir evrenin daha bulunduğunu kabul eden evrim anlayışı vardır ki buna "animatizm" denir. Animatizm, bir taraftan maddenin özel bir kuvvete, diğer yandan da bir ruha sahip olduğuna inanılmasıdır. Bu anlayış bütün doğayı canlı olarak kabul etmektedir. İlkel dinin doğaüstü doğal nesnelere (örneğin volkanlara) ya da bu tür nesnelerin olağanüstü hareketlerine (çağlayanlar ve benzeri) karşı hissedilen bir merak duygusundan kaynaklandığı şeklindeki açıklama, animatizm olarak adlandırılır.

İnsanın, doğa ve kendinden sonra en merak ettiği nesneler, hayvanlar ve bitkilerdir. Bunların çokluğu ile kabileler arasında bağlar kurulmuştur. İnsan grupları ya da bireyler ile özel hayvan ya da bitkiler arasında, onları yemekten sakındıran bu bağ ve ritüel (özel ayin) totemizm olarak adlandırılmıştır. Totemizm bireysel dinden kabile dinine geçiştir. Burada kabile ile totem seçilen hayvan (bitki) arasında gizli bir bağın varlığına inanılır. O nedenle totemler kutsaldır ve onlara dokunmak özel bir töreni gerektirir. S. Freud totemizmi; "babanın yerine belli bir hayvan totem geçirilmiş, ilgili hayvana kabilenin atası ve koruyucusu gözüyle bakılmış, kendisine herhangi bir zarar verilmesi ya da öldürülmesi yasaklanmıştı. Ne var ki, yılda bir kez kabilenin erkekleri düzenlenen bir şölende bir araya geliyor, başka zaman kendisine taptıkları totem hayvanını parça parça doğrayıp hep birlikte yiyordu. Kimse bu şölene katılmazlık yapamazdı; toplumsal düzenin, ahlak yasalarının ve dinin kaynağını oluşturan baba katlinin törensel yinelenişiydi bu" diye tanımlıyor. Dr. Ali Şeriati "bir kabilenin ortak fertleri totemlerine tapmalarına rağmen, ortak cetlerine tapıyorlar. Ortak cetlerine taptıkları zaman, kendilerinin tek ortak yönlerine tapmış oluyor-

lar. Toplumlarının çeşitli fertlerinin ortak yönüne taptıkları zaman, kendilerinin topluluk ve grup ruhuna tapıyorlar. O halde totemizm, toplumperestliğe (topluma tapmaya) dönüşüyor"

Max Müler ise dinin kaynağını, doğa olaylarının insana verdiği korku olarak tanımlar ve buna naturizm der. Buna göre naturizm, fizik çevrede rastlanan kuvvet ve varlıkların kişileştirilmesi ve tanrılaştırılması demektir.[6] Ona göre ilk insan için doğa; büyük bir korku ve hayret sebebi, eşsiz bir mucize ve sonsuz bir harikadır. O, dini düşünceye ilk hız veren şeyi; bu hayret, korku ve saygıda aramak gerektiğini, dinin kaynağının doğacılık olduğunu; bunun daha sonra "atalara tapınmaya" yol açtığını ve bu nedenle bütün dinlerde tanrı adlarının, başta ateş olmak üzere, doğa olaylarını ifade ve temsil ettiğini söyler.[7]

Bilimsel/evrimci anlayışın temel kavramları olan animizm (canlıcılık), animatizm, totemizm ve naturizmi, kısaca gördükten sonra tekrar din tanımlarına dönecek olursak, bunların karşıtı olarak, inanç anlayışlı din tanımlarını görürüz. İnanç anlayışı, dinlerin başlangıcı olarak tek tanrılı dinlere varmaktadır. Sadece tek tanrılı dinler din olarak kabul edilmekte ve din; Tanrı, peygamber, kutsal kitap üçlüsü ile tanımlanmaktadır. Tanım gereği, tek tanrılılık çok önemli olduğundan, çok tanrıcılığın tek tanrıcılıktan türediği ileri sürülmektedir. Bu anlayışın temelinde, insanın, tanrı fikriyle doğduğu inancı yatmaktadır. Oysa yapılan bilimsel arkeolojik çalışmalar, dinde çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa, somut tanrıdan soyut tanrıya doğru bir evrimleşmenin olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, tek doğa dininden, sayısı artan bir şekilde soyut dine doğru bir evrilme görülür. Ritüel konusunda da basitten karmaşığa doğru; doğrudan tapınma ve inanç yerini dolaylı, aracı ile tapınmaya terk etmiştir. Fetişizm, anımizm, totemizm dinlerinde "şurinka" isimli gizli güce, toplumdaki belirli insanlar sahiptir. Bunlara ruhaniler denir ve bunlar diğer ruhlarla ilişkiye geçme, onları yatıştır-

[6] Age. S-29.
[7] Age. S-30

ma, hoşnut etme yeteneğine sahip kişilerdir. Dini törenler, ayinler, dualar, ibadet gibi dini ritüleller bu ruhaniler tarafından yerine getirilir.

Bilimsel/evrimci anlayış ile inançsal anlayış arasındaki önemli farklardan birisi de dinlerin sınıflandırılmasında görülmektedir. Yazarlarca, yaklaşımına ve anlayışına göre, değişik sınıflandırmalar yapılmaktadır. İlk genel ayrım, çoktanrıcılık (politezim) tektanrıcılık (monoteizm) şeklinde yapılmaktadır. Burada temel ölçü olarak, bir topluma ait tanrıların sayısı esas alınmaktadır. Çok tanrılı dinlerde din tek olmasına rağmen, tanrı sayısı birden fazladır. Burada her "doğal ve toplumsal güç" bir tanrı ile simgelenmektedir. Örneğin deniz tanrısı, savaş tanrısı, bereket tanrısı vs. gibi. Her güç/olay maddi bir şekil ile sembolleştirilmiştir. Asıl olarak tapınma konusu, söylenenin ve yaygın kanının aksine, kabul edilen ya da yapılan sembol değil, o şeklin temsil ettiği, arkasında sakladığı kabul edilen güçtür. Yani insanlar kendi yaptıkları sembollere (putlara) değil, onların arkasında gizli olan güce tapmaktadır. Dışarıdan bakan, ancak şekli görüp asıl inanç kaynağını görmediği için, bu insanlar putperest (puta tapan) olarak adlandırılmıştır. Ancak Hıristiyanlıkta da, kilisede çarmıha gerilen İsa sembolü bulunduğu halde, Hıristiyanlar putperest olarak tanımlanmamaktadır. Aksine diğer dinler de Hıristiyanlığı semavi din olarak kabul etmektedir. Aynı mantıkla Alevinin döndüğü semah folklorik bir oyun, Budist'in yogası dinlenme hareketi olarak algılanmaktadır. Oysa inanan insanlar yönünden bu hareketler, fiziksel olmanın ötesinde, derin bir anlama sahiptir.

Yine aynı mantıkla bu dinler, "ilkel dinler" "kabile dinleri" olarak sınıflandırılmaktadır. Buradaki "ilkellik" göreceli bir niteliğe sahip olup, her din bir başka dini, rahatlıkla ilkel olarak niteleyebilmektedir. İnanç, inanıldığı sürece varlığını sürdürdüğüne göre, ilkellik modernlik ayrımı sübjektif bir ayrımdır. Diğer yandan "ilkellik" olgusunu, sadece zaman ile de tanımlamak olanaksızdır. En son tek tanrılı din olan İslamiyet, yaklaşık 1500 yıl önce ortaya çıktığına göre, bu inancın il-

kelliği de pek ala ileri sürülebilir. Zaman başlı başına ilkellik için bir ölçü olamayacağına göre, asıl olarak bu ayrımı yapmak ilkel bir anlayışın ürünüdür.

Keza bir dine inanların sayısı da, o dinin ilkel olup olmadığının ölçüsü olmaz. Böyle bir ayrımdaki asıl ölçü "senin" ve "benim" dinim kaynaklıdır. Bu ölçü ve mantığa göre "seninki" ilkel, "benimki" moderndir. Diğer toplumsal aidiyetlerde olduğu gibi, her din/inanç, varlığını sürdürebilmek için sürekli kendini rasyonalize eder. O nedenle tüm dinler, inananlarına göre, en "mantıklı" en "bilimsel" en "vs" olan dindir ve bununla ilgili olarak ciltler dolusu kitaplar yazılmaktadır. Oysa aynı gerekçeler diğer din mensupları tarafından çok komik bulunmaktadır. Örneğin Hindu için inek kutsaldır; o nedenle ona dokunulamaz. Eğer dokunulursa sonucu linç ve ölüme kadar varabilmektedir. Hindu'ların dışındaki inanç sahiplerine göre inek; etinden, sütünden, derisinden yararlanılan sıradan bir evcil hayvandır. Aynı şekilde, Müslümanlar için haram olan domuz, diğer din mensupları tarafından, Müslümanların inekten yararlandığı gibi etinden, derisinden, sütünden yararlanılan bir hayvandır. Örnekleri artırmak olasıdır, ancak bu kadarının yeterli olduğunu düşünüyor ve aynı yaklaşımın dinlerin sınıflandırılmasında da görüldüğünü belirtmekle yetiniyoruz. Görüldüğü gibi bulunabilecek en gerçek ayrım son derece subjektif olan "benimki"-"öteki" ayrımdır. İnancın karşılaştırmalı bir tartışmasının yapılamayacak olması da önemli bir kabuldür.

Dinlerin sınıflandırılmasına ilişkin yukarıda belirttiğimiz çekinceleri de dikkate alarak, sınıflama yerine, dinler hakkında kısa bilgiler vermenin daha yararlı olacağını düşünüyoruz.

I. ÇOKTANRILI DİNLER

Başta anlatıldığı gibi tek tanrılı dinlere kadar, her doğa olayı ve gücü ile toplumu ciddi anlamda etkileyen sosyal olaylar için bir tanrı var-

dır. Bu tanrıların taşıdığı kabul edilen özellikler, insanlara çok benzemektedir. İnsan ile tanrılar arasında genel olarak iki önemli ayrım vardır: Ölümsüzlük ve sıradan insana göre farklı şeyler yapabilme yeteneğidir. Diğer özellikleri ise yaşayan insana çok benzer. Tanrıların kendi aralarında, tıpkı içinde yaşadıkları toplumsal düzendekine benzer bir hiyerarşileri vardır. Başta en üstte ve diğer tanrılara babalık eden bir "baş tanrı" vardır. Diğer tanrılar ise, doğa ve toplumda temsil ettiği güce göre sıralanırlar. Ancak tanrıların hiçbirisi sıradan insana çok yabancı ve uzak değildir. Onun yaşadığı yer, yaptığı iş, insan tarafından bilinmektedir. Her tanrının kim olduğu bilinmesine rağmen, ibadet sırasında bir sembol ile tanımlanır. Semboller genellikle insan ve hayvan figürleri ile temsil edilmektedir. Bazen de insan ve hayvan bir araya getirilerek tanrı sembolleri oluşturulmaktadır. Ancak çok tanrılı dinin asıl temasını insani öğeler oluşturur.

Çok tanrılı dinlerin ilkel toplumun dini olduğu düşünüldüğünde, böylesine bir insani özelliğin bulunulması zorunlu bir sonuçtur. Burada esas olan, sömürüden ziyade, insanın ölüm ve güç karşısındaki doğal korkuları ya da meraklarıdır. İnsan düşüncesinin, soyutlama aşamasına ulaşmadığı bu dönemde, tanrıların somut varlıklar olması da doğaldır. Çünkü düşünce ancak maddi yaşamın belirlediği kadar gelişmektedir.

İlkel toplumda, kollektivist anlayışa uygun olarak, tanrılar da birden çok ve ortaktır. Bu kadar çok tanrı olmasına rağmen, tanrılar arası savaşlar yoktur. Çünkü din kavgaları, mülkiyetin özelleşmesi ve tekelleşmesine koşut olarak, dinin tekelleşmesi ile başlamıştır.

II. TEK TANRILI ORTADOĞU DİNLERİ

1- İslamiyet: Konunun önemine uygun olarak İslamiyet'e bir bölüm ayrılmıştır. O nedenle burada sadece isim olarak verilecektir.

2- Hıristiyanlık: Çıkış yeri Ortadoğu (Filistin) çölleridir. Ortaya çıkışı günümüzden 2000 yıl öncesine dayanır. Kullandığımız miladi tak-

vimin bu dinin peygamberinin doğum tarihini "0" (başlangıç) olarak kabul ettiği hatırlanabilir. Peygamberi İsa olup, kutsal kitabı İncil'de (eski ve yeni Ahid) Mesih olarak adlandırılır. Ancak dört farklı İncil (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) bulunmaktadır. Hıristiyanlıkta Tanrı (Baba), Oğul (İsa Mesih), Kutsal Ruh üçlüsü (teslis) vardır. İbadet yeri kilisedir. Kendi içinde çok sayıda mezhebe ayrılmıştır. Katolik (Roma), Ortodoks (Bizans), Protestan, Anglikan, Luteran, Cizvitler, en bilinen mezheplerdir. Çıkış yeri Ortadoğu olmasına rağmen, çıkış yerinde taraftarı yok denecek kadar azdır. İnananları asıl olarak Avrupa, Amerika, Avustralya ve Afrika kıtalarında bulunmakta olup, taraftarı en fazla olan dindir. Diğer dinler ve kendi içindeki mezhepler ile en fazla savaşan bir dindir. Cenazeleri tabut ve beyaz kefen ile, güzel kokular sürülerek gömülür. Tüm dinlerdeki gibi ibadetleri günlük, haftalık, yıllık olmak üzere çeşitlidir. Noel, Paskalya, Yortu, Meryem Günü gibi bayramları vardır. Vaftiz (doğuş aptesti), ekmek şarap ayini, kuvvetlendirme, günah çıkarma gibi ayinleri vardır. Kutsal günü pazardır. Kutsal günü pazardır Mesih peygamberin yoldaşı olmak nedeniyle kutsal kabul edilen 12 havarisi vardır.

3- Musevilik (Yahudilik): Hıristiyanlık gibi çıkış yeri Ortadoğu'dur; Mısırda başlayıp, M.Ö 13. Yüzyılda Filistin'de (Kenan Ülkesi) din haline gelmiştir. Peygamberi Musa olup, kutsal kitabı Tevrat, Zebur ve On Emir'dir. Kitap Sina dağında tebliğ edilmiştir. Kuran'daki gibi Tevrat'ta da canlı tasviri (resim) yapmak yasaktır. Musa kendinden önceki peygamberler gibi, peygamberler soyundan gelmiştir. Kutsal günü cumartesidir. İbadethanesi sinagogdur (havra). Davut peygambere de Zebur inmiştir. Her dinde olduğu gibi Yahudilikte de mezhepler vardır. Başlıcaları; Hasidiler, Ferisiler, Sadukiler, Esseniler, Rabbani, Karailik, İseviyye ve diğerleridir. İsrailliler, 12 kabileden oluşmaktadır. Yahudilikte de günlük, haftalık ve yıllık ibadetler vardır. Cumartesi ibadetleri en az 10 kişilik cemaat ile yapılır. Sünnet ve kirvelik (sandek) vardır. Erkek ço-

cuklar, doğumdan 8 gün sonra sünnet edilir. Suya dalmak, yağmur ya da akar suda yıkanmak şeklinde gusül aptesti vardır. Haham ibadette şarap sunar. Oldukça çok sayıda bayram ve oruç vardır. Yahudiler dünyanın her yerine yayılmış olsalar da, Yahudilik, dini kimlik yanında ulusal kimlik anlamına da gelmektedir. O nedenle ulusal kimlik ile dini kimlik iç içe girmiş durumdadır. İsrail kavminin Mısır'dan çıkışlarının anısını tazelemek üzere Yahudilerce her yılın ilkbaharında ilk dolunay zamanında, kuzu eti, mayalanmamış ekmek, baharatlı otların yenildiği hamursuz bayramı, Paşa Yortusu (Hıdırellez) kutsal günlerdir.

4- Sabilik: M.Ö 20. Yüzyılda Harran bölgesinde ortaya çıkmış, tek tanrılı dinlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Kuran'da geçer o nedenle ilahi din olarak da sayılmaktadır. Kutsal kitabı Ginza, kurucusu olarak Yahya Peygamber kabul edilmektedir. Bu kitap insanlığı Adem ile başlatmaktadır. İbadetlerinin başında, akarsu ile haftada bir gün (pazar) yapılan vaftiz (boy aptesi) gelmektedir. Nehirde alınan bu aptes İslamiyet'teki aptes ile bire bir benzerlik göstermektedir. Namazları dua şeklindedir ve kuzeye dönülerek yapılır. Kurbanları koç ve güvercindir. "Büyük oruç" sadece ağızlı değil, göz, kulak, el ve düşünce ile tutulmaktadır. Ölen iyi kişinin ruh yolculuğu 40 gün sürmektedir. Sabilik'in din adamı rahiptir. İçki içmek ve ölü hayvan eti yemek yasaktır.

5- Mazdeizm (Zerdüştilik): Çıkış merkezi İran'dır. İlk tek tanrılı ve kitaplı din olarak kabul edilir. MÖ 15.-10. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Kurucusunun (peygamberinin) adı, dine de adını veren Zerdüşt'tür. Kutsal kitabı Avesta, tanrısı Ahura Mazda'dır (Hürmüz- Ohrmazd), karşıtı ise Ehrimen'dir. Bu dinde İslamiyet'te bulunan sırat köprüsü (Çinvat ya da Tyinvat Köprüsü), İyilik Ruhu (aydınlık- melek) ve kötülük ruhu (karanlık-şeytan) vardır. Zerdüşt 30 yaşında miraca yani tanrı Ahura Mazda'nın yanına çıkmıştır. Tanrının yanında melekler (feriş-

[8] S. Freud Hz. Musa ve Tek Tanrıcılık, S-172.

tehler) vardır. Keza Hıristiyanlık'taki İsa'nın ve Alevilikteki Mehdi'nin dünyayı düzeltmek için geri döneceği inancı gibi Zerdüşt'ün de ikinci kez, kıyamet günü, dünyaya döneceği inancı vardır. Zerdüşt ayinlerinden İzeshne ayini sırasında okunan yasna suresi içinde, Kutsal-Ölümsüzlük suyu veya içkisi Haoma (Homa) (üzüme benzer bitki suyu ile süt karışımı) ikram edilir. Tanrıya Allah ya da Huda denilmektedir. Ateş kutsaldır, söndürülmez ve şeytanın tüm kötülüklerini yok edip dünyayı temizler, sağlıklı bir yer haline getirir. Öküz, horoz ve köpek kutsal hayvanlardır. Kurbanı ise at ve boğadır. En kutsal bayramları Nauroz/Yeni Gündür. Yetişkinler, törenle kemer takarlar. Avesta da aptes aynen şöyle açıklanıyor: Önce elleri yıkanmalıdır. Eğer eller yıkanmamışsa, tüm bedeni kirletebilir. Elleri üç kere yıkadıktan sonra, yıkanmış ellerle önce başının ön kısmından başlayarak yıkanabilir" [9] Yine devamında kadının boy aptesi anlatılmaktadır. Bir başka bölümde cenazenin baş parmaklarının bağlanacağı yazılmıştır. Kuran'daki huri kavramı Avesta'da da tanımlanmaktadır. Mazdeizm'in üçlemesi şöyledir: Düşünce iyi düşünülsün! Söz iyi söylensin! İş iyi yapılsın!

III. HİNT DİNLERİ

6- Hinduizm: M.Ö 2500- 2000 yıllarında Hint yarımadasında ortaya çıktı. Hinduizm asıl olarak insanın manevi ihtiyacına, ruha hitap eder; tüketim ve refahı ret eder. Tanrıları Vişnu ve Şiva'dır. Kutsal kitabı Veda'lardır. Veda'lar dörde ayrılır: Rigveda (ilahi ayetler), Sameveda (melodili ilahiler), Yarjuveda (kurban) ve Atharvaveda (dualardır). Hint toplumu, kast sistemi adı verilen sınıflara ayrılmıştır. Bu beş sınıf: 1- Rahip ve din adamlarının oluşturduğu Brahmanlar, 2- Hükümdar ve savaşçıların oluşan Kşatriye, 3- Tüccar, esnaf, çiftçilerden oluşan Vasiye, 4- İşçilerden oluşan Sudra, 5- Yerlilerdir (pis olanlar).

[9] Zerdüst Avesta Bölünmeleri, Kare Yayın. İstanbul. S-84.

Hinduların tanrı ile ilgili olarak Brahma (yaratıcı), Vişnu (koruyucu) ve Şiva (yok edici) üçlemesi vardır. Hinduizme göre ruh ölümsüz olup, beden değiştirir ki bu olaya Ruh Göçü (tenasuh, reenkarnasyon) denir. Yoga, son dönemlerde yaygınlaştırılmaya çalışıldığı gibi, basit bir dinlenme aracı değil, Hinduizmin ibadet şeklidir. Yoga, uzun oruç, bedensel alışkanlıklar (uzun süreli hareketsizlik, sessizlik, açlık, susuzluk) ve ihtiyaçtan kurtulmadır. Özelliği gereği yoga (ibadet) tek başına ve her yerde yapılabilir. İnekler, yer-gök-hava üçlemesine uygun olarak kutsal kabul edilir. Müslümanlar gibi Hindular da domuz eti yemezler. Hinduizmde kurtuluşa, kurbanlar (keçi, inek), ilahi gerçeği tanımak (bilgi) ve sevgi ile ulaşılır.

7- BUDİZM: M.Ö. 6. Yüzyılda, Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Kurucusu daha sonra Buda olarak adlandırılan, Siddharta Gothama'dır. Buda aydınlanmış anlamına gelir. Buda'nın aydınlandığı Bodhi (incir) ağacının bulunduğu yer, bugün de Budistlerin hac merkezidir. Buda bu ağacın altında 7 hafta (40 gün) geçirmiş yani çile çekmiştir. Buda'dan önce 24 Buda (Muhammet'ten önceki peygamber sayısı kadar) daha gelmiştir. Budizm bilinen 18 mezhebe ayrılmıştır: Örneğin Mahayana, Theravadin, Sarvastivadin. Hindistan dışında Çin, Burma, Seylan, Tayland, Japonya, Vietnam, Kore ve son zamanlarda da ABD'de yerel motiflerle zenginleşmiş Budist inanç vardır. Budizm'in teslisi (üçlemesi); doğru söz, doğru davranış ve doğru yaşamdır. Tüm diğer dinler gibi Budizm'de de öldürmek, zarar vermek, çalmak, yalan söylemek, yanlış yola gitmek ve sarhoş edici madde kullanmak bunların yanı sıra av, silah, et, içki, zina yasaktır. Budizm'in (Threravanda) kutsal kitabı Tıpitaka (üç sepet) olup, üç bölüme ayrılır: Vinaya (disiplin), Sutta (vaaz) ve Abhidhamma (doktrin, felsefi, psikolojik yorumlar). Din adamları Sangha denilen bekar rahiplerdir. Rahipler bekarlığı, fakirliği ve sessizliği kabul ederler. Yeni ay ile dolunayda olmak üzere ayda iki kez oruç tutulur. Budizm'de de, bütün canlıları içine alan bir ruh göçü (tenasuh) inancı

vardır. Budizm'de amaç Nirvana'ya ulaşmaktır. Nirvana mükemmelliğe, sonsuzluğa, ölümsüzlüğe, mutluluğa ulaşmaktır. Bir çok dinde bulunan Mesih inancı, Budizm'de de vardır. İbadet yerleri ise Buda heykellerinin bulunduğu pagodalardır. Sabah-akşam duaları vardır. İbadet yerlerinde kutsal kitaplar okunur, mum yakılır çiçek konulur.

8-Caynizm: Hint dinlerinden olup, o da M.Ö 6. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Kurucusu Mahavira'dır. Caynizm'de Budizm gibi Brahmanizme karşı gelişen bir din olup, ortaya çıkışı da aynı döneme denk düşmektedir. Bunlarda her türlü yaratığı öldürmek büyük günahtır, onun için önlerini süpürerek yürürler. İbadetlerinde yoga yaparlar ve din büyüğü olan azizlere inanırlar. Öldürmek, hırsızlık, yalan, her türlü cinsel ilişki ve fazla yemek-içmek yasaktır. Amaç Nirvanaya ulaşmaktır. Mahavira'nın Nirvanaya ulaştığı gün Caynist takvimin başlangıcı kabul edilmiştir.

9- Sihizm: 15-16 yüzyılda ortaya çıkmış; Hinduizm ile İslamiyet karışımı bir dindir. Kurucu Nanak olup, buna guru (rehber) denir. Sihler özel bir kılık ve kıyafete sahip olup; sakal, sarık, özel pantolon, bilezik ve kama taşırlar. İçki ve sigara kullanmazlar. Tek tanrıya, Granth isimli kutsal kitaba ve ruh göçüne inanırlar. Altın Mabet hac yeri olup, havuzunda aptes alırlar. Hinduizm'den ineğe saygıyı almışlardır.

IV- UZAK DOĞU (ÇİN) DİNLERİ

10-Konfüçyüsçülük: Büyük Çin filozofudur. M.Ö 6. Yüzyılda yaşamıştır. İsmi üstat anlamına gelir. Dinden çok, toplumsal bir ahlak öğretisidir. Bilgelik, öğrenmek, düşünmek ve çalışmakla gerçekleşir. Konfüçyüsçülükün beş erdemi: İyilik, doğruluk, edeplilik, akıllılık ve güvenirliliktir. Erdem, yüksek insan, adalet, sadakat, samimiyet, men-

faat gibi kavramlar, öğretinin temelini oluşturur. Üstat'ın mezarı hac yeri olarak kabul edilir. İlkbahar ve sonbaharda olmak üzere yılda iki kez kurban kesilir. Cenaze töreni, mezar ve ataların ruhları önemlidir. Eski Çin metinlerinin taranmasından oluşan Beş Klasik (Değişiklikler, Tarih, Şiirler, Törenler, İlkbahar ve Sonbahar olayları kitapları) ve Dört Kitap (Konuşmalar, Sözler, Doktrin, Büyük Bilgi) kutsal kitaplardır. Tanrı gök tanrı olan Tien'dir.

11-Taoizm: Tao'nun sözcük anlamı, doğruluk, değişmez dünya düzeni demektir. M.Ö 6 yüzyılda ortaya çıkan dinlerden olup, kurucusu Lao–tzu (yaşlı bilge) olarak adlandırılır. Tao, dünyayı yöneten nedendir, temel kuraldır, her şey Tao'dur. Din insanları rahip ve rahibelerden oluşur. İlkbahar bayramında ateş yakılmaktadır. Kutsal kitabı Tao-te-King'tir. Taoizmde değişik mezhepler bulunmaktadır.

12-Şintoizm: Bir Japon dini olup, tanrıların yolu demektir. Bu dinde doğa güçlerine ve ruhlara tapmak esastır. Çok tanrılı ve çok ruhlu bir din olup, en büyük tanrılar Amaterasu (Güneş Tanrısı) ve Atago (Ateş Tanrısı)'dur. Bütün doğa olaylarının bir tanrısı vardır. Güneş Tanrısının doğuşu izlenerek hacı olunur. Kutsal hayvan tilkidir. Kutsal kitapları Kojiki ve Nihongi'dir. İbadet türü dua etmek ve kurban sunmaktır. Pirinç şarabı ve rakısı da kurban olarak sunulmaktadır. Şintoistlerin aptesti Müslüman aptesine, dua şekli de namaza benzemektedir. Bayramdan önce 3 günlük oruçları vardır.

V- ŞAMANİZM

Yerleşik üç inanç nedeniyle Şamanizm'in özel olarak incelenmesinin zorunlu olduğunu düşünüyorum. Birincisi resmi tarih anlayışına göre Türklerin İslamiyet'ten önceki, Orta Asya'daki, dini Şamanizm'dir. Hatta Şamanizm tek Türk dinidir. İkincisi Şamanizm'in Ale-

vilik üzerindeki etkileridir. Hemen hemen tüm Alevi kaynaklarında, neler olduğu belirtilmeden, Şamanizm'in Alevilik üzerindeki etkilerinden söz edilmektedir. Bu tespit, alıntı şeklinde sürüp gitmektedir. Böylesi bir varsayım, doğal olarak, tarih araştırmalarındaki Türkçülük anlayışı ile de bütünleşince, çok yanlış değerlendirme ve sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu yanlış nedeniyle, Şamanizm konusu, ayrıca önem kazanmaktadır. O nedenle bir ana başlık altında incelenmiştir. Üçüncüsü ise, Şamanizm'in diğer dinlere çok şey vermiş olmasıdır. Orta Asya'nın dinlerin buluşma yeri olması, bu etkiyi bir kat daha artırmıştır.

Mircca Elidde'nin *Şamanizm* adlı kitabındaki bazı bölümlerin başlıkları şunlardır: (6. Başlık) Orta ve Kuzey Asya'da Şamanlık, '9. Başlık) Kuzey ve Güney Amerika'da Şamanizm, (10. Başlık) Güneydoğu Asya ve Okyanusya'da Şamanizm, (11. Başlık) Hind- Avrupalı Kavimlerde Şamancıl İdeoloji ve Teknikler, (12. Başlık) Tibet, Çin ve Uzakdoğu'da Şamancıl Simge ve Teknikler. Sayılan beş başlık altında, Şamanizm'in hangi bölgelerin dini olduğu görülmektedir. Başlıklar, Asya'nın yanı sıra Avrupa, Amerika ve Okyanusya kıtalarındaki Şamanizm'den söz etmektedir. Bu da her şeyden önce, Şamanizm'in sadece Orta Asya özgü bir din olmadığını ortaya koymaktadır.

Alt başlıklara bakıldığında ise, Tunguzlarda, Buryatlarda, Altaylarda, Yakutlarda, Samayedlerde, Avustralya'da, Sibirya'da, Kuzey ve Güney Amerika'da, Afrika'da, Endonezya'da Eskimolarda, Goldlarda, Mançularda, Araucalarda, Karaibler'de, Tatarlarda, Kırgızlarda, Yukapir, Karyaklar, Çulçilerde, Poviotsalarda, Achumawillerde ve daha adı sayılan bir çok yerde ve toplumda Şamanizm'in incelendiği görülmektedir. Şamanizm, ritüeller (uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabildiği, sık sık tekrarlanan davranış modeli), törenler, ilişkiler, kullanılan malzemeler konusunda, bazı yerel farklılar gösterse de öz olarak her yerde aynı özelliği göstermektedir. Anılan isimler, Şamanizm'in kabile ve topluluk dini olduğunu ortaya koymaktadır. Kabile ve dar topluluk dini olması, Şamanizm'in birinci özelliğidir.

Şaman Tunguz kökenli bir sözcüktür. Türkçe karşılığı ise "kam" sözcüğüdür. Ancak Türkçe'de yaygın olarak şaman sözcüğü kullanılmaktadır; hatta "kam" sözcüğü araştırmacılar dışında nerede ise hiç kullanılmamaktadır. Biz de genele katılıp kam yerine şaman sözcüğünü kullanacağız. Şamanın yönetimindeki bu dine, ideoloji anlamı kazandıran –izm eki eklenerek Şamanizm denilmektedir.

Şamanizm'in temelini iki kutsal şey oluşturur: Birincisi Gök Tanrı, ikincisi de ruhtur. Gök Tanrı, gök, yeryüzü ve yer altı kozmik kuşaklarından, "gökte", 7. katta oturmaktadır. Ona ulaşmak için 7 kattan oluşan, basamaklardan çıkılması gerekir. Şamanın yönettiği dinsel ayinlerin amacı da 7. katta oturan Gök Tanrıya ulaşmaktır. Yeryüzünden başlayan ve 7. katta bulunan Gök Tanrıya ulaşmayı amaçlayan bu hareketin benzerleri, diğer dinlerde de görülmektedir. "Semavi dinler"de bu harekete "miraç" denilmektedir.

Din adamı olmanın çeşitli yolları ve şartları vardır. 1. Şamanlık mesleğinin kalıtsal aktarımı, (babadan oğla geçmesi) 2. Kendiliğinden gelen bir "iççağrı", 3. Seçilme, 4. İstek ile Şaman olunur.[10] Şaman olmak için iki yönlü bir eğitim alınır: 1. Esrime düzeyinde (rüyalar, kendiden geçme), 2. Gelenekler düzeyinde (Şamanlık teknikleri, ruhların adları ve işlevi, klanın mitolojisi ve soyağacı, gizli dil, ruhlar ve eski usta şamanlar tarafından üstlenilen bu çifte eğitim, bir 'sırra erdirme' süreci niteliğindedir.

Tüm kapalı inanç sistemlerinde olduğu gibi "şaman olunmaz doğulur" anlayışı, egemen şaman olma biçimidir. Hangi biçimde olursa olsun, şaman olmak için sırra ermek gerekir. Bunun dışında sırra ermek için, hastalık geçirmek (sara), rüyasında göreve davet edilmek, beklenmedik bir olay (mucize) yaşamak, mağarada çile çekmek gibi, değişik aşamaların birinden ya da birkaçından geçmek gerekir. Böylesi kerametler gösterildikten sonra, usta şamanlar tarafından işin sırrı derinleştirilir. Sırra eren şaman Tanrıya ulaşır, ruhları görmeye başlar, kendi-

[10] Şamanizm Mircea Eliade. İmge Kitabevi. Ankara 1999. S-31.

ne yardımcı ruhlar edinir, doğanın ve hayvanların gizli dilini anlamaya başlar ve ritüelleri öğrenir. Bunlar gerçekleştikten sonra bir tören ile kabile üyeliğine (gizli derneğe) kabul edilir. Her şaman mesleğini icra etmek için özel bir yıra (ezgi) sahiptir. Ek olarak özel bir şaman giysisi, aynası, başlığı, maskesi, davulu vardır.

Diğer dinlerdeki gibi şamanın da, bu dünya ve öteki dünya ile ilgili olmak üzere, iki temel görevi vardır. Bu dünya ile ilgili temel görevleri, avın bol, havanın güzel olmasını sağlamak, ateşi kontrol ederek ve kısır kadınların doğurmasını sağlayarak keramet göstermek, hastaları iyileştirmektir. Hastalıkların, biri mikrobik diğeri de ruhsal olmak üzere iki nedeni vardır. Şaman daha çok ikinci türdeki, ruhsal hastalıklarla ilgilenir. Ek olarak büyücülük yapar, kayıpları bulur. Bu işleri, eski şamanlar ile atalarının ve edindiği yardımcı ruhların yardımı ile yapar.

Şamanizm'de üç kozmik (evren ve onun genel düzeniyle ilgili) kuşak vardır: Tanrıların oturduğu gökyüzü, insanların oturduğu yeryüzü ve kötü ruhların oturduğu yeraltıdır. Şamanın görevi, üç kozmik kuşak (dünya) arasındaki ilişkileri sağlamaktır. Benzer kozmik yapı, hemen hemen bütün dinlerde vardır. İnançlar, sayılan kozmik dünyalar üzerine kurulmasa bile, çok ciddi etkilenmeler vardır. Yine hemen hemen tüm dinsel mitlerde (İçeriği doğal, doğaüstü ya da kültürel fenomenlerin kökenleri veya yaratılışlarıyla ilgili olan kutsal ya da dinsel hikayeler), tanrılar gökyüzünde oturmaktadır. Gökyüzü, farklı sayılarda da olsa (genellikle 7, 9) katlardan oluşmaktadır. En büyük tanrılar hep en son/yüksek kuşakta oturmaktadır. Şamanın yolculuklarından birisi Gök Tanrıya (Bay Ülgen) ulaşmak için yapılır. Bunun için iki sembol kullanılır; birisi uçmak diğeri tırmanmaktır. Uçuşlarda kaz, at, ren geyiği, kuş gibi hayvanlar kullanılır ve sembolik kanatlar takılarak ya da davula binilerek yolculuk yapılır. O nedenle bu nesne ve hayvanlar kutsal sayılır. Tırmanmak için ise, kozmik dağ, evren ağaç, merdiven olarak kullanılır. Ağacın kökü yeraltını, gövdesi yeryüzünü ve dalları göğü birbirine bağlar. Dağın da aynı şekilde, üç kozmik dünya ile ilişkisi vardır.

Şaman üç kozmik kuşak arasında yolculuk edebilme yeteneğine sahiptir. Şaman törene davul çalarak başlar. Ancak bazı toplumlarda, davul yerine yöresel sazlar (kopuz gibi) kullanılmaktadır. Şaman özel (gizli) dili ile yır (ezgi) söyler. Törenin ilerleyen aşamasında şaman transa geçer. Çoğu kez doğal yolla transa geçiş zor olduğu için, uyarıcı olarak içki ya da diğer keyif verici maddeler alınır. Transa geçen şaman esrimeye başlar ve kendinden geçer. Kendiden geçme aşamasında beden parçalanır ve kemikleri ayrılır. Bu aşamada şamanın ruhu bedenden ayrılmış ve biraz önce saydığımız araçlardan birisi ile göğe yolculuğa başlamıştır. Yer altı dünyası ise daha farklıdır; bu dünyanın tam tersidir. Bu dünya gündüz iken orası gece ve karanlıktır. Orada işler gece yürütülmektedir. Yeraltına yolculuk ise esas olarak ölüler dünyasına yapılmaktadır ve araç olarak ölüler kayığı, şaman kayığı ya da at kullanılmaktadır. Her iki yolculuk da, şaman dışındakilerin yapamayacağı kadar tehlikelidir. Yeraltına yolculukta ruh güdülmekte ve varacağı yere ulaşması için ona eşlik edilmektedir. "Mezar ötesine yolculukta" sürekli engeller olduğu için çok tehlikelidir. Yolda kurdu sembolize eden, dişleri ustura gibi keskin vahşi köpekler vardır. İlaveten, altında çok kızgın ateşlerin bulunduğu, ağzı dar köprüler vardır ve şaman buralardan geçmek zorundadır. Ancak iyiler bu engelleri aşarak iyiler dünyasına varır. Kötüler ise engellerle karşılaşır ve onları aşmak için çok zaman ve çaba harcar. İyi ve kötü, ak ve kara miti ile tanımlanır. Şamanlar da yaptıkları işe göre ak ve kara şamanlar olarak ayrılırlar. Kara şaman yeraltına inişte ölülere yardımcı olur.

Şaman ruhu yerine ulaştırdıktan sonra, aynı yolları aşarak geri döner. Bu yolculuk sırasında bedeni parçalanan, ruhu bedeninden ayrılan ve dolaysıyla ölen şaman, geri dönüşü ile birlikte dirilir ve böylece "yeniden doğar"; yani "ölmeden önce ölmüş" olur. Tören genellikle bir kurban kesilerek son bulur. Kurban olarak at, koç, horoz kesilmektedir.

Şamanizm, kitabi değil sözel bir dindir. Gelenekler, sözlü kültür geleneğine uygun olarak, usta-çırak ilişkisi içinde nesilden nesile aktarılmaktadır. Kitabın olmayışı, elbette bir tercih değil, toplumların gelişmişlik düzeyinden kaynaklanmaktadır.

"Din değişimi daha az sarsıcı kılmak için var olan tatilleri benimser. Buna dönüştüm denir. Bu, insanların yeni dine alışmasını sağlar, ibadet eden kimseler, aynı kutsal tarihleri sürdürür, aynı kutsal yerlerde dua eder, benzer simgeler kullanırlar... ve kolaylıkla başka bir tanrıya geçebilirler." (S-255)

Dan Brown
Melekler ve Şeytanlar

DİN TANIMLARI VE ORTAK ÖZELLİKLERİ

Orhan Hançerlioğlu Felsefe Sözlüğünde dini: "Dünyayı ve toplumu düzenleyen üstün bir güce inanma öğretisidir" şeklinde tanımlıyor. Şinasi Gündüz ise; "Din (yol, hukuk, hesap günü yaşam biçimi) 1. Yaygın anlamda inanç sisteminde kutsala, metafizik değerlere veya tanrı fikrine yer veren veya inananlara bir yaşam biçimi öneren sistem. Dinler tanrı düşüncelerine, yapılarına, yayıldıkları alanlara ve kurucularına ve diğer çeşitli özelliklerine göre tasnif edilir. 2. Kur'an'da ise din terimi kanun, hüküm ve hesap günü gibi anlamlarda da kullanılmakla birlikte, asıl itibariyle insanın tercih ettiği yaşam biçimi veya hayat tarzını ifade eder. Bu doğrultuda Kur'an'a göre din, insanın zihinsel fonksiyonlarını (inanç ve düşüncelerini) tavır ve davranışlarını (ibadet) ve toplumsal yapılarının belirleyen bir sistemdir. Bu doğrultuda yapısında tanrı fikrine yer versin ya da vermesin, metafizik değerlere sahip olsun ya da olmasın insan düşüncelerini ve hayat tarzını belirleyen her sistem dindir. Kur'an insanlar için temelde iki dinin varlığından bahseder. Bunlardan ilki Allah'ın insanlar için seçtiği ve ön-

gördüğü din olan İslam ya da Allah'ın dinidir. Diğeri ise İslam dışındaki din ve dinlerdir."[11]

Sigmund Freud: " Gelelim, ahlak içgüdüsel sınırlamadan başka bir şey değildir. Peygamberler; Tanrı'nın kavminden adil ve erdemli bir yaşam sürmesinden, yani bugün bizim ahlak anlayışımızca da bir erdemsizlik diye görülüp mahkum edilen içgüdüsel doyumlara sırt çevirmesinden öte bir şey istemediğini bıkıp usanmadan anımsatmaktadır. Hatta Tanrı'ya inanma gereği bile, uyulması istenen bu ahlaksal gereklerin ciddiliği yanında arka plana itilir gibidir. Böylece baştan beri özünde gözlenmese bile, içgüdüsel vazgeçi, dinde olağanüstü önemde bir rol oynuyora benzemektedir..."

Dinler Tarihi kitabında " bir şeyi 'din' yapan hususlar şöyle sıralanmaktadır: 1- İnsanüstü yüce varlıklara inanç (Tanrı- tanrılar, melekler, cinler vb.), 2- Kutsal olanla olmayanı belirleyen hususlar, 3- İbadet, dini ayin ve törenler, 4- İlahi bir kaynağa dayandırılan kutsal kitaplar-metinler, şifahi gelenekler, ahlaki kanunnameler, 5- Tabiatüstü, insanüstü kutsal varlıklarla ilgili dini duygular (korku, sır, güven, günahkarlık, tapınma, bağlılık, tevbe vb.), 6- İnsanüstü ile irtibat (vahiy, ilham, peygamber, dua, niyaz vb.), 7- Bir alem ve insan görüşü, hayat ve ölüm ötesi inancı, 8- Hayat nizamı, 9- Cemaat, 10- Orijinal bir muhteva taşıması, taklit olmaması, 11- Siyasi gayelerle veya çıkar hesaplarıyla kurulmuş olmaması..." dendikten sonra devamla: "Yukarıdaki hususları özetleyecek olursak, bir dinde şu elemanlar yer alır: Tanrı kavramı, inanç, ibadet, ahlak, kutsal kitap, vahiy-ilham, peygamber-kurucu ve cemaat."[12]

Dinin unsurları burada bilimsellik adı altında, tek yanlı olarak inceleniyor. Tamamına ve değerlendirmelere pek katılmasak da, konunun açılımı açısından, önemli bulduğumuz için alıntıyı yaptık. Çünkü

[11] İnanç Sözlüğü. Şinsi Güngör.
[12] Age. S-7.

eksiklikler ve yanlışlar da konunun anlaşılması ve tartışılması için gerekli ve önemlidir. Amacımız polemik yaratmak değil. Bu girişten sonra, daha pratik tespitlerle, dinlerde bulunan ortak özellikleri incelemeye çalışacağız.

1- Kutsal:

Bütün dinlerde bir kutsal fikri vardır. TDK Sözlüğü kutsalı, "1. Güçlü bir dinsel saygı uyandıran ya da uyandırması gereken, 2. Tapınılacak ya da uğrunda can verilecek kadar sevilen, 3. Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen, 4. Tanrı'ya adanmış olan, Tanrısal olan." S. Freud ise "Kutsal denilen şey, besbelli kendisine ilişilmesine cevaz olmayan nesnedir."[13] şeklinde tanımlamaktadır.

Bütün dinlerde, yukarıdaki tanıma uygun olarak kutsal kabul edilen ve inanılan bir 'tanrı' vardır. Bu tanrı somuttan soyuta, görünenden görünmeyene doğru evrilerek bugünkü durumuna ulaşmıştır. Tanrıdan başka, bir insanın, bir hayvanın yanı sıra bir dağın, göğün, yıldızın, ayın, nehrin, ağaçların hatta insan yapımı putların bile kutsal kabul edildiğini, tarih bize aktarmaktadır. Burada asıl olan nesnenin kendisi değil, temsil ettiği ya da taşıdığı kabul edilen güç ve ona dokunulmazlık kazandıran inançtır. Bu bir soyutlamanın ürünüdür ve soyutlama kutsalın bir üst evresidir. Ancak bu soyut varlık, çok tanrılı dinlerdeki her tanrının gücünün tek bir tanrıda birleştiği ve bileşkenin, onu en güçlü konuma getirdiği Tanrıdır (Allah'tır). Açıklanamayan gizli güçleri çözeceği kabul edilen, gücünü doğa olayları olarak gösteren, insani özelliklere göre tanımlanan ancak ona benzemediği iddia edilen; kızan, seven, cezalandıran, ödüllendiren bir kutsal varlıktır.

Kutsalın bir başka özelliği de onun erişilemez oluşudur. Bu özelliği nedeniyle maddi dünyanın her alanına yayılmıştır. Kutsala, güç, enerji, akıl, vb. gibi hiçbir konuda erişilemez ve öfkesi önlenemez. Kutsalın sı-

[13] S. Freud Hz. Musa ve Tek Tanrıcılık, S-184.

nın, insanın erişebildiği, kavrayabildiği alan kadar, yani insan sınırının bittiği noktaya kadardır. Kutsal asıl gücünü gizemden, bilinmeyenden ve bugün için açıklanamayandan almakta ve oradan beslenmektedir. Bir kez kutsallık kazanan, ölümsüzlüğü de yakalamaktadır.

2- Tapınmak:

"Tanrı'ya ya da Tanrı olarak tanınan şeylere karşı inanış ve bağlılık anlatmak için belirli bir takım dinsel eylemde bulunmak, ibadet etmektir." Her dinin kendine göre ibadet şekilleri vardır. Tanrı her şeyi bilen olarak kabul edildiği için, bütün ibadetler temizlik ile başlar. Temizliğin dinsel tanımı ise aptestir. Aptesin, bedensel ve ruhsal temizlik olmak üzere iki amacı vardır. Tanrının karşısına bedensel ve ruhsal olarak temiz çıkmak gerekir. Ama asıl olarak da ruhsal olarak temiz çıkmak gerekir. Aptes, bütün dinlerde, belli şekillere uyularak alınmaktadır.

Tapınmada diğer önemli bir husus da, Tanrı ile baş başa kalınacak mekandır. Düzen muhalifi tüm siyasi hareketler gibi, dinler başlangıçta gizli olarak ortaya çıkmıştır. Dinler egemen konuma geldikçe, Tanrı ile daha açık bir şekilde yüzleşmek için, tapınaklar yapılmaya başlamıştır. Tapınaklar egemenliğin gücüne göre büyümeye başlamış ve devasa boyutlara ulaşmıştır. Her şeyi görmeye kadir tanrının gözüne batırmak istercesine büyütülmüş, yükseltilmiş, abartılmıştır.

Belli bir güce erişemeyen, egemen din ile çatışan dinler ise, doğadaki her alanı tapınmak için mekan seçmiştir. Tapınağını olduğu gibi, ibadet şeklini de saklamak zorunda kalmıştır. O nedenle özel bir tapınak türüne, mimariye kavuşamadan varlığını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Ancak egemen konuma geldikleri ya da egemenlikten pay aldıkları oranda kendi tapınak modellerini yaratmaya başlamışlardır. Belirli bir gelişme aşamasından sonra tapınaklar, tapınma amaçları yanında önemli ticaret ya da rant getiren merkezler haline gelmiştir. Bu mekanlar halâ din adamları arasında çelişkilerin ve çıkar çatışmalarının merkezi konumundadır.

3- Ritüeller:

"Uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabildiği sık sık tekrarlanan bir davranış modeli" demektir. Her dinin diğer dinlerden ayırt edici ritüelleri vardır. Başlangıçta anlamlı olan ritüeller, daha sonra anlamından bağımsız olarak tekrarlanmaktadır. Nedenleri sorgulandığında, çağa uygun gerekçeler üretilmeye çalışılmaktadır. Dinlerde ortak yön ise, kullanılan doğal ortam ve nesnelerdir. Bütün dinlerde su, ateş, hava, yer (toprak), gök bir biçimde kutsanmaktadır. Örneğin bütün dinlerde tanrıya yakarış, yukarıya (göğe) yönelerek yapılmaktadır. Diğer ritüel türleri ise:

A- Namaz/niyaz: Biçimleri, hareketleri, duaları farklı olsa da, her dinde, bir biçimde namaz/niyaz vardır. Burada önemli olan namazın/niyazın tanımıdır. Eğer namazı/niyazı dar bir biçimde İslami kuralların yerine getirilmesi şeklinde tanımlarsak, diğer dinlerde görmek olanaksızdır. Ancak namazı/niyazı, kişinin aracısız olarak Tanrı ile ilişkisi olarak tanımlar ve buradaki şeklin ikinci derece önemli olduğunu kabul edersek, her dinde namaz/niyaz varlığını görürüz. Bu hareketler zamanlı olarak ve kendi kuralları içinde tekrarlanmaktadır. Tek tek kişiler tarafından yerine getirildiği gibi, grup (cemaat) halinde de yerine getirilmektedir. Bunun için, genelde dine ait olan bir tapınak ya da tapınak yerine geçecek yerde yapılmaktadır.

B- Oruç/perhiz: Süreleri, yasakları farklı da olsa her dinde oruç vardır. Bu oruçlar, perhiz, çile gibi adlarla anılmaktadır. İslamiyet'te yılda bir ay olan oruç, bir başka dinde daha kısa ve sıklıkta olabilmektedir. Bazılarında et, süt, yumurta, tuz yasak iken bir başkasında, su içmek bile yasaklanmıştır. Sadece oruçlu olunan sürede değil, iftardan sonra da cinsel ilişkinin yasak olduğu oruç türleri bulunmaktadır. İnsanlar sadece yemek içmek konusunda değil, nefsin her türlü kontrolü konusunda da oruç tutmaktadırlar.

C- Hac: Sözcük anlamı ise sevilen/kutsal yerlerin ziyareti anlamına gelir. Her dinde ziyaret edilen kutsal bir yer ve ibadet sırasında yüzün/yönün

çevrildiği kutsal bir yön vardır. Bu iki nokta genelde aynı olmaktadır. Hac yeri olarak seçilen yerler ise, çoğu kez, din kurucularının doğum yeri, mezarları ya da dini vahiylerin geldiği mekanlar olmaktadır. Birinci derece hac yerlerinin yanı sıra, ikinci derece ziyaret yerleri de bulunmaktadır. İkinci derece ziyaret yerleri, daha çok ermiş olarak kabul edilen kişilerin mezarları ya da yaşamlarını geçirdikleri yerlerdir (tekkeler).

D- Kurban: Bütün dinlerde Tanrıya ya da onun adına, sunu geleneği vardır. Sunular kanlı/canlı olduğu gibi yiyecek, mum, ateş, çiçek, bez, içki şeklinde kansız da olabilmektedir. Kanlı sunulara kurban denilmekte ve tanrıların insanlara kızgınlığını önlemeye yönelik geleneğin günümüzdeki biçimidir. Kurbanlıklar dinden dine, yöreden yöreye farklılıklar gösterse de, koyun, koç, dana, horoz, deve gibi hayvanlar yaygın kullanılan kurbanlıklardır. Bunlar saçı, adak, dilek amaçlı olarak da sunulmaktadır.

E- Kutsal içecek: Tanrıya ulaşmak için kendinden geçmek gerekir. Bu şekilde Tanrı ile bütünleşmeye, esrime denilmektedir. Asıl kaynağı, Tanrı sevgisi ile kendinden geçmektir. Ancak insanlar günümüzde bunu başaramayınca, kendinden geçme aracı olarak kutsal sayılan içecekleri kullanmaya başlamışlardır. Kutsal içecekler dışsal temizlik kadar içsel temizliği de sağlamaktadır. Örneğin şarap, rakı, kımız, ateş suyu, zemzem, inananları tarafından kutsal sayılan sıvılardır. Her din için bu içeceklerin kullanılmasının, kendilerine göre haklı gerekçeleri vardır ya da gerekçeleri üretilmektedir.

F- Kutsal gün: Her dinde mutlaka kutsal bir gün vardır. Kutsal günler haftanın belirli bir günü olduğu gibi (Hıristiyan'ın Pazar, Musevi'nin Cumartesi, Müslüman'ın Cuma), ayın ya da yılın belirli günleri de olabilmektedir. Bunlar genellikle din kurucularının doğum günleri, vahiy günleri ya da dinin gelişmesinde önemli olan bir gün olmakta ve bu günlerde toplu ibadetler yapılmaktadır. Ayrıca bayram sayılan kutsal günler de bulunmaktadır.

G- Takvim: Toplumların hemen hemen tamamı iki takvim kullanmaktadır. Bunlardan birincisi, ticari yaşamın zorunlu kıldığı ve güçlü ekonominin dayattığı; şu anda kabul gören İsa'nın doğumunu başlangıç kabul eden, tüm dünyanın kabul ettiği takvimdir. İkincisi ise, genelde dini önderin doğumunu ya da önemli dini olaylardan birisini başlangıç kabul eden, dini takvimlerdir. İletişimdeki gelişmeler nedeniyle son dönemlerde önemini yitirseler de, yine kullanılmaktadır.

4- Kutsal Kitap:

Tarihi yazı ile başlatma geleneği yerleşmiştir; oysa okunması bilinirse tarih yazının dışında, başka araç ve eserlerle de okunabilir. Onun için tarih, en genel şekli ile yazılı ve yazılı olmayan olarak ikiye ayrılmaktadır. Aynı şekilde dinleri de 'kitabı olan' ve 'kitabı olmayan' şeklinde ikiye ayırmak, yanlış olmayacaktır. Kitabı olan dinleri kitabı ile tanımlamak kolay olduğu için, ayrı bir sınıflamaya ve adlandırmaya gerek yoktur. Ancak kitabı olmayan dinleri 'sözlü dinler' ve 'gelenek dinleri' şeklinde sınıflandırabiliriz.

Kitabın ilk koşulu yazının varlığıdır. Yazının kullanılmasından önceki dönemler için, kitap aramak bilimsel bir yöntem değildir. Ancak sembolik sayılarda bile 124.000 peygamberin varlığı kabul edildiği; sadece 28 peygamberin adının sayıldığı ve bunlardan sadece 4 peygambere kitap indiği düşünülecek olursa, din için (yazılı) kitabın zorunlu bir unsur olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kitaplardan gidersek, yazının icadının, son 4 peygamber dönemine denk düştüğü ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan, Kuran dahil, dört kitabın, kitap olarak değil vahiy şeklinde, sözlü olarak tebliğ edildiği ve hepsinin peygamberlerinin ölümünden sonra kitaplaştırıldığı (toplandığı) gerçeği, dinlerin sözlü olduğunu ortaya koyar. Ayrıca kutsal kitap, sadece "semavi dinlere" özgü bir olay da değildir. Dinlerin tanıtıldığı bölümde anlatıldığı gibi, diğer dinlerin de kutsal kitapları bulunmaktadır.

Dinler kitaplı olmasına rağmen, kitapların sahihliği konusu hep tartışmalıdır. Örneğin dört farklı ve yerleşik İncil yazımı bulunmaktadır. Keza Kuran Halife Osman tarafından toplanırken (kitaplaştırılırken) bazı ayetlerin Kuran'a alınmadığı ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak tüm kutsal kitaplar önce sözlü olarak ezberlenmiş ve yazının bulunması ile birlikte yazılı, yani kitap haline getirilmiş ve inananları için en kutsal kitap kendi kitapları olmuştur.

5- Dil:

Her dinin bir kurucusu ve o kurucunun doğup büyüdüğü bir toprak, konuştuğu bir dil, yetiştiği bir kültür vardır. Doğal olarak her dinin dili, kurucusunun dilidir. Hatta kitapların ilk dili, o dilin dar bir lehçesidir. Günümüzde bilimsel çalışmalar dışında o lehçeler ya kaybolmuş ya da bugün anlaşılmayacak kadar bozulmuştur. O nedenle kutsal dinler vardır ama asla kutsal diller yoktur; varsa bile o diller kutsallığını ve özelliğini yitirmiştir.

Dinlerin dillerinin iki temel özelliği görülmektedir: Birincisi şiirsel, ikincisi de özel olmasıdır. Elbette iki özelliğin de mantıklı nedeni vardır. Kitaplar şiirsel olmak zorundadır, çünkü şiirin ezberlenmesi düz yazıya göre daha rahat ve kolaydır. Ayrıca şiir kulağa daha hoş gelir ve düz yazıya göre sözel bir ağırlığı vardır. Diğer yandan her şiirin, ozanına göre, özel bir anlatım tarzı ve yapısı vardır.

Din kitaplarının kendine özel bir dili vardır. Kutsal kitaplar Tanrının sözleri olduğuna göre, basit olmamak zorundadır. Her şeyi ile mükemmel olan Tanrının sıradan bir dil kullanması da, Tanrının bu özelliği ile uyuşmaz. Tanrıların yarattığı ve yaptığı hiçbir şey, kul tarafından tam anlaşılamayacağına göre, dilinin de kolay anlaşılmaması gerekir. Tanrının yanında peygamberlerin de üstünlüğü düşünülecek olursa, kitap dilinin özel olması kaçınılamaz. O nedenle, kutsal kitapların şifresinin çözümü için yüzlerce/binlerce kitap yazılmaktadır.

Kitaplar, dini kuralların net bir biçimde tanımlanmasını sağlamanın olumluluğu yanında, kuralların günün koşullarına uydurulması konu-

sunda çok ciddi bir engeldir. Çünkü Tanrının koyduğu kuralların tartışılması, değiştirilmesi hatta bunun önerilmesi 'reformları' gerektirir. O nedenle kitaplı dinler daha statükocudur.

Kitabı olmayan dinler ise, söz ve geleneklerin bir sonraki kuşağa aktarımı şeklinde, günümüze kadar ulaşmış ve yarınlara aktarılacaktır. Toplumların din ve inanç bellekleri çok kuvvetlidir. Kültürel değişimin en yavaş işlediği alan dindir. Bilimde, üretimde hep ileriye gitmek hedeflenirken, dinde tam ters yönde, geriye, başlangıca dönme amaçlanmaktadır. Böylesi ters yönde bir tarihi yolculuk dini, yeniden yeniden üretmektedir. Ancak sözlü dinler, kitabi dinlere göre daha çok değişmeye, gelişmeye açıktır. Dinde ayaklar hep tarih ve zaman freninin üzerindedir.

Özel dil, biraz da dinlerin ilk kuruluş dönemlerinde, gizli şekilde (gizli örgüt) örgütlenmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü her gizli örgüt, kendini korumak ve örgüt elemanlarının birbirlerini tanıması için, gizli, özel bir dile, işarete, sembole gereksinim duyar.

Din geliştikçe, bu özel dil varlığını korur hatta gelişir. Bu sadece dinlere özgü bir durum da değildir; aynı durum bazı mesleklerde de vardır. Örneğin hukuk, tıp bunların başında gelir. Böylesi özel bir dil onu anlayıp anlatacak özel uzmanları gerektirir. Bu da yeni bir mesleğin kapısını açar; anılan yeni meslek din adamlığıdır. ('Adamlığı' sözcüğü bilinçli olarak kullanılmıştır, çünkü din görevliliği erkeklere özgü bir meslektir). Kitaptaki, dildeki özellik ve kutsiyet, onu kullanan herkesi kutsamaya neden olur. Bir süre sonra, onu kullanan dil (ağız), kendi dili olmaktan çıkar ve temsil ettiği din kurucusunun, hatta Tanrının dili olmaya, onlar adına söz söylemeye ve iktidarı kullanmaya başlar. Sonuçta yaratılan özel dil, yeni bir sınıf oluşturur ve buna ruhban sınıfı denir. Onlar Tanrının dilini kullandıkları için, zamanla Tanrı adına konuşmaya ve dünya iktidarını, öbür dünya adına yönetmeye başlarlar.

Böylesi özel dil bilgisi, kullanana özel bir güç sağladığı için, bu bilgi ancak özel kişilere aktarılır. Özel kişi de genellikle dili bilenlerin çocukları, hatta çocuklarından en akıllısıdır.

Zaman, dilin sahibi ile olan bağı kopardığı için, yol tersine çevrilmiş, bugünden geriye gidilmeye başlanmıştır. Dili bilen bugünün insanı, kendisine bir kutsiyet atfederek, kendisinin peygamberin soyundan geldiğini (seyit, şerif) iddia etmektedirler. Rant kaynağı olan böylesi bir sonuç, her din için, din adamları sınıfının doğmasına yol açmaktadır. Şekilleri ve etkinlikleri farklı da olsa, her dinde, geçimini din hizmetlerinden sağlayan, bir ruhban sınıfı vardır.

6- Din Duyguları:

Diğer alanlarda olduğu gibi, bu konuda da iki temel anlayış vardır; ilki, dinin insanda doğuştan var olan bir özellik, ikincisi de bu bilginin sonradan kazanılması, şeklindedir. Bilindiği gibi düşünce, maddenin insan beynindeki (düşünen madde) yansımasıdır. Birincil olan madde, ikincil olan düşüncedir. Bunun idealist felsefedeki karşıtı ise, düşüncenin/ruhun birincil, maddenin ikincil olmasıdır. Yani madde, insan düşündüğü için vardır.

Dinin kaynağı, tanrı tasarımından da açıkça görüldüğü gibi, doğanın gücü ve bunun karşısında insanın güçsüzlüğü ve bilgisizliğinin yansısı olan korkudur. Çünkü tasarımlanan Tanrıya baktığımız zaman, yetenekleri insan ile ölçülmeyen ama ondan sonsuz kat fazla güce sahip olan bir varlıktır. İnsan görür, ama O her şeyi görür; insan bilir, ama O her şeyi bilir; insan duyar, ama O her şeyi duyar; insan yapar, ama O'nun yapmasına yaratma denir. Bunları artırmak mümkündür ancak dikkat çektiği gibi Tanrının her eylemi, insani bir özellik taşımaktadır. Başka türlü olması da olanaksızdır. Çünkü insanlar ancak kendi bilgileri, kavramları ile konuşur ve varlıkları onlarla tanımlar. Böylesi büyük bir yetenek, bilinen güç kavramları ile tanımlanamayacağı için 'doğaüstü' olarak tanımlanmakta ve insanlar bu güce tapmaktadır.

7- Din Kurucusu ya da Peygamber (İnsanüstü bir irtibat):

Bütün dinlerin ya bir kurucusu ya da bir peygamberi vardır. Her şeye kadir olan Tanrılar, kendilerini tanımlamak için, mutlaka bir insana

gereksinme duymuş ve aracı kullanmışlardır. Elbette kullanılan insanların hiçbirisi sıradan bir insan değildir. Aksine, seçilen bu insanlar, Tanrı ile ilişkiye geçebilecek güce ve yeteneğe sahip, diğer insanlarla kıyas kabul etmeyecek üstünlüktedir. İşte bu seçilmiş üstün insana, din kurucusu ya da peygamber denilmektedir.

Burada temel soru şudur: "Peygamberler peygamber oldukları için mi üstündür, yoksa üstün oldukları için mi peygamber olmuşlardır?" Tüm peygamberlerin, din kurucularının hatta toplumda ermiş olarak kabul edilen üstün kişilerin, ortak özelliklerinden birisi, bir ya da bir çok konuda, keramet göstermeleridir. Bilindiği gibi keramet: "Olağanüstü durum; ulu kimselerin gösterdiklerine inanılan doğaüstü, şaşkınlık uyandıran durum" demektir ve her peygamberin mutlaka gösterdiği bir kerameti vardır. Hasta iyileştirmek, aynı anda birden çok yerde olmak, karşıdakinin düşüncesini okumak, bir doğa olayını (yağmur, bulut) kontrol etmek, ateşte yanmamak, acıya dayanmak, geleceği bilmek, akla gelen kerametlerdir. Yanı sıra, sıradan ilişkilerde de diğer insanlardan çok farklıdırlar. Onların olaylar karşısındaki tepkileri ve çözümleri, sıradan insanınkiyle kıyaslanmayacak kadar farklı ve özgündür; diğer insanlara örnek olacak niteliktedir. İnsan bir kez toplumun güvenini kazandıktan sonra, sıradan davranışları bile ayrı bir önem ve anlam kazanmaya başlar.

Ancak anılan özellikler yakından incelendiğinde, bunların bir eğitim işi olduğu görülecektir. İşin sırrı, üstün insan olmanın yanında (zeka, ahlak, beden üstünlüğü), ciddi bir eğitimde yatmaktadır. Eğitimin ilk basamağı, kişinin nefsini kontrol ile başlamaktadır. Kullanılan en yaygın yöntem ise, yalnızlıktır. Her peygamber ya da din kurucusu mutlaka kendisi ile bir iç hesaplaşma yaşamıştır. Bunun için seçilen mekanlar genellikle dağlar ya da mağaralardır. Dağlarda ya da mağaralarda geçirilen süreçte, çok ciddi değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Kişinin kendisi ile sürekli, yoğun ve uzun dönemli içe dönük çatışması; açlık, uykusuzluk, belli hareketlerin tekrarı şeklinde görülmüştür. Daha sonraki dönemlerde, ermiş olarak nitelenen kişilerin de aynı yöntemleri kullanarak, bazı üstünlükleri yakaladıkları ya da gösterdikleri gözlenmiştir. Ya

kın dönemde, mağara yerini çilehanelere bırakırken, süre de 40 gün ile sınırlanmıştır. Buna trans eğitimi de diyebiliriz. Tümünde, kontrolün gerçekleştiği, iletişimin kurulduğu, böyle bir dönem vardır. Örneğin Hz. Musa Tur dağında, Hz. İsa mağarada, Hz. Muhammet hem dağda hem de mağarada içe dönüş sürecini yaşamış ve Tanrı ile ilk ilişkilerini bu mekanlarda kurmuşlardır. Anılan süreçler sonucu bir enerji yoğunlaşması yaşayan İsa ile Buda başlarının üzerinde yuvarlak bir ışık halesi ile tasvir edilirler. Arabistan çölünde, Hz. Muhammet'in başının üzerinde bulutlar gezer. Hz. Musa asasının gücü ile denizi yarar, yılanlar çıkarır, kızıl yağmurlara neden olur.

İçe dönüş (trans) döneminde tanrı ile kurulan ilişki sırasında gelen emirlere vahiy denilmektedir. Tanrı vahiy için mutlaka bu üstün insanlardan birisini kullanmaktadır. Vahiy ile yeni bir düzen kurulmakta ve genellikle öbür dünya korkusu temelinde bu dünya yeniden düzenlenmektedir.

8- Ölüm:

Tüm doğa olaylarını kabul eden insanoğlu, bir konuda direngen davranmaktadır: Ölüm. Doğanın şaşmayan bu kuralı karşısında insanoğlu, yenilgisini soyut ölümsüzlük kurgusu ile gidermeye çalışmıştır. Belki de ölüm, insanoğlunun tanrıyı keşfetme konusundaki en büyük korkusudur. O nedenle ölüm bütün dinlerde kutsanmıştır. Hatta doğadaki tüm canlıları kendisi için öldüren insanın, ölümden çok korkması, ölümü kendine bu kadar yakın hissetmesinden geliyor olsa gerek.

Doğadaki bütün canlılar, diğer canlıları ancak yaşamı için gerekli olduğu kadar öldürmekte ve öldürdüğünü de en küçük parçasına kadar tüketmektedir. Bitiremediğini de ya kendi türünden ya da bir başka türden canlılar ile paylaşmaktadır. Bunun tek istinası, insandır. İnsan kendi türünü yok eden canlı olmanın yanında, doğayı da, kendi doğal gereksinmelerinin çok ötesinde tahrip etmekte hatta yok etmektedir. İleri sürüldüğü gibi nedeni, doğa değil, geleceğe güvensizlik üzerine kurulu olan özel mülkiyete dayalı sistemlerdir. Diğer canlılar gibi insanların karnı, belirli miktarda yiyecek ve gıda ile doyduğu halde, diğer canlılardan

farklı olarak, sistemin yarattığı göz açlığını doyurmak olanaksızdır. Çünkü sistem göz açlığını sürekli beslemektedir. İnsanlar doymayacak gözlerini doyurmak için, diğer canlıların ve kendinin de yaşadığı doğayı, dolaysıyla doğal dengeyi bozmakta, hatta bazı türlerin neslini tüketmektedir. Tüm canlıları doğal gereksinmesinin ötesinde nedenlerle yok eden insan cinsi, kendisi ölümden korkmakta ve korkusunu yücelterek dinlere aktarmaktadır. İnsanın doğa karşısındaki korkusuzca öldürme, yok etme duygusu, kendi karşısına ölüm korkusu olarak hortlamaktadır. Daha da daraltırsak, insanlar ölümden değil, ölmekten korkmaktadır.

Dinlerin ortaya çıkış nedenlerinden birisi de, ölüm korkusunun ortadan kaldırılmasına yöneliktir. O nedenledir ki, tüm dinlerde ölüm yüceltilmiş ve bir 'öbür dünya' inancı oluşturulmuştur. Öbür dünya, içgüdüsel olarak var olan ölüm korkusunun, içgüdünün yanı sıra insanda oluşan ölüm korkusunun/bilincinin ürünüdür.

Ölüm, dinin olduğu kadar felsefenin de temel konularından birisi olmuştur.

Tasarımlanan 'öbür dünyaya' baktığımızda, bu dünyadan tek farkı, orada daha iyinin (cennet) ve daha kötünün (cehennem) var olmasıdır. Öbür dünya iyi-kötü dualizmi üzerine kurulmuş, ancak iyi ve kötü değerlendirmesi bu dünya ölçülerine göre yapılmıştır. Karşımıza çıkacak öbür dünya, bu dünyanın ertelenmiş/geciktirilmiş bir türüdür. Hatta çelişik olarak, bu dünyada yasak olan (haram) çoğu dünya nimeti, öbür dünyada istemediğin kadar boldur. Örneğin İslamiyet'e göre bu dünyada yasaklanmış olan şarap, cennette aynalı derelerden akmakta ve insanlar tarafından tas tas alınıp içilmektedir. Bu dünyada 14-15 yaşlardaki kızlarla yasaklanan (günah) cinsel ilişki, cennette huriler aracılığı ile erkeklere ödül olarak sunulmaktadır. Ölüm ile vücut çürüdüğü için, öbür dünyada eziyetlere katlanan ve nimetlerden yararlanan ruh olmaktadır. Ölümsüzlük insana değil, onun ruhuna veriliyor. Bu dünyadaki siyasal hiyararşi, benzer biçimde öbür dünyada da devam ediyor. İyi ruhlara rütbeler veriliyor ve rütbelerine göre Tanrıya yakın konumlanıyor. En iyiler olan melekler Tanrının hizmetinde oluyor. Kötü ruhlar, yani şeytan, hep ceza çekmekle "görevlidir"

9- Dünya düzeni anlayışı:

Bir tanıma göre "din, bu dünyanın ahiretten yönetilmesidir." Dinlerde asıl amaç öbür dünya gibi gösterilse de, esas olan bu dünyanın yönetilmesidir. Dinin düzenlediği ya da öbür dünyada cennet/cehennem için konulan kurallara bakarsak, tamamının bu dünya yani gerçek dünya ile ilgili olduğunu görürüz. Bu durum, bu dünyaya "yalan dünya" denirken bile, bin kat doğrudur. Çünkü öbür dünyada rahat etmenin temel koşulu bu dünyadaki kurallara uymaktır. Dini literatürde amaç öbür dünya olarak gösterilse de asıl amaç bu dünyanın düzenidir. Çünkü diğer dünyaya bırakılan hiçbir dini görev bulunmamaktadır. Orada sadece ödül ve ceza vardır.

Dinin sözcük anlamında da vurgulandığı gibi bütün dinlerde teslimiyet esastır. Öbür dünyada da (dinde) yukardan aşağıya doğru düzenlenen hiyerarşi bir yapı vardır. Hatta dinlerin değişimine (gelişim) bakacak olursak, hiyarşinin aşağıdan yukarıya doğru olduğunu görürüz. Yeryüzü tanrıları egemenliklerini yavaş yavaş gökyüzü tanrılarına bırakmak zorunda kalmışlardır. Ancak bu geleneğin kalıntıları sürmektedir. Bir dönem kral ve tanrı olan yönetici, tanrılık görevini, kendisinin de tapacağı göksel tanrıya bırakmış ancak bu kez tanrı ile iletişim kuran tek yetkili, bazen de oğul olarak, yeryüzünü onunla ortak olarak yönetmiştir. Daha sonra tanrı/oğul ilişkisinden uzaklaşıp, kral/din yönetici işlevini üstlenmiştir. Bir adım sonra da kral, kendi yönetimindeki dini, yardımcısı olacak din görevlisine bırakmıştır. Daha sonunda, kralın mı din görevlisini yoksa din görevlisinin mi kralı yönetmeye başladığının, ayırt edilemediği karmaşık bir yapı oluşmuştur. Görünüş ve söylemde, tanrılar kralları, krallar da insanları/toplumları yönetmeye başlamış ve bu ilişki yıllarca sürmüştür.

Hukuk en genel şekilde ikiye ayrılır: Özel hukuk ve kamu hukuku. Özel hukuk kişiyi ele alır ve onun ilişkilerini düzenler. Özel hukuk, in-

sanın doğumu, kendisini ve kendine ait şeyleri yönetip yönetmemesi, nişanlanması, evlenmesi, çocuklar ve ailesi ile ilişkileri, ölümü, mirası, mülkiyet ilişkileri, hakları, borçları gibi kavramları inceler ve düzenler. Kamu hukuku ise, başta devlet kurumları olmak üzere, kişinin toplumdaki yeri, işlevi, hak ve ödevleri ile bunları yerine getirmemesi durumunda karşılaşacağı yaptırımları düzenler. Bilindiği gibi Ceza Hukuku kişilerin, kişilerle ve kamu ile olan ilişkilerinde öngörülmüş kuralları ve bunlara aykırı davranıldığında uygulanacak yaptırımları düzenler.

Din kitaplarına baktığımızda, anılan hukuksal ayrım yapılmadan, sayılan kuralların büyük bölümünü görebiliriz. Buradan çıkan sonuç, tıpkı yasalar gibi, kutsal kitaplarında, bu dünyanın düzenlenmesi için kurallar ve yaptırımlar içerir. Tek farkı; din kitaplarındaki yaptırımların büyük bir kısmının bu dünyaya, çok az bir kısmının da öbür dünyaya bırakılmış olmasıdır. Benzetmeyi sürdürürsek, öbür dünyalık suçların hemen tamamının af kapsamı içinde olması ve asıl vurgunun kişi (kul) haklarına yapılmasıdır.

Bu dünyayı küçümseme, insan ömrünün kısalığı ile yapılmakta ve insan fani olarak nitelenmektedir. Öbür dünya ise sonsuz olarak tanımlanır.

Diğer yandan bu dünyada bazı şeylere sahip olmak, onunu için mücadele etmek, daha iyi bir yaşam sürme istemi, büyük çoğunluk için engellenmekte ve bu talepler geleceğe, öbür dünyaya, bırakılmaktadır. Eğer bu istekler gerçek dünyada yaşanmak istenirse, birileri ya da düzen, bunu sağlamak zorundadır. Oysa böylesi bir istem mevcut düzenin bozulması demektir. Mevcut düzenin bozulmaması için iki yöntem kullanılır: Birincisi kitlelerin mücadelesi zor aygıtları kullanılarak bastırılır ya da susturulur. İkincisi de düzenin devamı için ideolojik aygıtlar harekete geçirilir ve resmi ideolojinin içselleştirilmesi yolu ile gönüllü destek sağlanır. En güçlü ideolojik silahlardan birisi de dindir. Çünkü siyasi/ideolojik anlamda din "en güçlü afyondur"

10- Ahlak:

En son söyleneceği başta yazalım: İddia edilenin aksine, hızı ne olursa olsun ahlak, diğer toplumsal kurumlar gibi, değişken bir yapıya sahiptir. Değişkenlik zamansal olduğu kadar, aynı zamanda toplumsaldır. Çünkü her toplumun ve zamanın kendine ait bir ahlak/ahlaklar anlayışı vardır. Ahlak, gelişen ekonomik yaşam ile onun üzerinde şekillenen toplumsal yapıdaki değişimlere uygun olarak hareket eder. Ancak her yeniye gösterilen tepki, ahlaki değişimler karşısında kendini gösterir. Bu yönü ile ahlak direngen bir karaktere sahiptir. Örneğin 'tüfeğin icadının mertliği bozduğu' söylenmiş, ama bu söylem, bu serzeniş, kılıcın kınına girmesini, yerini tüfeğe bırakmasını önleyememiştir. Benzer şekilde tütün keşfedilmeden önce, sigaranın hiçbir ahlaki anlamı yokken, tütün ve sigara ile birlikte yeni bir ahlak/saygı kavramı ya da biçimi oluşmuştur.

Yapılacak gözlemlerle, en direngen ahlak kurallarının din kökenli oldukları görülecektir. Dinin değişmezlik, tartışılmazlık yapısı, aynı biçimde ahlak alanına da yansımıştır. Hatta dinsel kuralların kendini ahlaki kurallar olarak dayatması nedeniyle, çoğu kez ahlak, dini bir kurum olarak algılanmaktadır. Kaynakları, biçimleri, yaptırımları ve amaçları yönünden din ile ahlak arasında farklılıklar bulunsa da, çakıştıkları noktalar oldukça fazladır.

Dinde temel olan tanrıya itaat, ahlak alanında, yerini ataya (büyüğe) itaate ve saygıya bırakmıştır. Saygının ataya yönelmesi, sevginin küçüğe yönelmesine neden olmuş ve ahlak insanlarda davranış kalıpları biçiminde gelişmiştir. Din kuralları olarak yaptırıma bağlanan hırsızlık, zina gibi eylemler, aynı biçimde ahlaki kurallar olarak da ifade edilmektedir.

Din ile ahlak kuralları arasındaki en temel fark: Din kurallarının tıpkı hukuk kuralları gibi zora dayalı yaptırımlar içerirken, ahlak kurallarının zor dışındaki değerlere ve toplumsal ayıplamaya/övgüye yö-

nelik bir yaptırım içermesidir. Ahlak kuralları toplumda kendini, dışa yansıyarak ifade eder. Bu yönü ile ahlak kuralları şekilci/biçimsel bir karakter taşır. Örneğin İslam toplumlarında, saygının, sevginin gerekliliği ya da varlığı-yokluğu düşünülmeden, büyüklerin eli öpülür. Aynı şekilde sigarının zararı düşünülmeden, açık ve kapalı mekan ayrımı yapılmadan, büyüklerin yanında sigara içmek saygısızlık sayılır. Keza senin rahatın hiç düşünülmeden, fiziki olarak karşıdakini hiç rahatsız etmediği halde, büyükler karşısında ayak ayak üzerine atmak, büyük gelince ayağa kalkmamak saygısızlık sayılır.

Diğer toplumsal kurumlarda görülen hiyararşik yapılanma, ahlak alanında da kendini gösterir. Hayatın her alanında olduğu gibi, en güçlü ahlaki şekillenme, cinsel alanda kendini göstermektedir. İçmek ve yemekten sonra en temel gereksinme olan cinsellik, her dönemde katı ahlaki kurallarla düzenlenmiş ve kısıtlanmıştır. En sert ahlaki yaptırımlar cinsel alanla ilgilidir.

11- Cemaat, topluluk, dinsel kimlik:

Dinlerin en temel özelliklerinden birisi toplumsal bir kurum olmalarıdır. Toplumsallığı, bir toplum tarafından kabul edilmesine, savunulmasına ve inanılmasına dayanır. Ancak burada toplumun niceliği pek önemli değildir. Çünkü kabile, klan, aşiret gibi küçük toplumsal birimlerin de dinleri vardır. Elbette buradan, her toplumsal birimin bir dini olduğu sonucuna varamayız. Önemli olan unsur, aynı inanç etrafında toplanan bir topluluğun, cemaatin varlığıdır. Zaten cemaatin bir anlamı da, aynı dinden olan insanlar 'topluluğu' demektir. Cemaat, toplanmak anlamına gelen 'cem' sözcüğünden türemiştir. Sonuç olarak, din için bir araya gelen bir topluluk zorunludur. Ancak her topluluğun, mutlaka bir dini olması gerekli ve zorunlu değildir.

Son dönemlerin gözde kavramlarından birisi de 'kimlik' kavramıdır. Özellikle, 'toplumsal sınıf' kavramını sulandırmak için üretilen 'kimlik' kavramı, sadece doğal olan, yani kazanılması için insanın mü-

cadelesini gerektirmeyen statüleri (kimlik kavramı olarak) tanımlamaktadır. Örneğin, dinsel, kültürel, cinsel, ulusal konular, kimlik sorunu haline getirilirken, 'toplumsal sınıf' kavramı kimlik sorunu olarak görülmemektedir. Dinsel kimlik, farklılıkların kabulü üzerine oturtulmaya çalışılsa da, ayrılığın derinleşmesine neden olmaktadır. Çünkü bu kimlikler uzlaşmaz olmasa bile derin çelişkilerin kaynağıdır.

12- Özgün bir içerik taşıması:

Yeninin, kendini yeni olarak tanımlayabilmesinin asgari koşulu; kendinden öncekilerden farklılıklar göstermesidir. Eğer bazı farklılıklar ortaya konulmazsa, kendini yeni olarak tanımlamak olanaksızdır. Diğer yandan toplumsal evrim, öncekinin/öncekilerin aynen tekrarını olanaksız kılmaktadır. Buna bir de iradi etkiyi eklersek, eskiden/öncekinden farklılıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ancak farklılıkların özden çok biçimde olduğunu gözlüyoruz. Tüm bu açıklamalardan sonra "özgünü" tanımlamak oldukça zor olacaktır, ama yinede, her yenide bir parça özgünlük zorunludur.

Her din kurucusunun, dilinin, ritüellerinin, ibadet şeklinin, ilk çıkış yerinin farklı olması bile başlı başına bir farklılıktır. Özgünlük, tam bu noktada kendini ortaya koymaktadır. Değilse işlev, amaç, kullanılan araç, toplumsal etki yönlerinden, dinler arasında özgün sayılabilecek ciddi farklılıkların olduğu ileri sürülemez. Bunlara rağmen her din, mutlaka özgünlük ve üstünlük iddiasındadır. Ancak bu sadece bir iddia olarak kalmaktadır.

13- Din adamı (görevlileri):

Eksiksiz tüm dinlerde bir dini sınıf bulunmaktadır ve bu sınıfın temelini erkekler oluşturmaktadır. İşlevi, doğrudan ya da dolaylı olarak Tanrı ile kulları arasında aracılık yapmaktır. Aracılık, başta ibadethaneler ve törenlerde olmak üzere, dini kurumlar oluşturmak, cemaatleri örgütlemek, gelecekten haber vermek, hastaları iyileştirmek şeklinde

dışa vurulmaktadır. Tüm din adamlarının mutlaka özel kıyafetleri bulunmaktadır. Kıyafetlerin çoğunluğu koyu (siyah en yaygını) ve düz desenli kumaştan yapılmaktadır. Giysiler, dinin tutuculuğunu aynen yansıtmakta ve tarihi, değiştirmeden, günümüze taşımaktadır. Tanrıların kendi temsilcilerini tanımak için, böyle özel bir kıyafete gereksinme duymayacaklarına göre, o zaman bu kıyafetlerin işlevi (Tanrıya kendini tanıtmak değil) din adamının bu dünyadaki ayrıcalığını ortaya koymaktır.

Din adamları topluluk ile olan ilişkilerini iki şekilde yürütmektedirler. Birinci gurup, kendini kutsal olana dayandırmakta, yani kendisini kutsalın parçası, mirasçısı olarak göstermektedir. Kutsallıkta kan bağı, soy öne çıkarılmakta ve kutsal dili bilmekle övünmektedir. İkinci gurup ise, soy ve kan bağı yerine bilgiyi öne çıkarmakta ve kutsal dili öğrenerek Tanrı ile iletişim kurduğunu ileri sürmektedir. Birincide doğrudan Tanrı adına ya da onun parçası olarak hareket edilirken, ikinciler biraz daha utangaç davranarak, Tanrı ile dolaylı olarak ilişki sağladıklarını ileri sürmektedir.

Sonuçta bütün din adamları, biçimi nasıl olursa olsun (bağış, yardım, maaş vs.) geçimini bu pazardan sağlamaktadırlar.

14- Mezhep ve Tarikat:

Tüm dinlere baktığımızda, dinin muhafazakar yapısına rağmen, ilk ortaya çıktığı noktadan çok farklı yerlere geldiğini, hatta zıt yönlerde hareket ettiğini görürüz. İlginçtir tarih, mezhepler arası savaşları dinler arası savaşlardan çok daha kanlı olarak yaşamış ve hala yaşamaktadır. Tarih, benzerlerin birbirlerini yok etme mücadelesi yönünden, çok zengindir.

Mezhep: "Gidilen, tutulan, takip edilen yol", "Bir dinin temelde aynı, teferruatta görüş ve anlayış ayrılıklarına dayanan kollardan her biri" ya da "Bir dinin görüş ve anlayış ayrılıkları nedeniyle ortaya çıkan kollarından her biri" demektir.

Tarikat: "Aynı dinin içinde, tasavvufa dayanan ve kimi ilkelerle birbirinden ayrılan Tanrıya ulaşma yollarından her biri" şeklinde tanımlanmaktadır.

Mezhep ve tarikatların ortaya çıkmasında iki ana etken dikkati çekmektedir. Birincisi dinin önde gelenleri arasındaki iktidar mücadelesi, ikincisi ise dinin tutucu özü ile alt yapıdaki değişmeler arasındaki çelişkidir. Ortaya çıkışı ile birlikte din, mezhep ve tarikat embriyonlarını da taşımaya başlar. Din egemenliğini sağladıkça, bunların ayrılması ve büyümesi de hızlanır. Mezheplerin doğumu genellikle, din kurucusunun ya da peygamberlerin ölümü ile halefiyet, yani iktidar kavgası şeklinde başlar. Zamanın ilerlemesi ile birlikte, oluşan dini durağanlık ile tarihin devinimi arasındaki çelişki, gerilen ipi koparmaya başlar. Çağa ayak uydurmak için çaba gösteren ya da ayak direyen din içindeki hareket, aynı zamanda yeni bir mezhebin kuruluş yolunu da açar.

Yeni bir mezhep yaratma gücüne sahip olamayanlar ise, kendi içinde yeni bölünmeler yaşar ve bu da mezhep içi alt bölünmeler yeni tarikatları oluşturur. Tarikatların din ve mezheplerde yarattığı değişiklikler, mezhebi değiştirecek etkide olmayıp, daha küçük ve daha yüzeysel boyuttadır.

Bazen de, aynı dinden türeyen bir mezhep, yerel kültürlerin de katkısıyla, doğduğu dinden uzaklaşmakta, hatta zamanla doğduğu dinin dışında bile sayılabilmektedir. Bir önemli özellikte, taraftar sayısı mezhep için zorunlu unsur değildir; zorunlu unsur, ona özgünlük kazandıran dini karakterlerdir. Nitelik yerine niceliğe takılıp kalınırsa, bugün mezhep olarak kabul edilen ayrılığın yok sayılması gerekir. Diğer yandan, sadece bir dine ait peygamberin kabul edilmesi, ama onun dışında hiçbir ortak yönün bulunmaması, acaba o grubu (mezhebi) aynı din içinde değerlendirmek için yeterli midir? Başka bir şekilde sorarsak, ortak yönler olmamasına rağmen, kendini güçlü konumdaki bir dine ait mezhep olarak tanımlamak, o dinden olmak için yeterli midir? Elbette bu soruların cevabı çalışma konumuza bakışla da son derece ilgilidir.

15- Dinlerin ortaya çıkış yerleri:

Çok tanrılı dinlerin diğer bir özelliği, hemen her toplumda görülmesidir. Tek tanrılı dinler, çok tanrılı dinlerden ciddi bir farklılık göstermektedir. Tüm tek tanrılı dinlerin iki merkezden yayıldığı görülmektedir: Ortadoğu ve Doğu Hindistan bölgeleri. Bütün tek tanrılı dinler, anılan iki merkezde ortaya çıkmış ve oradan dünyaya yayılmıştır. Dinlerin çıkış yerleri için değişik gerekçeler ileri sürülmektedir ama en yaygın gerekçe, "dinin toplumu düzene koymak için gerekli olduğu" şekildedir. Eğer düzen kavramından yola çıkarsak, buralarda bir düzensizliğin varlığı kabul edilmiş olur. Ancak düzensizliklerin sürekli dinlerin ortaya çıktığı iki merkezde, hem de yeni bir din ortaya çıkaracak düzeyde olması, incelemeyi gerektiren bir konudur. Bunun için o dönemin ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel yapılarının derinlemesine incelenmesi gerekir. Ancak böyle bir çalışma yerine, her yeni din eskinin olumsuzlukları üzerine oturtulmaya çalışılmakta ve konu geçmişe küfür edilerek geçiştirilmektedir. Yeni dinler, dil, mekan, kişi gibi kutsi kavramlar üreterek, kendi etrafına dokunulmaz, tartışılmaz yüksek surlar örmektedir.

16- Dinlerin evrimi ve toplumsal yapı:

Dinlerde çok tanrılılıktan tek tanrılığa doğru bir evrimleşme görülmektedir. Çok tanrılılık, daha çok kabile, aşiret topluluklarının dinleri şeklinde kendini göstermiştir. Kan bağına dayalı olan bu dönem aynı zamanda, sınıfsız, yani komünal bir toplumsal yapıdır. Mülkiyette olduğu gibi, tanrıda da bir tekelleşme yoktur.

Tek tanrılı dinler ise sınıfsız toplumun bitiş zamanında, köleci toplum ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu durum özellikle Hint dinlerinde daha net olarak görülmekte ve sınıf yapısı bugün bile varlığını sürdürmektedir. Diğer tek tanrılı dinler ise öncelikle köleci toplumun, daha sonra da feodal toplumun dinleri olmuşlardır. Bütün dinler feodal toplumda, egemen ve en gelişmiş düzeyine ulaşmışlardır. Dönem aynı zamanda, mezheplerin ortaya çıkış ve çatışma dönemleridir.

Ortaçağ olarak da adlandırılan feodal toplumda din, hayatın her alanına girmiş ve hayata müdahale eder olmuştur. Döneme, tek tanrılı dinlerden Hıristiyanlık damgasını vurmuştur. Hıristiyanlığın gelişme döneminde ortaya çıkan İslamiyet, saldırıların ana hedefi olmuştur. Haçlı seferleri, yerini mezhep savaşlarına bırakan dinler arası savaşlara tipik örnektir.

Hıristiyanlık feodal gelişimini tamamladığı noktada, gelişen burjuvazinin mezhebi olan Protestanlık ortaya çıkmış ve burjuvazi ile aristokrasi arasındaki sınıf savaşları, kendini mezhep savaşları şeklinde göstermiştir. Burjuvazi feodallere karşı en hassas noktası olan din üzerinden saldırmış ve feodal toplumun ideolojisi olan dini, kendi egemenliği altına alarak zafere ulaşmıştır. Burjuvazinin iktidarı ile birlikte din, ciddi bir tartışmaya tabi tutulmuş ve birçok yeni mezhebin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sekularizm, kapitalist toplumun din karşısındaki en güçlü silahı olmuştur.

İlk uluslararası belgelerdeki din ve vicdan /düşünce özgürlüğü, dinin tutsaklığına karşı bir başkaldırı sloganı olmuştur. Burjuvazinin güçlü olduğu dönemlerde bu bayrak hep yükseklerde dalgalanmıştır. Ne zaman ki daha yoksul ve geniş tabakalar kamusal alana girerek iktidara ortak olmayı talep etmişler, din bu kez de burjuvazi tarafından kullanılmaya başlamıştır.

Kapitalist toplumun bağrında gelişen sosyalist ideoloji, dinin egemen sınıf tarafından siyasi bir araç olarak kullanılması özelliğinden yola çıkarak, "din halkı uyutan bir afyondur" sonucunu çıkardı ve dinin tekrar yuvasına; kişinin vicdanına yerleştirilmesi gerektiğini savundu ve bunun mücadelesini vermeye başladı.

17- Dinin siyasallaşması:

Materyalist ve idealist felsefe genel ayrımında din, idealist felsefe alanında yer alır. Felsefi ayrımdaki yerinin gereği olarak din, her türlü değişmeye olduğu kadar, diğer sosyal alanlardan da kendini soyutla-

maya çalışır ve kendini bağımsız bir alan olarak tanımlar. Sonuçta siyaset, ekonomi ve kültürel alanla olan bağlarını da reddeder. Ancak bu reddedişe biraz yakından bakılınca, ilişkinin hiç de öyle olmadığı, aksine bu alanlarla din arasında sıkı bir ilişkinin varlığı görülür. Ancak kazanılan dokunulmazlığı korumak için reddediş hep savunulur.

Dinin, özellikle İslamiyet'in bir iktidar mücadelesi olarak ortaya çıktığı düşünülünce, din-siyaset ilişkisi daha açık olarak görülecektir. Aynı ilişki Musevilik'te de açık olarak görülmektedir. Çünkü gerek Hz.Muhammet gerekse Hz.Musa, peygamber olmanın yanında, aynı zamanda, toplumlarının siyasal önderleri, devlet başkanlarıdır.

Hıristiyanlıkta bu ilişki daha sonra ortaya çıkmış ve yine din-siyaset (devlet yöneticiliği) çatışmaları yaşanmıştır. Kısacası din, daha ilk gününden itibaren siyasi bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Siyasetin bir anlamının "devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı" olduğu düşünülürse, din, eksiksiz bir siyasi kurumdur.

Buradan yola çıkarak, son zamanlarda sık sık kullanılan "dinin siyasallaştırılmaması gerekir" sloganı, anlamsız bir 'temenniden' ibarettir. Çünkü din, dün olduğu gibi bugün de en etkin siyasal bir kurumdur. Tamamen kişinin vicdanına hapsedilmediği sürece, siyasal bir kurum olarak da kalacaktır. Din ile siyaset arasındaki var olan ilişki, dolaylı değil, doğrudandır. O nedenle, din siyaset ayrımı ya da günlük kullanımı ile "dinin siyasallaşması" kavramının kendisi, din üzerinden yapılan siyaseti örtmek için kullanılan, siyasal bir oyun, siyasal bir taktiktir.

Bu çalışmamda din, politik iktidar araçlarından birisi olarak ele alınacak ve tespitler bu ana mantık üzerine oturtulacaktır.

18- Dinlerde sevgi ve hoşgörü:

Teorik olarak, bütün dinlerin amacının sevgi olduğu söylenir. Oysa dinler tarihi, amaçlanan (ideal) hedefin hiçbir zaman gerçekleşmediğine tanıklık etmektedir.

Bütün dinlerde "gelişme" ve "egemenlik" olmak üzere iki evre görülür. Sevgi ve hoşgörü, bu evrelere göre yaşam bulur ya da yok olur. Her dinin kuruluş ve gelişme evresinde hoşgörü, önce kendine gerekli olduğu için, temel slogandır. Bunun nedeni dinlerin özelliği değil, kuruluş evrelerinin doğasından kaynaklanan güçsüzlüktür. Dinlerin ortaya çıktığı dönemler, toplumun en çalkantılı, en düzensiz zaman dilimleri olduğundan, toplumun böyle dönemlerde daha çok "sevgi ve hoşgörüye" gereksinmesi vardır. Çünkü güçsüz olanın güç kazanıncaya kadar, sevgi ve hoşgörüye gereksinmesi çoktur. Hatta bu geleceği için, zorunludur. Aksi takdirde, zayıf olanın savaş çığlığı, önce kendisini boğar.

Ancak dinlerin gerçek yüzü, gelişmesini tamamlayıp egemenliğini kurduktan sonra ortaya çıkmakta; sevgi ve hoşgörü sözcükleri yerini, karşıt anlamına savaş ve saldırıya bırakmaktadır. Gelişme döneminin sevgi ve hoşgörüsü, egemen dönemde yerini cihat, haçlı seferi, engizisyon, idam, recm, kol kesme gibi kavram ve eylemlere terk etmiştir. İdeolojik anlamdaki dini egemenlik, ekonomik, siyasi, örgütsel egemenlik biçimleri ile daha da güçlenmektedir. Hatta, güç, karşıtını yok etme noktasına kadar varmakta ve sevgi-hoşgörü kavramları, egemenlik ile birlikte tarihe gömülmekte ya da yine birer iyiniyet olarak tarihteki yerlerini almaktadır.

19- Kutsal Rakamlar:

Hemen hemen bütün dinlerde 3, 7, 12, 40 gibi bazı sayılar diğerlerine göre kutsal sayılır. Örneğin Güney Arabistan'da; ay, güneş, yıldız, Mısır'da; Oziris, Apsis, İzis, İslam öncesi arap inanışında kavramı; Uzza, Menat, Lat, Hıristiyanlık'ta baba, oğul, kutsal ruh, Alevi'lerde; Allah, Muhammet, Ali gibi, 3'lü kutsallar vardır. Buna teslis denir. 12 sayısı da oldukça yaygındır; 12 havari, 12 imam, 12 kavim, ilk akla gelenler. Keza 40 da en az 3, 12 kadar yaygındır. Bunlara ikinci derecede başka sayılar da eklemek olasıdır.

20- Dinler ve din ile kültürler arası etkileşimler:

Kültürlere göre yaşam, genel olarak yerleşik ve göçer olarak ikiye ayrılır. Yerleşik yaşam, göçerlere göre daha üstün bir evredir. Ancak her iki gurubun kültürleri sabit olmadığı gibi, karşılaştıklarında birbirlerinden etkilenirler; aralarında sürekli bir etkileşim oluşur. Her karşılaşmada birbirlerinden ve içinde bulundukları çevreden bir şeyler alır ve verirler. Bu yönü ile, homojen ve kapalı bir toplumsal kültürden söz etmek olanaksızdır.

Göçer toplumlar sadece eşyalarını değil, tüm inanç, kültür ve yaşam biçimlerini de birlikte taşırlar. Uğradıkları yerlerin kültürlerini kendisinin olana ekler ve zenginleştirerek gittikleri yerlere taşırlar. Yerleşik yerlere ulaştıklarında ve orası ile ilişkiye geçtiklerinde, alışverişlerini sürdürürler. Kültürler arası alışverişte üst kültür, alt kültüre kendini kabul ettirir. Üst kültür, genelde yeni olandır.

Kültürler arası olduğu gibi, din ve onun türevleri olan mezhep ve tarikatlar arasında da bir alış veriş vardır. Her yeni din, kendisinden önceki ve komşu dinlerden belli farklılıklar göstermek zorundadır. Aksi takdirde ne yeni ne de üstün sıfatını taşıyabilir. Zaten yeninin tanımı, eskideki olumsuzlukların inkarı, olumlulukların yeniye aktarımı ve çevreye, topluma uygun olanların katılması şeklindedir. Hiçbir yeninin eskiyi tümden olumsuzlaması olanaksızdır; yeni, mutlaka yumuşak bir geçiş yapmak zorundadır. O nedenledir ki yukarıda sayılan ortak özellikler, bütün dinlerde, farklı biçimlerde ya da farklı adlarda yer alır.

Din ile kültür arasında, kesin bir sınır çizmek ve ayrım yapmak olanaksızdır. Hangi toplumsal ilişkinin din kökenli hangisinin kültürel kökenli olduğunun ayrımını yapmak, çok ciddi analizleri gerektirir. Çoğu kez kültürel değer diye sunulan şeylerin, din kökenli; bazen de dini gelenek haline gelen eylem ve uygulamaların kültürel kökenli olduğunu görürüz. Çünkü dinin varlığını sürdürebilmesi için öncelikle, içinde yetiştiği toplumun, kültürel değerleri ile uyumlu olması zorunludur. Aynı şekilde temel kültürel değerlerin varlığını sürdürebilmesi için, dini yoruma tabi tutulması gerekir.

21- Dinler/inançlar eşittir:

Her din, mezhep, tarikat, inananına göre en üstündür. Bir dinin kabul edilmesi, o dinin üstünlüğünün kabulünü gerektirir. Çünkü inanç, aynı zamanda kayıtsız şartsız bir kabul demektir. Kendi inancının, diğerlerine göre daha üstün olduğu bu kayıtsız şartsız kabulün ilk sırasında yer alır. Tersinden söylersek, hiçbir inanç diğerlerinden daha aşağı ya da değersiz değildir. O nedenle, bir kişinin Müslümanlığı ya da Hıristiyanlığı ile gurur duyması, kişinin adının Ahmet ya da Mehmet olması nedeniyle duyacağı gurur kadar anlamlıdır. Çünkü içinde yetiştiği toplum nedeniyle kendiliğinden sahip olunandan gurur duyulması için hiçbir haklı gerekçe yoktur.

Aynı şey mezhep ve tarikatlar için de geçerlidir. Çünkü her inancın övünülecek bir ayrılığı ve dolaysıyla üstünlüğü vardır. Sonuçta bütün din ve inançlar, inananına göre üstün ama inanç anlamında eşittir.

22- Helal-haram:

Günlük yaşamdaki yararlı-zararlı, doğru-yanlış gibi kavramların bir çoğu, ahlaki/kültürel alandan dini alana geçerek helal haram niteliği kazanmıştır. Temelinin totemizme kadar uzandığı görülmektedir. Orada bazı hayvanların dokunulmaz olduğu görülür. Ve mutlaka her dinin helal ve haramları vardır. Bunlar genelde, keyif verici madde, seks, bazı hayvan, bitki ve yerler şeklinde kendini gösterir.

Tanrıya ulaşmak için, insanın zevklerden vazgeçmesi, dünya nimetlerine sırt çevirmesi ve kendini tamamen ibadete vermesi öğütlenir. Tanrıya ulaşmak için önerilen, evlenmeme, nefse hakim olma, farklı biçimlerde de olsa her dinde görülmektedir.

Helal ve haramın bir özelliği de, bu dünyada yasaklanan ya da haram kılınan çoğu şeyin, öbür dünyada sınırsız olarak sunulmasıdır. Böylesi derin bir çelişki, teolojik olarak yanıtsız bırakılmaktadır. Ancak aslında teolojik değil siyasi olduğu da tartışmasızdır.

23- Cennet-cehennem:

Helal ve haramın, iyilik ve kötülüğün, sevap ve günahın, öbür dünyadaki karşılığı cennet ve cehennemdir. Cennet, güzelliğin, mutluluğun, bolluğun; cehennem ise kötülüğün, eziyetin, korkunun, kıtlığın merkezidir. Bunların birliği olan ahiret (cennet, cehennem, araf) bu dünyaya alternatif olarak sunulur. Adı farklı da olsa her dinde, iki kuruma karşılık gelen dünyalar bulunmaktadır. Cennet, Tanrıya yakın bir yer olarak tanımlanmaktadır.

Cennete ulaşmak için, aydınlanmak, Tanrıya ulaşmak, benliği yok etmek ve gönül gözünün açılması şart koşulmaktadır.

Ali Şeriati cenneti; "İşlerin kolay ve çok az bir çabayla olduğu yer" olarak tanımlamaktadır.[14] Toplumsal kavgalar ise, dinler tarafından vaat edilen cennetin bu dünyada kurulması; yani cennetin yeryüzüne indirilmesi amacıyla ortaya çıkmaktadır.

24- Din ve dogmatizm:

Dinler değişmeyen kurallar bütündür. Değişen zamana karşı hep direnç göstermişlerdir. Bu özellikleri nedeniyle genel felsefi ayrımda, idealist felsefi alanda yer alır ve idealist felsefe kendini en yalın biçimde gösterir. O nedenle dinler tarihi, dini dogmaya karşı verilen mücadeleler tarihidir. Bu mücadele çoğu kez, çok kanlı sonuçlanmıştır. Dinlerin dogmatik yapısı, onları çok katı yapmış; başlangıçtaki dini hoşgörü yerini, kanlı bir tarihe bırakmıştır. Tarihinde kanlı dönemleri olmayan, hiçbir din yoktur.

25- Din, çıkış merkezinden uzaklaştıkça daha fazla değişime uğrar:

Nasıl ki suya atılan taşın en büyük dalga yüksekliği, taşın düştüğü merkezde ise, dinlerin de en güçlü ve özgün olduğu yer, ilk ortaya çık-

[14] Dinler Tarihi. Dr. Ali Şeriati. S-38.

tıkları bölgelerdedir. Merkezden uzaklaştıkça din, tıpkı dalga gibi etkisini ve orijinalliğini yitirmeye; dolaysıyla değişime uğramaya başlar. Değişim kendini genelde, katı kuralların yumuşaması ve yerel kültürün dine karışması şeklinde gösterir. Değişme yerel olduğu kadar, zamana da bağlı bir olaydır. Ne kadar katı olursa olsun, mutlaka her inanç zamanla değişim geçirir. Çünkü zamanın aşındırmadığı, hiçbir madde, hiçbir toplumsal ilişki mevcut değildir. Sadece bazı değerler çok çabuk aşınıp değişirken, bazıları yapısı gereği direnç gösterir; din en dirençli toplumsal olgudur. Ama zaman törpüsünün gücüne, o da yenik düşer ve mutlaka değişir.

Din merkezde kendi kurallarını dayatırken, etki alanının zayıfladığı uzak bölgelerde, dayatmanın kendisi de zayıflar. Dayatamadığı noktalarda, kendisinden alınan ile yetinir ve onu öyle kabul eder. Anadolu İslamiyet'inin Arap yarımadasından farklı olmasının bir nedeni de budur. Merkezden uzaklaştıkça, çevre faktörlerinin etkisi daha güçlü olmaya başlar. O nedenle, İslamiyet merkezine en uzak olan Anadolu'da, halifelik gelinceye kadar din çok katı değildir. Dini merkezin Anadolu'ya taşınması ile birlikte, Anadolu İslamiyet'i yeniden şekillenmiştir. Aynı şekilde cumhuriyet dönemi ile birlikte, batıya en yakın konumda bulunan Anadolu İslamiyet'i, merkezden farklı özellikler göstermiştir.

BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ

Alevilerin Allah, Muhammet, Ali üçlüsünün yanı sıra 12 İmamları, pirleri, kutsal değerleri ve inançları vardır. Tanrıya taparlar. İnsana ve toprağa sürülen yüz ile Tanrıya niyaz ederler. 12 gün oruç tutarlar, Hz. Ali'nin türbesi ve Kerbela hac yerleridir. Büyük bayram kabul edilen kurban bayramında kurban keserler. Hak dolusu içerler. Cuma akşamları ve cumaları en kutsal günlerdir. İmam Cafer Buyruğu kutsal kitaplarındandır. İbadetleri Türkçe'dir. Allah, Muhammet, Ali birliğine inanılır. Pir, mürşit, dede, baba, Alevi din görevlileridir. Ölüm Hakka göçmek olarak kabul edilir. Cennet ve cehennemin asıl olarak bu dünyada olduğuna inanılır. Ahlaki şekillenmede dinin etkisi büyüktür. Alevilik, temel dini kimlik olarak kabul edilir. Bektaşilik, Tahtacılık, Kızılbaşlık Alevi alt kimlikleridir. Alevilik tam bir Anadolu inancıdır. Yukarıda sayılan dinlerin özgün bir sentezidir. Alevilik eski sol siyasal kimliğini terk etme eğilimindedir. Alevilik bir sevgi inancı olarak kabul edilir. 3, 7, 12, 40 kutsal rakamlardır.

İslamiyet'e ait namaz, 30 gün oruç, hac, zekat yoktur. Kitap konusu tartışmalıdır. Ortak olan tek yön Hz. Muhammet ve Hz. Ali inancıdır, ancak bu isimle tanımlanan zatlar da farklı niteliklere sahiptir; burada da kendine özgülük vardır.

Yaygın olarak İslamiyet ve Alevilik ile birlikte değerlendirilen Tahtacı inanış ve geleneklerine geçmeden önce inançlar ve ibadetler arasındaki benzerlikleri özetle değerlendirmeye çalıştım. Bazı vurguları özel olarak da yaptıktan sonra İslamiyet üzerinden devam edebiliriz.

3. BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ ARAP YARIMADASININ SOSYAL YAPISI

İslamiyet, Alevilik ve Sünnilik konularının daha iyi anlaşılması için, öncelikle İslamiyet öncesi ve İslamiyet'in kuruluş anı Arap toplumunun ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel yapısının genel ve farklı bir tahlilinin yapılması gerekir. Aksi takdirde, konunun incelenmesi eksik kalacaktır.

Toplumlar üretim ve egemen sınıf yapılarına göre sınıfsız ve sınıflı toplumlar olmak üzere ikiye ayrılır. Sınıfsız toplumlar tarihte iki kez görülür; ilki sınıflı toplumların başlangıcında, ikincisi de sınıflı toplumun sona erdiği dönemde. Birincisi ilkel komünal, ikincisi de komünist toplum olarak adlandırılır. Sınıfsız toplumların en temel özelliği, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin bireysel değil toplumsal olması, dolaysıyla sömürü ilişkilerinin maddi koşullarının olmamasıdır.

Temelini sömürünün oluşturduğu sınıflı toplumlar ise, tarih sırası ile köleci, feodal ve kapitalist toplumlardır. Sınıflı toplumlarda, adları farklı olsa bir ezilen (köle, serf, işçi) bir de ezen, egemen sınıf (köle sahibi, senyör, burjuva) vardır. Sınıfsız toplumun aksine sınıflı toplumun temelini üretim araçları üzerindeki, özel mülkiyet oluşturur.

Üretici güçlerin gelişimine, iç çelişkisi gereği ayak uydurmayan üretim ilişkileri, sert ya da yumuşak bir biçimde yerini bir üst üretim biçimine bırakmıştır. Toplumlardaki üretim biçimi değişimleri zamandaş olmadığı gibi, geçiş süreleri de farklılıklar göstermektedir. Hatta zaman zaman, aynı toplumda aynı dönemde, birden fazla üretim biçiminin iç içe yaşandığı gözlenebilmektedir. Örneğin ilkel komünal toplumdan köleci, köleci toplumdan feodal topluma geçiş uzun gelgitlerin sonucu olmuştur. Aynı şekilde feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş de uzun zaman almıştır. Örneğin İngiltere'de ilk burjuva hareketler; 13.yy.da görülmesine rağmen, kapitalistleşme sürecini 19.yy.da tamamlayabilmiştir. Diğer yandan halâ, krallık gibi feodal kalıntılar varlığını korumaktadır.

Üretim biçimleri farklı toplumlarda, aynı adı almalarına rağmen, içerik farklılıkları görülmektedir. Örneğin Arap toplumundaki kölelerin kullanılma alanı ile Roma'daki kölelerin kullanılma alanı ve mülkiyet biçimi farklıdır. Doğal olarak efendinin kölelere karşı duruşu ve tavrı da farklılık göstermektedir.

Bu genel girişten sonra özel olarak Arap toplumunu ele alırsak, ilk olarak, İslam öncesi Arap toplumunda merkezi bir devlet yapısının olmadığını görürüz. İslamiyet'in çıkış noktası olan Mekke ve Medine şehirlerinin bulunduğu Hicaz bölgesinde, devlet yerine, aşiretler topluluğu egemendir. Gerek Mekke'de gerekse Medine'de ekonomik, siyasi, askeri ve dini gücü elinde tutan oymaklar arası bir iş bölümünün varlığını görürüz.

Aşiretler kendi içinde, doğası gereği kan bağından kaynaklı, yarı komünal bir toplumsal ilişki sürdürürken; komşu aşiretlerle yaptığı savaşlardan elde edilen esirler köle olarak kullanılır. Arap toplumunda köle, bir efendinin değil, tüm aşiretin ortak malıdır. Bu yönü ile Arap kölelik sistemi, köleci üretim biçiminin gelişmiş olduğu Roma ve Mısır'daki kölelikten farklılık göstermektedir. Diğer yandan, Arap yarımadasının çöl, dolaysıyla tarım alanlarının çok dar olması nedeniyle,

köle emeğine gereksinme duyulan alanda da farklılık göstermektedir. Araplar köleleri daha çok ev işlerinde ve ticarette kullanmaktadır. Doğal olarak kölelerin tarımda, inşaatta (çadır toplumunda), gemicilikte kullanılması nerede ise yok denecek kadar azdır. Dolaysıyla üretimde kullanılmayan kölenin azat edilmesi oldukça kolay olmaktadır.

Arap toplumunda genel olarak üç sınıf görülmektedir.

1- ÖZGÜRLER: Bunlar toplumda egemen ya da egemenliğe ortak olan oymak üyeleridir. Kendi içlerinde ortak ve eşit bir yaşam sürerlerdi ancak yetenekli olanlar ile sanatçılar, savaşçılar, diğerlerine göre doğal üstünlüğe sahiptiler. Mekke bu oymakların aile başkanlarının oluşturduğu, 12 kişilik bir kurul tarafından yönetilirdi. Oymaklar arasında da bir hiyerarşik yapı vardı ve Kureyş soyundan olanlar en üstün konumdaydı.

2- KÖLELER: Bunlar esirler ve cariyelerden oluşuyordu. Köleliğin asıl kaynağı, aşiretler arası savaşlardı. Yabancı köleler ise pazardan alınıyordu. Köle ticareti Kureyşlilerin elindeydi.

3- MEVALİ: Özgür bırakılan köle ve cariyelerin oluşturduğu, özgürler ile köle arasında bir sınıftır. Özgür bırakılan köle, aşiretin mevali olur ama özgür birisi ile evlenemez.

YÖNETİM

Hicaz bölgesinde İslamiyet öncesi, tarihe geçmiş belirli bir devlet yoktur. Bölgenin üç önemli şehri olan Mekke, Medine ve Taif arasındaki mesafe oldukça uzak olup, çöl nedeniyle, ara bölgelerde yerleşim yok denecek kadar azdır. O nedenle siyasal örgütlenme merkezi değil, şehir merkezli bir özellik göstermektedir.

Her şehir, birden çok kabilenin (aşiretin) bir araya gelmesi ve aşiretler arası işbölümü üzerine kurulmuştur. Bir arada, aynı şehirde yaşamak zorunda olan aşiretler, yönetimde temsil edilmek zorundaydı ve o nedenle şehirler aşiret reislerinin (yaşlılarının) oluşturduğu bir kurul tarafından yönetiliyordu. Aşiret reisi olmak için aranan temel özellikler; yaş, saygınlık,

yiğitlik, bilgelik gibi, doğal yetenekleri öne çıkaran değerlerdir. Şehir temsilcisi olarak ise kurul içindeki en saygın kişi seçiliyordu.

Başta seçilmeyi gerektiren aşiret başkanlığı, sınıfsal yapının netleşmesi ile birlikte zamanla babadan oğla geçen bir kurum haline gelmeye başlamıştır. Yetenekli, bilgili, güçlü olan en büyük erkek çocuk yönetimde yer almaya başlamıştır.

Aşiretler arasında gerçekleştirilen evlilikler, bir yandan aşiretler arası bağların güçlenmesini sağlarken, diğer yandan statü evliliklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Statü evliliklerinde, evlenen kişilerde aranan özelliklerde yaşın hiçbir önemi yoktur. Önemli olan, bir diğer aşiret ile sağlanacak bağdır. O nedenle çok yaşlı bir erkekle, çocuk denecek yaşta bir kız çocuğunun evlenmesi gayet doğaldır. Aynı şekilde tersi de olanaklıdır; yani genç bir erkek ile yaşlı, dul bir kadının evlenmesi de gayet doğaldır. Örneğin Peygamberin birinci eşi kendisinden 15 yaş büyük iken, sonradan aldığı Ayşe peygamberden çok küçüktür.

Köleci toplum, köle ilişkisinin yanında, erkeği de topluma egemen kıldı ve iktidar ataerkil bir karakter kazandı. Devlet yönetimi gibi, dini liderlik de erkeklerin eline geçti. Çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere geçişle birlikte, ki bu dönem sınıflı topluma denk düşer, kadın tanrısal özelliğini yitirdi ve dini liderliği de erkeklere kaptırdı. Dinde kadının rolü, tıpkı siyasi alandaki rolü gibi, ikinci derecede kalmıştır. Kadın artık, hem siyasal hem de dinsel alanda, erkeğin yardımcısı konumuna düşmüştür.

İslamiyet öncesi Arap yarımadasında, çok tanrılı dinler vardı. Doğası gereği çok tanrılı dinlerde, her aşiretin ayrı bir dini ve dolaysıyla ayrı tanrıları vardı. Bu tanrılar putlar ve heykellerle sembolize edilirdi. Örneğin Kureyşlilerin putu "Uzza Hubel, İsaf, Naile" putlarıdır. Tapınaklara taput denir. Tapınakların çevresinde dolaşmak, tanrılara kurban kesmek, en yaygın ibadet biçimleridir ve bu gelenek çok küçük farklarla İslamiyet'e girmiştir. Mekke'de El Uzza, Taif'te Lat (Rab), Medine'de Menat tapınakları vardır.

İbrahim peygamber ile oğlu İsmail tarafından yapıldığı kabul edilen Kabe, onların zamanında tek tanrılı dinin ibadet yeri olarak kullanılmış ve çevresinde dönülerek ibadet yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise puthane olarak kullanılmıştır. Şu anda hacı olmak için yapılan tavaf o dönemden kalma bir gelenektir.

Her dönem, kendi dışındaki dönemleri, kendisine ait siyasal, toplumsal, kültürel değerlerle yargıladığı ve de eski dönemler yeterince bilinmediği için, doğal olarak cahillikle suçlanır. İslamiyet de kendisinden önceki Arap toplumunu reddetmek için, o devri "cahiliye" dönemi olarak adlandırır, hatta suçlar. O dönemin bazı toplumsal, siyasal, kültürel kuralları, İslamiyet tarafından reddedilirken, köklü olanları aynen yeni dine aktarılmıştır. Örneğin İslamiyet öncesi yaygın olan çok eşlilik (karılılık), sayı azaltmasına gidilerek, aynen İslamiyet'e aktarılmıştır.

Anlatınlar ışığında değerlendirecek olursak İslamiyet, ilk darbeyi çok tanrılı dine, dolaysıyla mevcut dini düzene vurmuştur. İkincisi o ana kadar pek tanınmayan Muhammet, geleneklere aykırı bir şekilde, 40 yaşında Mekke yönetimine talip olmuştur. Üçüncüsü Mekke'de dengeler üzerine kurulmuş aşiret düzenini hedef almış ve aşiret dışı bir hareket geliştirerek, "İslamlık, kan bağlarının kılıçla kesilip atılmasına" neden olmuştur. Dördüncüsü ittifak etmeyi düşündüğü yoksul halkı yanına alabilmek için, azat yöntemi ile, kölelik rejimini sarsmıştır.[15]

PEYGAMBER

Bilinen peygamlerlerin tümü erkektir. Dinler tarihinde bazı kutsal kadınlar bulunmakla birlikte dinin yapısı gereği "kadın peygamber" düşünmek bile olanaksızdır. Tüm kutsal kitaplar peygamberlerin, daha önceki peygamberler soyundan geldiğini yazar. Hz. Muhammet de,

[15] Türkler Nasıl Müslüman Oldu, Erdoğan Aydın, S-304.

aynı kural gereğince, kendisinin İbrahim ve İsmail Peygamber soyundan gelen, Hicaz Araplarından, Kureyş soyunun, Haşimioğulları kolundan geldiğini kabul etmektedir. Annesi Amine de Zühre kolundan gelir.

Hz. Muhammet 20 Nisan 571 tarihinde doğdu. Peygamber doğmadan babası, 6 yaşında annesi ve 9 yaşında da dedesi Abdulmuttalip öldü. Dedesinin ölümünden sonra Peygamber, amcası, Ali'nin babası Ebu Talib (Abdümenf), tarafından büyütüldü. Dedesi Haşim oğlu Abdulmuttalip, babası Abdullah'tır. Peygamberin Abbas, Hamza ve Ebu Talip isimli üç amcası vardır. Başka bir deyişle Peygamberi büyüten amcası dışında, iki amcası dolaysıyla, Ali dışında da amca oğulları vardır.

Peygamber 12 yaşındayken amcası Ebu Talib ile ticarete çıkmaya başladı ve o yaşta Suriye'ye gitti. Bu arada Muhammet'in peygamber olacağını söyleyen papaz Bahira ile karşılaştı ve tanıştı. Peygamberin, Hıristiyanlığı bu papazdan öğrendiği söylenir.

Ticarete 12 yaşında başlayan, çok üstün yeteneklere sahip birisinin, Peygamber olarak görevlendirildiği 40 yaşına kadar, 28 yıl boyunca okuma yazma bilmediğini ileri sürmek, Peygamberi yüceltmez; aksine yaptığı işe ve yeteneklerine ters düşer. Aynı zamanda Kuran'ın ilk ayeti olan "oku" emrine de aykırı olacaktır. Diğer yandan zengin, dul bir kadın olan Hatice gibi birisinin, sadece dürüstlüğü temel alan bir evlilik yaptığı da, ticaret mantığına ve Hatice'nin sosyal statüsünü uygun düşmeyecektir. Gerek Kuran gerekse ilişkileri, Peygamberin okuma yazmayı ve İslamiyet öncesi tek tanrılı dinleri çok iyi bildiğini ortaya koymaktadır.

Peygamberle ilgili olarak tartışılan en önemli konularından birisi de evlilikleridir. Başta anlatıldığı gibi, arap toplumunda evliliğin en önemli özelliği, sosyal bir nitelik taşımasıdır. Erkekler sosyal/sınıfsal statüsüne uygun birden çok kadın ile evlenebiliyordu. Peygamberin ilk eşi Hatice, Peygamberden önce iki evlilik yapmış ve ilk eşi Ebu Hale b.

Zürrare et- Temim'den Hale ve Hind isimli iki çocuğu olmuştur. İkinci eşi Atik b. Abid el- Mahzumi'den ise çocuğu yoktur. Hatice 40 yaşında, 25 yaşında olan Muhammet ile evlenmiştir. Peygamberin Hatice ile evliliği 25 yıl kadar sürmüş ve bu evliliklerinden 4'ü kız, biri erkek olmak üzere toplam 5 çocukları olmuştur. Peygamber, ilk eşi Hatice 65 yaşında ölünceye kadar tek eşli evlilik yapmıştır. Hatice'nin sosyal statüsü (zengin, tüccar) düşünüldüğünde böyle olması da doğaldır.

Peygamberin oğlunun adı Kasım olup, kızları: Zeynep, Rukiye, Ümmü Kelsum ve Fatıma'dır. Bir de Peygamberin cariyesi Mariye'den 630 yılında İbrahim isimli bir oğlu daha olmuştur ancak bu da Kasım gibi çok küçük yaşta (2 yaşında) ölmüştür. Başka çocuğu olmamıştır.

Zeynep (601 doğumlu): Hatice'nin kız kardeşinin oğlu (teyze oğlu) Ebül-As b. Rebbi'e ile evlenmiş.

Rukiye (604): Osman b. Affan (Halife Osman) ile evlenmiş ve Abdullah adında bir çocukları olmuş ve 2 yaşında ölmüş. Kendisi de 20 yaşında 624'te ölmüştür.

Ümmü Kelsum Amine: 625'te, ölen kardeşinin yerine Osman ile evlenmiştir. Böylece Osman iki kez Peygamberin damadı olmuştur. 631 yılında da ölmüştür.

Fatıma: 606/9 da doğdu. 632/33 de öldü. Ali ile evlendi ve 6 çocukları oldu: Hasan, Hüseyin, Muhsin, Zeynep, Ümmü Kelsum ve Rukiye. Muhsin ve Rukiye küçükken öldü. Zeynep, Abdullah b. Cafer, Ümmü Kelsum ise Ömer b. Hattab (Halife Ömer) ile evlenmiş.

Kaynaklara göre, Peygamber 2 kızını Osman'a ve en küçük kızı Fatma'yı Ali'ye vermiştir. Osman'dan tek çocuk olmuş ve o da küçük yaşta ölmüştür. Aynı şekilde Peygamberin 2 oğlu da daha iki yaşına basmadan ölmüşlerdir. Sadece Ali'nin Fatma'dan olan çocukları sağ kalmıştır.

Peygamberin Evlilikleri:

Huveylid kızı Hatice: Hatice ile ilgili yeterli bilgi yukarıda verildi.

Zem kızı Sevde: Önce amca oğlu ile evliydi, o ölünce Peygamber ile evlendi.

Ebu Bekir kızı Ayşe: 614 yılında doğdu ve 623'te, 9 yaşında Peygamber ile evlendi. Evlendiğinde Peygamber 52 yaşındaydı. Peygamberin ölümü ile 18 yaşında dul kaldı ve hiç çocuğu olmadı.

Ömer kızı Hafsa: Peygamberden önce Huzayfe oğlu Huneys ile evlenmiş. kocası ölünce Peygamber ile evlendi.

El-Haris kızı Zeynep: Peygamberin amcası oğlu Tufeyl ile evliydi. O boşadıktan sonra kardeşi Ubeyde, onun ölümden sonra da Cash oğlu Abdullah ile evlendi. Abdullah ölünce de Peygamber ile evlendi.

Ebi Ümeyye kızı Ümmü Seleme (Hind): Peygamberin halası kızı Atike'nin kızıdır. Abdülesed oğlu Abdullah ile evliydi. Kocası ölünce Peygamber ile evlendi.

Cash kızı Zeynep: Peygamberin hala kızıdır. Önce Peygamberin evlatlığı ile evlendi. Zeyd köle olduğu için çevre bu evliliğe karşı çıktı ve 1 yıl sonra boşanarak Peygamber ile evlendi.

Haris kızı Cüveyriye: Önce amcası oğlu Safran oğlu Mesafi ile evliydi. O ölünce Peygamber ile evlendi.

Ebi Süfyan kızı Ümmü (Remle): Osman'ın hala kızı, **Muaviye'nin kız kardeşidir**. Önce Peygamberin halası oğlu Cash oğlu Ubeydullah ile evlendi. Kocası Hıristiyan oldu ve öldü. Sonra Peygamber ile evlendi.

Safiyye: Yahudi asıllı olup, iki evlilik yaptıktan sonra Peygamber ile evlenmiştir.

Meymune: Peygamberin amcası Abbas'ın baldızı olup, iki evlilikten sonra, amcası Abbas'ın önerisiyle evlendi. Peygamberin son eşidir.

Görüldüğü gibi Peygamber 11 evlilik yapmış ve bu evliliklerden sadece birinci eşinden çocukları olmuştur. Çocuklarından sadece Fatma sağ kalmış, diğerleri Peygamberden önce ölmüşlerdir.

Evliliklerde dikkati çeken noktalar: 1. Ayşe hariç, hemen hepsi Peygamberden önce bir ya da birkaç evlilik yapmışlardır. 2. Eşlerden bir kısmı yakın akraba ya da akraba eşleridir. 3. İddia edildiği gibi Peygamberin evlendiği kadınlar fakir, muhtaç ve savaşta ölenlerin eşleri değil, tanınmış ailelerdendir. 4. Bu evlilikleri Peygamberin cinsel gücü ile de açıklamak çok yanlıştır. Çünkü her şeyden önce, Peygamberlik mertebesine erişmiş, üstün özellikleri olan birisinin evliliğini cinsellikle açıklamak, Peygamberlik niteliklerine aykırı, basit bir açıklama tarzıdır. 5. Ancak 4 halife ile Peygamber arasındaki evlilik ilişkileri incelendiğinde, bu evliliklerde siyasi kaygıların ağırlıklı olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Daha öncede açıklandığı gibi, gerek peygamberlik (dini liderlik), gerekse imamlık/halifelik erkek statüleridir. Dini ve siyasi iktidarın devamı için, bir erkek çocuk zorunludur. O nedenle ataerkil geleneklere göre, Peygamberden erkek çocuğu olan aile, Arap toplumunda iktidara sahip olacaktır. Peygamber dört halifeden, Ali ve Osman'a kızlarını vermiş, Bekir ve Ömer'in kızları ile evlenmiştir. Keza Ali kızını Ömer'e vermiştir. Aynı şekilde Muaviye'nin babası Ebu Süfyan da kızını Peygambere vermiştir. Ancak Peygamberin çocuklarından Fatma hariç hiçbirisinden, bırakalım erkek çocuğu, kız çocuğu bile olmamıştır.

Peygamberin evliliklerden en iyi bilineni Ayşe ile olanıdır. Doğrudan iktidar mücadelesinde yer alan Ayşe, bu bağı çarpışmalara varacak kadar ileri götürmüştür. Ayşe, Hz. Ali'in halifeliği döneminde valilik bekleyen Talha ve Zübeyr ile birlikte olup, Hz. Ali'ye karşı savaşmıştır. Cemel savaşı olarak adlandırılan bu savaşta 12.000 kişi ölmüştür.

HZ. ALİ

Hz. Ali 599 yılında doğdu, 661 yılında öldü. Hz. Ali, Peygamber öldüğünde (632) 33 yaşındadır. Hz. Ali de kayınpederi Peygamber gibi, ilk eşi Peygamberin kızı Fatma ölünceye kadar, tek evlilik yapmıştır. Bu evlilikten Hasan, Hüseyin ve Muhsin isimli erkek çocukları ile

Ümmü Gülsüm, Zeynep ve Rukiye adlı üç kızları olmuştur. Muhsin ve Rukiye küçük yaşta ölmüşlerdir. Kızlardan Zeynep, Ali'nin yeğeni Abdullah (Cafer oğlu) evlenmiş ve 4 erkek, bir kız çocukları olmuştur. Ümmü Gülsüm ise Halife Ömer ile evlendirilmiş ve Zeyd adlı bir erkek çocukları olmuştur.

Ali eşi Fatma öldüğünde 34 yaşındadır ve Fatma ölünceye kadar başka eş almamıştır. Ancak Fatma'nın ölümünden sonra 7 evlilik daha yapmış ve bu evliliklerinden 14 erkek, 17 kız çocuğu olmuştur. Alinin eşleri;

İmame: Fatma'nın kardeşi Zeynep'in (Ali'nin baldızı) kızıdır. Bu evlilikten Abbas, Cafer, Abdullah ve Osman adında dört oğlu olmuş ve bunların dördü de Kerbela'da şehit olmuşlardır.

Leyla: 2 erkek çocuk olmuş ve bunlar da Kerbela'da şehit olmuşlardır.

Esme: Ebu Bekir'in eşi olup, Bekir'in ölümünden sonra Ali ile evlenmiştir. Yahya ve Muhammet isimli iki çocukları olmuştur.

Ümmü Habibe: Bir kız ve bir oğlan çocuğu olmuştur.

Havle: İbn-ül Hanifiye'nin annesidir. Hanifiye Aleviliğin ilklerinden sayılır.

Ümmü Saidi: İki kız çocuğu olmuştur.

Muhayyat: Bir kız çocuğu olmuştur.

Hz. Ali'nin Fatma dışındaki eşleri ve çocukları araştırmacılar dışında pek bilinmemektedir. Bunun basit bir bilgisizlik olduğu düşünülemez. Hatta bazı Alevi kaynaklarında, "oğlu" sözcüğü yerine Arapça'sı olan "bin" eki kullanılarak, sanki bir şeyler gizlenmeye çalışılmaktadır. Tıpkı Peygamberin çocuğu denilince sadece Fatma bilindiği gibi, Hz. Ali'nin çocukları denince de, sadece İmam Hasan ve Hüseyin'den söz edilmektedir. Fatma'dan olan kızlardan bile söz edilmemektedir. Oysa yukarda sayıldığı gibi bilinenler dışında da çocukları vardır; hem de pek çok!

Başta da değinildiği gibi, bu basit bir unutma ya da yok sayma olayı değil, iktidarın ve dinin, erkek egemen yapısından kaynaklanmaktadır. Verileri doğru olarak okuduğumuzda şu sonuçları çıkarmak olasıdır. Eğer Alevilik ve Şiiliğin Hz. Ali ile başladığı kabul edilirse, sadece İmam Hasan ve Hüseyin'den değil, Ali'nin diğer çocuklarından da söz edilmesi gerekirdi. Hiç değilse Alevi/Şii kaynaklarında bunlara özel olarak yer verilmesi gerekirdi. Hasan ve Hüseyin isimlerinin öne çıkması Hz. Ali'nin oğlu olmalarından dolayı değil, Fatma yolu ile Peygamberin torunu olmalarından kaynaklanmaktadır. Diğer çocuklarına rağmen, sadece Hasan ve Hüseyin'in öne çıkarılması, aslında Ali'nin geriye çekilmesi ve dolaylı olarak Peygamberin öne çıkarılmasıdır. Nedeni de Peygamberin bir erkek çocuğunun olmamasıdır. Peygamberin çok eşliliğinin temelinde yatan bu olgu, Peygamber soyunun nereden yürütüleceği tartışmasının da kaynağı olmuştur. Arap toplumunun siyasal yapısına göre, eğer peygamberin bir erkek çocuğu olsaydı, tarih Hz. Ali'nin diğer çocukları gibi İmam Hasan ve Hüseyin'den de kesinlikle söz etmeyecekti. Ayrıca Hz. Muhammet son peygamber olmayacak, peygamberlik onun soyundan gelen erkekler aracılığı ile devam edecekti. Dolaysıyla İslamiyet içinde ayrılıklar, Peygamberin ölümünden hemen sonra değil, çok sonraları ortaya çıkacaktı.

Peygamberin ölünceye kadar, açıkça bir halife göstermemesinin ilk nedeni, bir erkek çocuk beklentisinin hayatının sonuna kadar devam etmesidir. İkincisi, Arap toplumunun yönetim geleneklerine aykırı bir şekilde, genç yaşta peygamber olması ve İslamiyet'i kurması nedeniyle, düzeni alt üst etmiştir. İkinci kez kökten değişiklik yaparak, halifeliği kızı Fatma soyundan sürdürme cesaretini açıkça ortaya koyamamıştır. Çünkü yeni kurulan İslam Arap toplumunda, böylesi radikal bir değişim, düzenin ataerkil yapısına zıttır. İslam devriminin daha yeni oturmaya başladığı, dengelerin ancak sağlanmaya çalışıldığı bir dönemde, böyle bir değişim büyük tepkilere neden olacaktır. Bu da yeni düzenin yıkılmasına yol açacak bir harekettir. Bunlara bağlı bir üçüncü neden de,

kurmuş olduğu düzenin devamı için (statükonun korunması), sürekli siyasi dengeleri gözetmesidir. Evlilikte bile dengelerin hesaplandığı koşullarda, aynı dengelerin siyasi iktidarın sürdürülmesi için kullanılması kaçınılmazdır ve bundan daha doğal bir şey de olamaz.

KISA İSLAM TARİHİ

Arap tarihi, İslam öncesi ve sonrası diye ayrılabildiği gibi, İslam tarihini Mekke ve Medine dönemi; Peygamber dönemi ve sonrası diye ayırmakta yarar vardır.

Peygamberin dedesi Kureyş'in bilge kişilerinden olup, Peygamberin doğumunun 7. Günü akika kurbanı kesip, sünnet ettirmiş ve adını koymuştur.[16] Peygamber ilk eğitimini dedesinden aldı. Bu zat kendisine şarabı haram kılmıştı. Bazı geceler dua için Hıra dağına çıkar ve yanında torunu Peygamberi de götürürdü. Peygamber bu koşullarda yetişmiştir.[17]

İlk vahiy 610 yılında "oku" diyerek geldi ve Peygamberlik görevi başladı. İddia edildiği gibi Peygamber cahil değil, okuma yazma bilen birisidir. Gerek yaptığı iş (ticaret) gerekse sahip olduğu önderlik yeteneği, bu tezimizi doğrulamaktadır. Hz. Ali bu konuda şu olayı anlatmaktadır. Hubeydiye anlaşması yazılırken Hz. Ali, "Muhammet Resulullah" yazısını değiştirmeyeceğine yemin etti. Hz. Muhammet kendi eli ile "Muhammet ibn-i Abdullah" diye yazdı. Aktaran Buhari.[18]

İlk Müslüman Peygamberin ilk eşi Hatice'dir. Ondan sonra Hz. Ali Müslümanlığı kabul eder. İlk Müslümanların hepsi önce puta tapmışlar daha sonra Müslüman olmuşlardır; bunun tek istisnası Ali'dir. Ali puta tapmadan, 10 yaşında Müslüman olarak Tanrıya inanmıştır.

Peygamber 13 sene Mekke'de Peygamberlik yapmıştır. Bu dönemde inen ayetlere Mekke ayetleri denilmektedir. Mekke dönemi Peygamberin İslamiyet'i tebliğ evresidir. Her yeni din ve düşünce gibi,

[16] İslam Dini Tarihi. Yusuf Ziya Yörükan. Kültür Bakanlığı Yayınları. S-36.
[17] Age. S-37.
[18] Age. S-258.

kendini kabul ettirinceye kadar hoşgörü esastır. Buradaki ayetler ağırlıklı olarak iman, ahlak, ahret, kardeşlik üzerinedir. Kurallar da, Mekke merkez alınarak ve kolay kabul edilecek şeklinde düzenlenmiştir. Örneğin Miraç gecesinden önce namaz 2 vakit, oruç ve zekat, süreye bağlı değildir. Namaz kılınırken kıble olarak Kabe değil, Mescidi Aksa (Kudüs) kabul edilmiştir.[19]

İslamiyet güç kazanmaya başlayınca, mevcut Arap sistemi için tehlikeli olmaya başlamış ve o andan itibaren Müslüman olanlara yönelik şiddet ve tehdit artmaya başlamıştır. Bunun üzerine Peygamber Mekke'den ayrılmak zorunda kalmış ve yatağına Hz. Ali'yi yatırarak, yanına Ebu Bekir'i alıp, 622 yılında Mekke'den Medine'ye göçmüştür (hicret etmiştir). Bu tarih İslamiyet için bir dönüm noktası olduğundan, Halife Ömer tarafından, Hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiş ve takvimler bir daha sıfırlanmıştır.

İlk mescit (cami değil) Medine'de yapılmış ve ilk Cuma namazı da burada kılınmıştır.

Mekke'den göç eden Müslüman'lara muhacirun (göçmenler), bunlara yardım eden Yesribli (Medine'li) Müslüman'lara da ensar (yardımcılar) denildi. Medine'ye göç ile birlikte ilk şehir İslam Devleti de kurulmuş oluyor. Medine İslam Devletinin kurulması ile birlikte oluşturulan kurtarılmış bölgede İslamiyet, bir yandan eski kuralları değiştirirken, diğer yandan yeni yeni kurallar koymaya başladı.

Mekke'den Medine'ye yapılan göç nedeniyle, başlangıçta muhacirun zor durumda kalıyor. Sorunu çözmek isteyen Peygamber, her Medinelinin kendine Mekkelilerden bir kardeş (muahat) edinmesini ve kendi aralarında ortak yaşamalarını öneriyor. Daha önce Mekke'de de bu tür kardeşlikler kurulmuştur. Herkes kardeş olduktan sonra kardeşsiz kalan Hz. Ali, Peygambere "ya Resulullah Ashap arasında kardeşlik akdettiniz, bana kardeş göstermediniz, benim kardeşim kimdir?" sözüne karşılık "senin kardeşin benim" demiştir.[20]

[19] Age. S-91.
[20] Age. S-123.

Medine'deki bu kardeşlik kurumu yaklaşık 16 ay kadar devam etmiş ve kazanılan ganimetlerin yeterli gelmesi üzerine, kaldırılmıştır. Mekke'de namaz 2 rekat, vakit ile şarta bağlı olmadan geceleri kılınmış, sonra sabah ve akşam farz kılınmıştır. Hicret'ten bir yıl önce beş vakte çıkarılmıştır.[21] Keza İslamiyet öncesi Araplarda gusül var, ancak ibadet için aptes ve taharet yoktur. Ezan okuma usulü, Mescid-i Nebinin inşaatı tamamlandığı sırada 1. Hicret yılında başlamıştır.[22]

Peygamber Medine'de Yahudilerin aşure günü oruç tuttuklarını görünce, kendisi de aşure orucu tutmaya başlamıştır.[23] Daha önce Mekke'de de aşure orucu tutmuştur.

Mekke'de Kıble Mescidi Aksa (Kudüs), Medine'ye gelince Mescidi Haram (Kabe) olarak değiştirilmiştir. Mekke'de her ayın 3. günü ve muharremin 10. günü tutulan oruçlar, hicretin 15. ayında değişmiştir. Bunların yerine hicretin 2. yılından itibaren ramazan orucu tutulmaya başlanmıştır.[24] Hicretin 1. Yılında da ilk kurban bayramı namazı kılınmaya başlamış ve kurban kesilmiştir.[25]

Medine'de "Hz. Muhammet Mekke'de olduğu gibi, sulh ile, nasihat ile, iyi muamele ve hoşgörü ile hareket ediyor. Müslümanlık ve yeni fikirleri, kalplere işlemek ve ruhlara ısındırmak istiyordu. Bu hal, onun bi setinin ilk gününden Medine'ye hicretinin 2. yılına kadar takip ettiği yoldur" [26]

Bundan sonra savaşlar başlar. Bedir Gazası, Hendek, Uhud, Beni Nadir Vak'ası, Müreysi seferi, Kurayza Gazası... Savaşlarla birlikte cihat farz kılınır ve şehitlik kavramı ortaya çıkar. Şehitlik koşullarına uygun hale getiriliyor ve şehitler yıkanmıyor, namazı kılınmıyor, kefenlenmiyor, kanlı elbiseleri ile toplu olarak gömülüyor.

---

[21] Age. S-136.
[22] Age. S-139.
[23] Age. S-141.
[24] Age. S-144.
[25] Age. S-148.
[26] Age. S-154.

Özetlersek, " Mekke devrinde tebliğ ve davet, Müslümanlığı fikren yayma devri idi. Bu devre üç merhale gösterir, Ebu Bekir'in iman etmesiyle başlar; alenen ibadet, bu Ömer'in Müslümanlığı ile başlar; fikri mücadele, Peygamberin kabileler arasında seyahatleri ve Mekke dışında Müslümanlığın yayılması ile başlar. .. Medine devrinde üç merhale görüyoruz: Anlaşma ve kaynaşma devri, Hicret ile başlar. Silahlı müdafaa harbi, Bedir harbiyle başlar, Hendek harbi ile sona erer. Kabileleri birleştirme ve tecavüze tecavüz ile mukabele hareketi, Beni Kurayza hadisesiyle başlar."[27]

Peygamber 632 yılında ölmüştür. Ölmeden önce, halifenin kim olacağını açık bir şekilde göstermemiştir. Yukarıda açıklandığı gibi gerek dini gerekse siyasi önderlik, erkekler tarafından yerine getirilir. Yani ataerkil bir yapıdır ve doğası gereği erkek soyunu takip eder. Erkeklerden en bilge, en yaşlı ve en saygın olanın, dini ve siyasi liderliği kabul edilir. Bunun tek istisnası, yaşının genç olmasına rağmen, Peygamberdir. Arap toplumunda, genç yaşa rağmen, dini ve siyasi liderliği kabul ettirebilmek için, görüldüğü gibi, Peygamber olmak gerekiyor. Bütün üstünlüklere sahip olduğu halde O bile, bu unvanları hak edebilmek, toplum tarafından kabul görmek için, çok uzun mücadeleler vermiş, türlü eziyetlere katlanmıştır. Toplumun geleneklerine aykırı olarak, çok genç denilebilecek 40 yaşında Arap toplumunun lideri olmak, o dönemde, o toplum için gerçek bir devrimdir. O nedenle İslamiyet'in kabul edilmesi ve yerleşmesi uzun bir dönem almıştır.

Peygamberin, yerine bir erkek çocuk bırakamadan ölmesi, toplumun bu eski geleneği yeniden hatırlamasına yol açmış ve iktidar mücadelesi, peygamberin ölümünden önce başlamasına neden olmuştur. İlk yarış, Peygambere bir erkek evlat verecek bir kadınla evlendirmek için başlamıştır. İktidara en yakın olanlar kızlarını Peygambere vermişlerdir.

[27] Age. S-242.

Ancak Peygamber sağlığında hiç kimseyi, doğrudan halef olarak göstermemiştir. Halife açık olarak Peygamber tarafından gösterilmeyince, örtülü anlatımlar önem kazanmaya başlamış ve iktidara kendini yakın görenler, halifelik konusunda hak iddiasında bulunmuşlardır. Oysa siyaset soyut "hak" kavramı üzerinden değil, "güç" üzerinden yapılır. Hak iddiası için üretilecek mantıklı gerekçelerin hiç birisi, hakkın belirleyicisi olan "gücün" önüne geçemez. Çünkü tarih ekonomik, siyasi, askeri ve ideolojik "güç" tarafından çizilir ve yazılır. Gücün dışında üretilecek gerekçeler, yitirilen hakkın arkasından yakılan ağıtlardan başka bir şey olamaz. Gücün belirleyiciliği dışında bir hak tanımı yapılmaya başlanırsa, gücü ele geçirme mücadelesi, yerini ağıt yakmaya bırakacaktır. Bu da bir çeşit yenilenin gözyaşıdır.

İslamiyet'teki ilk ayrışmanın nedeni halifeliktir. Yani ilk ayrışma dini değil, siyasidir. İslamiyet'te din ile siyaset tamamen ve açık olarak iç içe olduğu, özüne uygun olarak din tam bir siyasi kurum olduğu için, dini demekle siyasi demek arasında fark yoktur. Zaten İslamiyet, başlangıcından itibaren, diğer dinlerden farklı olarak daha açık bir şekilde, siyasi bir nitelik taşır. O nedenle İslamiyet içindeki her mücadele, hep siyasi bir öz taşımıştır. Bu gerçek bugün olduğu gibi dün de aynıydı.

Diğer yandan hiç kimse, Peygamber öldükten sonra kimin dini lider olacağını tartışmıyor. Tartışılan asıl konu, siyasi liderin yani halifenin kim olacağıdır. O nedenle iktidar mücadelesinin, bağımsız din/inanç mücadelesi gibi sunulmaya çalışılması, bu gerçeği değiştirmemektedir.

Yapılan değerlendirmelerden sonra halifeliğin Ali'nin hakkı olduğu yönünde ileri sürülen 'kanıtları' ele alalım.

• Kadir-i Hum olayı: Peygamber Kadir-i Hum'da "Ben size iki şey bıraktım. Biri Kitabullah, biri de Ehl-i Beytim. Ali'nin elini tutarak "Allah benim mevlam, Ben ise tüm müminlerin mevlasıyım. Ben kimin mevlası isem Ali'de onun mevlasıdır." demiştir. Bilindiği gibi Kitabullah, Kuran'dır. Kuran'ın Alevi toplumu üzerindeki etkisi ise bel-

lidir; mirasın bu boyutu üzerinde pek durulmamakta hatta pek önemsenmemektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde, asıl Müslümanlığın Alevilik olduğu tezi geliştirilirken, Kuran Batıni yoruma tabi tutulmaktadır.

• Peygamber ölmeden önce vasiyet yazmak için odada bulunanlardan kağıt kalem istedi. Ancak Ömer, Peygamber yorgun ve ateşten sayıklıyor diyerek, vasiyet yazmayı engelledi.

• Kuran'ı Osman kitap haline getirtti, yani toplattı. Ancak Ali ile ilgili ayetleri Kuran'a koydurtmadı.

• Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ederken yatağına Ali'yi yatırması ya da Ali'nin yatağa yatması.

• Peygamberin Medine'de uygulattığı kardeşlik olayının bugünkü musahiplik olarak değerlendirilmesi ve Ali'yi kendine kardeş olarak seçmesi. Yine, "Musa için Harun ne ise Ali'de benim için odur" demesi.

• Peygamberin Ehli-i Beyit'i Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin olarak tanımlaması.

• Ali'nin ilk Müslüman, Peygamberin amcası oğlu ve damadı olması.

• Ali, Peygamber öldüğünde cenaze işi ile uğraşırken, Bekir, Ömer ve Osman'ın halife seçimi ile uğraşması

1- İlk halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğu tezini öne sürenler, hak gerekçesi olarak, yukarda sayılan olaylara dayanırlar. Çünkü Peygamber hiç kimseyi doğrudan halife olarak göstermez. Son ana kadar Peygamber tarafından halife gösterilmediğinden, herkes halifelik için kendine mavi boncuk verildiği iddiasında bulunmuştur. Oysa halifelik konusunun Arap toplumunun siyasi ve toplumsal gelenekleri dışında düşünülmemesi gerekir. Örneğin İslamiyet köleliği kaldırmamıştır. Eski toplumun geri kadın anlayışı, aynen İslamiyet'e aktarılmıştır. Dinsel alanda oruç, zekat, hac gibi eski inançlar, isim ve süre değiştirerek yine İslamiyet'e aktarılmıştır. Çünkü toplumsal hafızanın tamamen silinip, yeniden yazıldığı bir teknoloji henüz yaratılmamıştır; bundan son-

ra da yaratılmayacaktır. O nedenle direngen olan bazı kurumların, aynen yeni düzene aktarılması zorunlu olmuştur.

Yönetim geleneği de, zor değişen kurumlardan birisidir. Örneğin Peygamberin ortaya çıkması, kendini ve inancını kabul ettirmesi, 25 yıl gibi hiç de kısa sayılmayacak, bir zaman almıştır. Peygamber bu süreçte, toplum üzerinde etkisi büyük olan İslam karşıtı güçlerle, hep uzlaşma yolunu aramış ve onları kazanmak için, zaman zaman ödün vermek zorunda kalmıştır.

İktidarın erkek soyunu takip etmesi, Arap toplumunun en temel kurallarından birisidir. Bu sadece Arap toplumunun değil, aynı zamanda tüm sınıflı toplumların temel kuralıdır. Peygambere kadar aşiret içinde sürdürülen bu kural, İslamiyet ile birlikte aşiret dışına taşmış ve diğer aşiretler, zor ya da ikna yolu ile, bu yeni olguyu kabul etmişlerdir. Bu toplumsal bir devrimdir; toplumsal ve siyasal olarak hak sahibi görülmeyen Peygamber, Mekke ve Medine aşiretleri içinden çıkarak, toplumu yeniden örgütlemiş ve siyasi iktidarı ele geçirmiştir. Bu, Arap toplumunun ilk ve en büyük devrimidir.

Tarih boyunca liderlerin kendi kadrolarını, yol arkadaşlarını oluşturmak için mücadele ettiği, bilinen bir gerçektir. Yine lidere uzak olanların, yönetici kadro içinde yer almak için çaba gösterdiği de, birinciye bağlı bir başka gerçektir. Siyasetteki bu iki yönlü hareket, İslamiyet'te de görülmektedir. Peygamber önce bir erkek evlat edinmek için uğraşmış; olan iki oğlunun çocukken ölmesi üzerine bu seçenek ortadan kalkmıştır. Süreçte kadroya dahil olmak isteyenler ile kadroya alınılması düşünülenler, kızlarını Peygambere vermişlerdir. Son girişimin de sonuçsuz kalması üzerine, bu kez bizzat kendilerini iktidara hazırlamışlardır.

Peygamberin tercihi, elbette kendine ve inanca en yakın olan kişiler olacaktır. Doğal olarak bunlardan birincisi Hz. Ali'dir. Peygamber kızdan soy yürümeyeceğini çok iyi biliyor ancak başka seçenek kalmamıştır. O zaman torunlar akla geliyor ve soyun yönü zorunlu olarak kı-

za dönüyor. Ancak Arap toplumunun böyle bir değişikliği kabul etmesi de olanaksızdır. O nedenle Peygamber açık bir tavır koyamıyor. Bu kez akla amcasının oğlu, 'kardeşi', ilk Müslüman, kendi eli ile büyüttüğü, damadı Ali geliyor, ama bir türlü doğrudan adını zikretmiyor; hep rumuzlu konuşuyor.

6666 Ayetlik Kuran, bizzat Peygamber tarafından ezberletildiği, tek tek kemikler üzerine yazdırıldığı halde, halifelik konusu, yani Peygamberden sonra ne olacağı, bırakın yazmayı, açık açık konuşulmuyor. Hal böyle olunca her alanda olduğu gibi kimlerin Ehli Beyit sayılacağı da tartışma konusu oluyor. Tanım yine iktidar hedeflenerek yapılıyor. Ali yanlıları Ehli Beyit olarak sadece Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin'i sayarken, Sünni kanat bunlara, Peygamberin hanımlarını, diğer üç halifeyi ve bazı akrabalarını da eklemektedir.

Diğer yandan, halife olmak için Ali'nin yaşı da yeterli değil. En üstün yeteneklere sahip Peygamberi bile ancak 40 yaşında siyasi ve dini önder olarak kabul eden Arap toplumunun, siyasi deneyimi yok denecek kadar az, ancak yiğit bir asker olan, 30 yaşındaki Hz. Ali'yi siyasi lider olarak kabul etmesi olanaksızdır. Hz. Ali siyasi deneyimsizliğini, Hakem olayında, Ayşe ile ilişkilerinde de ortaya koymaktadır. Hz. Ali yiğit, cesur, bilge, dürüst, yardımsever; kısaca tüm güzel özelliklere sahip ancak bunlar iyi bir siyasetçi olmaya yetmiyor. Doğru yanlış, tartışmasını bir kenara bırakıp, Peygamberin ölümü üzerine, diğerlerinin halifelik seçimi ile uğraşırken, Hz. Ali'nin cenaze işleri ile uğraşması bile, Ali'nin siyasetten ne kadar uzak olduğunun göstergesidir. Oysa siyasette boşluğa yer yoktur; çünkü boşluklar anında doldurulur!

2- Peygamberin vasiyetini yazmak için kağıt istediği ve Ömer'in buna engel olduğu, tartışmasız kabul ediliyor. Çünkü Ömer Peygamberin ne yazacağını çok iyi tahmin ediyor ve istenilen kağıdı siyaseten vermiyor. Diğer yandan Peygamberin kağıt kalem istemesi, O'nun

okuma yazma bilmediği yönündeki savları yalanlıyor. Ancak ortaya küçük bir çelişki çıkıyor; Kuran'ın bile kişilere ezberletildiği ve yazdırıldığı bir ortamda, Peygamberin neden kağıt kalem istediği, kafalarda şüphe yaratıyor. Ayrıca Peygamber ölüm döşeğinde iken Ali'nin ondan uzak olması ya da olaya müdahale etmemesi de, siyaseten düşündürücüdür. Peygamberin Ayşe'nin evinde öldüğü, Ali Ayşe ilişkisinin soğuk olduğu düşünülürse, Ali'nin yönetime uzak durduğunu ortaya koyuyor.

3- Kuran'ın Osman tarafından kitap haline getirtildiği tartışmasız kabul ediliyor. Tartışma konusu, bazı ayetlerin Osman tarafından Kuran'a alınmadığıdır. Kuran'da 6666 ayet olduğu söylenmesine rağmen, bu kadar ayet olmadığı ortadadır. Bu kadar çok ayetin yok edilmesi mutlaka dikkati çekecektir. Aradaki fark düşünülünce, tartışmanın ciddiyeti ortaya çıkıyor ve kitaba alınmayan ayetlerin hangi konularda olduğu önem kazanıyor.

Alevilere göre, yok edilen ayetlerin tamamı Ali ile ilgilidir. Oysa Ali'nin dini bilgisi, Müslümanlığı, dolaysıyla Kuran bilgisi de tartışmasız. Ali'nin Osman'dan sonra halife olduğu da bilinen bir gerçek. O halde nasıl oluyor da, Ali halife olduktan sonra, bu eksikliği tamamlatmıyor. Eğer tamamlattı ise Ali'nin hazırlattığı Kuran nerede? Eğer Osman'ın toplattığı Kuran eksik ise, Ali Muaviye ile yaptığı savaşta, mızraklara takılan Kuran gerekçesiyle neden savaşı kaybediyor? Kitaba duyulan bu saygı nasıl açıklanır?

En önemlisi, bu konudan Ali'nin halifeliği için kanıt aranmasıdır. Aynı eksik/yanlış Kuran, Alevilerin kendilerini gerçek Müslümanlar olduğunu kanıtlamak içinde kullanılıyor. Keza namaz ve içki konusu için de aynı kitaptan yararlanılmaya çalışılıyor.

Diğer yandan dinlerin ortak özelliklerden birisi olarak, kutsal kitapların hepsinin bir biçimde değiştirildiğini eklersek, fazla abartmış olmayız diye düşünüyorum.

4- Hicret döneminde, Peygamberin yatağına bir başkasının değil de, Hz. Ali'nin yatırılması, O'nun fedakar, inançlı ve cesur birisi olduğunun kanıtıdır. Olaya yakından bakarsak, Peygamber Ebu Bekir'i yanına alıyor ve Hz. Ali'yi yatağına, yani ölüme bırakıyor. Bu olay bile Hz. Ali'nin asıl kadro içinde olmadığını, gerektiğinde yem olarak kullanılacak önemde birisi olduğunu ortaya koymaktadır. O nedenle bu olayın doğru seçilmiş bir kanıt olmadığını düşünüyorum.

5- Hz. Ali'nin peygamber ile kardeş olması; bilindiği gibi, hicretin ilk günlerinde Medine'ye göçen her muhacir ile Medineli bir ensar kardeş olmuştu. Bundaki amaç, açıkta kalan Mekkeli Müslümanlara ev bulmak ve yardım etmektir.

Bu yönü ile, Hz. Ali ile Peygamber arasındaki kardeşlik, oradaki genel amaca aykırıdır. O nedenle musahiplik kurumunu böyle bir olaya bağlamak da pek mantıklı sayılamaz. Çünkü Alevilerin çocuklarına adlarını koymadıkları Bekir, Ömer ve Osman'ın da birer kardeşi bulunmaktadır. Diğer yandan bu kardeşlik kurumu, sadece 16 ay gibi kısa ve geçici bir süre kullanılmıştır. Medine şehir İslam devletinin kurulması ve belli bir güce erişmesi ile de kardeşlik kurumu sona ermiştir.

6- Başta da anlatıldığı gibi Ehli Beyit tanımı, Aleviler ile Sünniler tarafından farklı yapılmaktadır. Aleviler Ehli Beyit'i Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin ile sınırlarken, Sünni gelenek bu kavramı, genel olarak Peygamberin akrabaları olarak tanımlamaktadır. En daraltılmış şekli ile, bunlara Peygamberlerin eşlerini de katmaktadır. Böylece halifeliğin Ali'nin hakkı olmadığı sonucu çıkartılmaya çalışılmaktadır. O nedenle son zamanlarda, en gerici çevreler bile "Ehli Beyit'i sevmek Alevilik ise, o zaman ben de Aleviyim" demektedirler.

7- Halifelik sırasını, Müslümanlığı kabul sırasına göre düşünmek pek mantıklı görülmüyor. Eğer doğru olsaydı, kırkıncı sırada Müslüman olan Ömer ve Osman'ın hiç halife olmaması gerekirdi. Oysa asıl ölçü, kişilerin siyasi güçleridir. Örneğin Bekir zengin ve saygın birisidir. Aynı zamanda Peygamberin kayın pederidir. Damadın mı, yoksa

kayınpederin mi daha yakın akraba olduğu tartışılabilir. Sonuçta ikisi de eloğludur. Keza Osman, iki kez Peygamberin damadı olmuş ancak Peygamberin kızlarından çocuğu olmadığı için, onun damatlığından hiç söz edilmemektedir. Çünkü çocuğu olmayan hatta erkek çocuğu olmayan birisi, hiç hesaba katılmıyor.

Peygamberin amcasının oğlu olmakta halifelik için yeterli ölçü sayılamaz. Çünkü Peygamberin Ali'den başka ve etkin konumda başka amca oğulları bulunmaktadır.

8- Halifelik seçimi sırasında Ali'nin Peygamberin cenazesi ile ilgilendiği, dolaysıyla seçimin onunun bilgisi dışında yapıldığı tezi de, Peygamberin Ayşe'nin yanında ölmesi ve Ali ile Ayşe'nin arasının açık olması karşısında pek yerine oturmuyor.

Diğer yandan cenaze tamamen dini nitelikli bir olay; halifelik seçimi ise siyasi bir olaydır. Ali tercihini siyasetten yana değil dinden yana koymuştur. Ali'nin başlangıçta Bekir'in halifeliğini kabul etmeyip, 6 ay sonra ona biat etmesi ya siyasi anlamda bir yenilgi ya da ihtirazi kayıtlı bir kabul ediştir.

Peygamber öldüğünde Bekir 60, Ömer 41, Osman 58 ve Ali 34 yaşındadır. Tarih incelenince Osman'a kadar ciddi bir halifelik kavgasının varlığı göze çarpmıyor. İlk halifelik kavgası Osman'ın ölümü ve yerine Ali'nin geçmesi ile başlıyor. Çünkü Bekir ve Ömer'in aksine Osman, Peygamber aşiretinden değildir. O nedenle Ali Osman çekişmesi bir anlamda, ciddi bir aşiret – siyaset çatışmasıdır. Diğer yandan Bekir hariç diğer üç halife, eceli ile değil, bir suikast sonucu ölmüşlerdir. Bu da bize siyasetin, en şiddetli biçimi olan silah ile yapıldığını göstermektedir. Kısacası hiç kimse kimseye, yönetim senin hakkındır demiyor.

Bekir (571-634) 632-634 arası 2 yıl, Ömer (591-644) 634-644 arası 10 yıl, Osman (574-656) 644-656 arası 12 yıl, Ali (598-661) 656-661 arası 5 yıl halifelik yapmışlardır. İlk dört halifenin seçim ile başa geçtiği ileri sürülmektedir ki olaylar bunu doğruluyor. Bu bir anlamda tartışmaz-

lıklarının da kanıtıdır. Ancak Ali'den sonra vasiyet gündeme geliyor. Ali kendisinden sonra oğlu Hasan'ı (624-671) halife olarak vasiyet ediyor. Hasan ancak 6 ay kadar halifelik yapıyor ve anlaşarak halifeliği Muaviye'ye bırakıyor. Anlaşma maddeleri de oldukça ilginç; 1. Halk Kuran'a uygun yönetilecek, 2. Ali soyuna kötü söz söylenmeyecek, 3. Muaviye kendisinden sonra halife vasiyet etmeyecek (atamayacak).

Muaviye ise işi rastlantıya bırakmıyor ve muhalifi olan Hasan'ı ortadan kaldırmaya karar veriyor. Bunun için Hasan'ın karısı Cedi'yi seçiyor ve oğlu Yezid ile evlendirme vaadi ile Hasan'ı karısına zehirletiyor. Hasan'ın 15 çocuğu oluyor. İmamlık onlardan birisi yerine, ailenin büyüğü olan amcaları Hüseyin'e geçmiştir (625-682).[28] İşin ilginç yanı, Hasan'ın ölümünden sonra başa geçen Hüseyin, Hasan ile Muaviye arasında yapılan anlaşmayı bozmak yerine, ona uymuştur.[29]

Muaviye'nin 674 tarihinde ölümü ile yerine geçen oğlu Yezid, iktidarını sağlamlaştırmak için Hüseyin'in kendisine biat etmesini, aksi taktirde kellesini istemiştir. Kufeliler, Medine'de bulunan Hüseyin'in Kufe'ye gelmesini ve başa geçmesini istemişlerdir. Abbas oğlu Abdullah ise Kufe yerine Mekke'ye gitmesini istemiştir. Hüseyin bu uyarıları dikkate almak yerine, 100'e yakın insan ile, daha önce babası Ali ve ağabeyi Hasan'ı yalnız bırakan ve Yezid'in güçlü olduğu Kufe'ye doğru yola çıkmıştır. İlk olarak, öncü görevi ile Kufe'ye giden Müslüm oğlu Akil öldürülmüştür. Hüseyin'in kafilesi Kerbela bölgesine geldiğinde, Yezid'in ordusu tarafından önce yolu kesilmiş sonra da Fırat nehrine, dolaysıyla suya ulaşması engellenmiştir. Kerbela'da 72 kişi şehit edilmiştir.[30] Bunlardan 63'nün adı bilinmektedir. Kerbela şehitlerinden altısının (6) adı Ömer'dir. Hz. Ali'nin Hüseyin dışında Kerbela'da şehit olan çocuklarının adı: Fazıl, Ebu Bekir, Osman, Avn, Abdullah ve Abbas'tır.[31] Olay tarihi 10 Ekim 680 dir.

---

[28] Hacıbektaşi Veli ve Alevi Bektaşi Yolu. A. Celalettin Ulusoy. Hacıbektaş 1980. S-161.

[29] Age. S-162.

[30] Age. S-164/165.

[31] Age. S-166/167.

Burada Kerbela şehitlerinin isimlerini saymamızdaki amaç; Anadolu Alevilerinin Bekir, Ömer, Osman isimlerini kullanmamasının temelinde, halifelik ve Ali'nin olmadığını göstermektir. Diğer yandan Bekir ismi Bektaşiler tarafından sıkça kullanılmakta ve Bektaşilerdeki Bekir isminin Bektaş'ın kısaltılmış şekli olduğu ileri sürülmektedir. Düşünmeye değer bir konudur.

Ali, Hasan ve Hüseyin'den sonra gelen imamları kısaca sayarsak:

4. İmam: Zeynel Abidin (658-714): Kerbela olayında 24 yaşında olup, o gün hasta olduğu gerekçe gösterilerek, Kerbela'dan sağ kurtulan ender kişilerdin birisidir. Zeynel Abidin'in sağ kurtulması, açıklanamadığı için, mucize olarak nitelenmektedir.
5. İmam: Muhammet Bakır (676-735): Bu da zehirlenerek öldürülenlerdendir.
6. İmam: Cafer Sadık (699-765): Döneminde Emevi iktidarı yıkılıp, Abbasi saltanatı başlamıştır. Ebu Müslüm Cafer Sadık'a halifelik önermiş ama o kabul etmemiştir. İmam Cafer Sadık mezhebin kurucusu olarak kabul edilir. Eceli ile ölmüştür.
7. İmam Musa Kazım (745-799): Hacı Bektaş Veli'nin Musa Kazım soyundan geldiği kabul edilmektedir.
8. İmam: Ali Rıza (770-818)
9. İmam: Muhammet Taki (810-835)
10. İmam: Ali Naki (829-868)
11. İmam: Hasan Askeri (846-873)
12. İmam: Muhammet Mehdi (868-

Buraya kadar anlatılmaya çalışıldığı gibi, İslamiyet'teki ilk ve daha sonraki ayrılıkların nedeni, öz olarak dini değil, siyasaldır. Peygamber İslam toplumuna iki şey bıraktığını söylüyor: Birincisi Kuran, ikincisi Ehli Beyit'tir. Kuran dini olduğu kadar, devlet, toplum, kişi ilişkilerini düzenlediği için, aynı zamanda siyasi bir nitelik taşır. İslam ideolojisinin teorik alt yapısı Kuran'da yazılıdır. Üstelik Tanrı kelamı olarak kabul edildiği için, değişme ve değiştirilme şansı da yoktur.

İkinci olarak Ehli Beyit'in bırakılmış olması, dini ve siyasi iktidarın kimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ehli Beyit tanımı ne olursa olsun, iktidarın Peygamberin en yakınında olanlara bırakıldığı tartışmasızdır.

Asıl tartışma ve mücadele, Kuran konusunda değil, iktidarın kimin olacağı noktasında ortaya çıkmaktadır. Buna göre Aleviler yönünden Kuran tartışması, imamlık tartışmasına göre oldukça ikincil planda kalmaktadır. O nedenle, ilk ayrılığın nedeni ilk halife olarak Ali'nin yerine Bekir'in seçilmesi gösterilmektedir. Çünkü tartışmalar tam bu noktada başlamaktadır. Biz de ayrılık başlangıcının bu olay olduğunu kabul ediyoruz; ancak nedeni dini değil, siyasidir. Son sözün Kuran ve Peygamber tarafından söylendiği ve ondan sonra geleceklere, dini hiçbir söz kalmadığına göre; bundan sonra din adına söylenen her sözün özü siyasaldır.

Hz. Ali'nin Arap, Peygambere en yakın kişi olması, mızrak ucuna takılı Kuran sayfalarına karşı sa' şamayacak kadar Kuran'a bağlı olması, camide namaz kılarken öldürülmesi, Veda Hacında hutbeyi Ali'nin okuduğu, ilk Müslüman'ın Ali olması düşünüldüğünde; Hz. Ali'nin yolunun Kuran'ın ve Peygamberin yolu olduğu, dolayısıyla Ali'nin farklı bir İslam anlayışının olmadığı da tartışmasızdır. O nedenle Hz. Ali yolunda gidenlere ve onun halife olmasını isteyenlere Şii denir.

İlk ayrımın teorik kaynağı Veda Hutbesinde saklıdır. Hutbede iki şeyin bırakıldığı, gerek Alevi gerekse Sünni kaynaklarca kabul edilmektedir. Bırakılan iki mirastan birinin Kuran olduğu kesin. Tartışma ikincisinde ortaya çıkıyor; Alevilere göre Ehli Beyit, Sünnilere göre ise Peygamberin sünneti ikinci mirastır. O nedenle Peygamberin sünneti diyenlere Ehli Sünnet denilmektedir. Tekrarlarsak sünnet: Hz Muhammet'in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışları ve herhangi bir konuda söylemiş olduğu sözlerdir. Müslümanlıkta Hz. Muhammet'in koyduğu kuralları olduğu gibi kabul edip uygulayan ve onun izinden gidenlere ehli sünnet deniyor. Kuran'a ve Hz. Muham-

met sünnetlerine göre davranmayı en doğru ve tek yol olarak gösteren mezhebe Sünnilik, bu mezhepten olanlara Sünni denilmektedir. Hanefi, Maliki, Şafi ve Hanbeli mezhepleri, Sünni mezhepler olarak kabul edilir.

Şia: Sözcük olarak, bir görüş etrafında toplanan, taraftar anlamına gelmesine rağmen, tarihi olarak, Hz. Ali'ye taraftar olanlar, ilk hilafet ve imametin Peygamberden sonra ona ve onun soyundan gelenlere ait olduğuna inanan dini topluluk anlamını kazanmıştır ve bu mezhebe Şiilik denir. Şiilik mezhebinden olan kimselere de Şii denir.

Görüldüğü gibi Kuran tartışmasız olarak kabul edilmekte ya da hiç tartışılmamaktadır. Ancak tartışma ve ayrışma sünnet ve Ehli Beyit konusunda başlamaktadır. Ben Şiiler yönünden de sünnet konusunda ciddi bir tartışma olduğunu sanmıyorum. Aynı şekilde Peygamber konusunda da bir tartışma yoktur. Asıl tartışma hatta tek tartışma konusu, hilafet konusunda yani dinde değil siyasette sürmektedir.

Gerek Şii gerekse Sünni mezhepler, kendi inançlarının doğruluğunu kanıtlamak için, hep aynı kaynağa yani Kuran'a başvurmaktadır. Tartışmanın derinleştiği noktalarda zahiri (görünen, görünürdeki, sanal) ve batını (sır ve hakikatle ilgili, görünmeyen, gizli olan) gibi iki kavrama ve yoruma başvurulmaktadır. Sonuçta açık ya da gizli olsun, gerçek yine Kuran'da aranmaktadır. Kuran ayetleri ile Peygamber hadislerinin görünen anlamlarının yanında, altında bir de gizli anlamlarının olduğuna inanan mezheplere Batıni denilmektedir.

Mezhep: Sözcük olarak, gidilen, tutulan, takip edilen yol; bir dinin görüş ve anlayış ayrılıkları nedeniyle ortaya çıkan kollarından her biri, şeklinde tanımlandığı halde, Sünni mezhepler kendi dışındaki mezhepleri, mezhep saymayarak yok kabul etmektedir.

ALEVİLİK

Her din ya da siyasi hareket bir merkezden çıkar ve deprem gibi, merkezden dışa doğru, etkisi/etkileme gücü azalarak ve değişime uğrayarak yayılır.

Zaman olarak, ilk başta hoşgörülü olan bir hareket, güç kazandıkça hoşgörü yerini kurallara ve daha sonra da dayatmalara bırakır. Başta tebliğ ile başlayan propaganda, güç kazandıkça yerini şiddete (cihat) bırakır. Ancak merkezden uzaklaştıkça, kontrol zayıflamakta ve hoşgörü tekrar kendini göstermeye başlamaktadır. Dinin yerelden etkilenmesine hatta bazı değişimlere uğramasına bile "hoşgörü" ile bakılmaya başlanır.

Örneğin başta Müslüman olmak için sadece kelimeyi şahadet getirmek yeterli iken, Peygamberliğin 12. yılında namaz 5 vakte çıkarılmış, hicretten 2 yıl sonra ramazan orucu ve zekat emri gelmiştir. Hac emri Peygamberin 21. ve hicretin 8. yılında gelmiş ve farz (zorunlu) olmuştur.[32]

Kaynaktan uzaklaştıkça, İslamiyet Arap etkisinden kurtulmaya ve dolayısıyla yerelden daha çok etkilenmeye başlamıştır. Eski dinsel, toplumsal, kültürel değerler yeni dine katılmıştır. Merkez, bu bozulmayı kabul etmiş ve merkezden uzak toplumların kendilerini Müslüman olarak tanımlamalarını İslamiyet için yeterli bir kazanç saymıştır. Orada İslam'ın şartlarını aramamış; kurallara uymamayı, yerel öğelerin İslamiyet içine sokuşturulmasını içine sindirmiş ve o yörenin İslamiyet'ini öyle kabul etmek zorunda kalmıştır.

Merkezden yani Arabistan'dan uzak olan Horasan ve Anadolu insanı İslamiyet'i kelimeyi şahadet ve Allah, Muhammet, Ali birliği olarak tanımış ve kabul etmiştir. Dil dahil, bunun dışındaki Arap öğelerini, kabul etmemiştir. Horasan ve Anadolu, Arap dilini kabul edip öğrenmediği için, yazılı Kuran'ı da geç tanımıştır. İsim olarak tanısa bi-

[32] Müslümanlık ve Kuran-ı Kerim'den Ayetlerle İslam Esasları. Yusuf Ziya Yörükan. Kültür Bakanlığı Yayınları 1998. S-95.

le anlamamış, o nedenle, İslamiyet adı altında, sadece kendi ritüellerini yerine getirmiştir. Ritüellerin İslamiyet ile uzaktan yakından ilgisinin olmamasına rağmen, takiye yaparak, bunları İslamiyet adına yapmıştır. Mevlevi semahı, Alevi samahı hep İslamiyet adına dönülmüştür. Aynı şekilde tarikatlar zikir anında başlarını yine İslamiyet adına sallamıştır.

Karşılık olarak merkez, kendinden uzak "İslami" çevreleri/bölgeleri, siyasi ve askeri olarak denetleyemediği için, Müslümanlık için kelimeyi şahadet getirmeyi yeterli saymış, İslam'ın diğer diğer dört şartını zorunlu unsur olarak görmemiş ve oldukça hoşgörülü davranmıştır. Çünkü az, hiç yoktan iyidir!

Başta anlatıldığı gibi, İslamiyet içi çatışmalar ve İslamiyet'i yaymak için yapılan savaşlardan kaçanların yönü hep, Horasan, Suriye ve Anadolu'ya olmuştur. Çatışmaların ilk yıllarında oralarda ciddi yığılmalar yaşanmıştır. "Horasan sözü şüphesiz sadece bu bölgeyi değil, aynı zamanda Türkistan ve Harzim'i de ifade etmektedir.[33] Horasan, Anadolu erenlerinin kaynağı olarak bilinir. Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Baba İlyas ilk akla gelenleridir. Horasan Erenlerinin hakiki manası, Horasandan gelen değil; Melametiye mesleğinde Sufiler demektir.[34] Bölgenin dini ve etnik yapısı gereği Horasan bölgesinin insanları, Budizm, Hinduizm, Konfüçyuizm, Şamanizm gibi Hint ve Uzakdoğu dinlerinin yanı sıra İslamiyet ile tanışmıştır. Belhte o zamanki dini akımlara gelince: Budist, Zerdüşti, Hıristiyan, Mani dini ve İslami mezheplerdir.[35] İslamiyet, Anadolu'da Hıristiyanlık ve Musevilik, İran'da Zerdüştlük ve Mani dinleri ile karşılaşmış ve çatışmaya girmiştir. Üst kültür alt kültürü daha çok etkiler, kuralı gereği, üstün olan diğerini daha çok etkilemiş ve aldıklarının yanı sıra bir çok kuralı da karşı dine vermişlerdir.

---

[33] Oğuzlar (Türkmenler). Faruk Sümer. Ana Yayınları 1980-3.baskı. S-122.

[34] Anadolu Erenleri'nin Kaynağı Horasan. Nursel Öztürk. Kültür Bakanlığı Yayınları 2001. S-44.

[35] Age. S-127.

Diğer yönden, göçebelikten yerleşikliğe geçiş döneminin inancı/dini olan İslamiyet, genişlemeye başladığı dönemde, tam bir yerleşik kültür dini olarak ortaya çıkmış ve asıl kurallarını yerleşiklilik üzerine oturtmuş ve o nedenle İslamiyet daha çok yerleşik yaşama geçen toplumların dini olmuştur. Sonuçta tüm İslami kurallar yerleşik yaşama göre şekillenmiş ve kurala bağlanmıştır. Örneğin kazası kabul edilmeyen Cuma namazının, toplu olarak ve camide kılınması zorunludur. Bir kişiden düzenli zekat (vergi) alınabilmesi için o kişiye ait yerleşik bir yaşam zorunludur. Aksi taktirde göçerlerin sayımı olanaksız olduğu için eksik vergi alınır. Keza hac, ziyaretten sonra geri dönülen bir ibadet türü olduğu için, dönüşte ailenin bulunacağı yerleşik bir mekanı gerektirir. Sonuç olarak İslamiyet göçer toplumlara uygun bir din değildir. Çünkü İslamiyet diğer tek tanrılı dinler gibi, katı kurallar toplamıdır. O nedenle tüm tek tanrılı dinler, gerek ortaya çıkış dönemleri, gerekse ibadetleri nedeniyle, yerleşik hayata uygundur. Bir dinin kitabı olması, okur yazarlığı, dolaysıyla okuma yazmayı bunun için de yerleşik yaşamı gerekli kılar. Oysa göçebe kültürü, yapısı gereği, sözlü kültüre/geleneğe dayanır.

İslamiyet ilerleme yolundayken tüm diğer dinler ile çatışmıştır. En şiddetli ve uzun dönemli çatışmalar, benzer tek tanrılı dinlerle olmuştur. İslamiyet diğer tek tanrılı dinleri yok etmek ve onların yerine geçmek için çetin mücadeleler vermiştir. Yendikleri yerlerde diğer dinlere yaşam hakkı tanınmazken, yenemediği yerlerde barışçıl ve birlikte yaşamanın koşulları aranmıştır.

İslamiyet, merkezde iktidar olduktan sonra, hedefini Anadolu'ya çevirmiştir. Anadolu Bizans yönetimi altında bulunan Rum diyarıdır. Hedef, Hıristiyanlığın ve imparatorluğun merkezi olan İstanbul'dur. İslamiyet'in Anadolu'yu aşıp Avrupa kıtasına ulaşması için, Bizans'ın, dolaysıyla İstanbul'un alınması zorunludur. Çünkü Avrupa'nın kapısı İstanbul'dur. O nedenle İstanbul 700 yıl boyunca İslam'ın hedefi olmuş ve 1453'te İslam şehri olabilmiştir.

Anadolu sınırına kadar Şii olarak adlandırılan Hz. Ali taraftarlığı, Anadolu'ya ulaşması ile birlikte, birçok niteliğini ve adını da değiştirerek Alevi/Kızılbaş adını alır. Bu genel girişten sonra, sonunda söylenmesi gerekeni başta söyleyelim: Alevilik ile Şiilik arasında, Ali sevgisi, 12 imama ve Ali'ye bağlılık dışında, hiçbir ortak yön/özellik yoktur. Hatta biraz daha ileri giderek Alevinin Ali'si ile Şii'nin Ali'sinin de aynı Ali olmadığını söyleyebiliriz. Şii'nin Ali'si Arap iken Alevi'nin Ali'si Horasan ve Anadolu kültürü ile yoğrulmuştur. Gerek Türk gerekse Kürt Alevi'si olsun, köklerinin Horasanda olduğunu ileri sürer. Hazar Denizinin güney doğusunda, Nişabur, Merv, Şahacan, Herat, Belh, Tuş, Nesa, Garusan, Taharistan Bamiya kent ve bölgelerini içine alan Horasan, Türklerin anayurdu olduğu tartışılsa bile, dini yurt olduğu tartışmasızdır. Alevilerin deyişi ile, Alevinin aslı Arabistan'da değil Horasan'dadır. Sıradan Aleviler değil, pir olarak kabul edilenler de kendisinin Horasan kökenli olduğunu ileri sürmektedir. O nedenle Horasan'a, Alevilerin Kabe'si bile denilebilir.

Şii'lerde ve Sünni'lerde, çoğu gelenek görenekler ve ibadetler ortak ve İslam kökenli iken, bunların çoğu Alevi'lerde ya hiç yoktur ya da değişik şekillere bürünmüştür. Örneğin, Sünniler de namaz, cami, hoca, 30 gün ramazan orucu, hac yeri olarak Kabe, el, ayak, yüz baş yıkama şeklinde aptes, içki yasağı, ibadette müzik yasağı, Arapça ibadet, Bekir, Ömer; Osman isimleri varken; bunlara karşılık Alevilerde cem, cemevi, niyaz, dede, baba. 12 günlük Muharrem orucu, hac yeri olarak Kerbela, öz temizliğini gerektiren tarikat aptesi, ibadette dem (içki) ve müzik, samah, Türkçe (anadilde) ibadet vardır ve üç halifenin ismi yasaktır. Bunlar, benzerlik ve kesişme değil, aksine uzaklaşma noktalardır. Ortak nokta ise Allah, Muhammet, Ali kutsiyetidir. Buradaki Allah, Muhammet, Ali; ayrı düşünülmez ve anılmazlar. Dilde ayrı söylense de gönüldeki yerleri aynıdır.

Yukarıdaki açıklamaları biraz eleştirel olarak irdeleyecek olursak, bazı bilgilere şüphe ile bakmak gerekecektir. Örneğin Horasan konusundaki değerlendirmeleri ele alalım. Horasan sadece dini değil, Türk-

lük merkezi olarak da kabul edilmekte ve bu konu hiç sorgulanmamaktadır. Oysa aynı yörenin hem dini hem etnik merkezi olarak tanımlanması ve kesişmesi, incelemeye değer bir noktadır. Bilindiği gibi tüm din, mezhep ve tarikatlar, kutsal kaynağa ulaşmak ister. Bu, o kurumların kendini güçlü hissetmek ve fazla sorgulanmamak gereksinmesinden doğmaktadır. Çünkü güçlerini oradan alır ve beslenirler. Bu geleneğin, gerek Türklük gerekse Alevilik konusunda araştırma yapanları oldukça etkilemiş olduğunu görüyoruz. Özellikle Türklük konusunda araştırma yapan tarihçilerin yolu mutlaka Horasan üzerinden Orta Asya'ya ulaşır. Aynı şekilde yazılı kültürü olmayan Alevilerin, köklerinin Horasan olduğuna ilişkin güçlü inançları vardır. Göçerliği nedeniyle, kendine kök arayan Aleviler, bu tespite hemen sahip çıkmışlardır. O kadar ki, bu uğurda Anadolu gerçeği hep gözardı edilmiş ve tüm Alevi kültür ve inancının Horasan kaynaklı olduğu ileri sürülmektedir. Cumhuriyetle birlikte, Türklük Osmanlılığın önüne geçtiği için, öne geçme arzusu önem kazanmış ve tarih diye kendilerine sunulan resmi tarihi kabul etmişlerdir. Hatta bir süre sonra bu tarihi ve kökü içselleştirmişlerdir.

Yazılı geleneğe sahip Hacı Bektaşi Veli, Mevlana ve Baba İshakların Horasan'dan geldiğini kabul edersek, Pir ile özdeşleşme duygusu, böylesi bir kabulü oldukça kolaylaştırmıştır.

Bu tespiti, tarihin belleğinin hiçte kolay silinmediği gerçeğinden yola çıkarak yapıyoruz. Aksi taktirde, şu anda Horasan'da, Anadolu Aleviliğinin yaygın bir kalıntısının bulunması gerekirdi. Oysa o bölgelerde Aleviliğin değil, Şiiliğin yaygın olduğunu görüyoruz. Kökü Horasan'da olsa bile, Aleviliğin Anadolu'ya gelinceye kadar, çok ciddi bir değişime uğradığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu tespitlerimiz Şamanizm için de geçerlidir. Alevilik ile Şamanizm arasında kurulmaya çalışılan benzerlik, tıpkı İslamiyet ile kurulmaya çalışılan benzerlik gibi, zorlama bir çabadır. Eğer Şamanizm'den bir etkilenme varsa, bu doğrudan değil, İslamiyet üzerinden geçerek Aleviliğe girmiştir.

Anadolu Aleviliği, esas olarak Türklerin Ortasya'dan Anadolu'ya göçleri ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Burada iki olasılık vardır: Birincisi, Horasan bölgesindeki Türkler, kendileri ile birlikte inançlarını da getirmişlerdir. İkincisi, inanç taşıyıcıları, göç eden kitleler değil, inanç önderleridir. Birinci olasılığa daha önce değindik; inançların tüm kökleri ile birlikte sökülerek Anadolu'ya taşınması pek olası değildir. Çünkü Horasan'daki şehirler halen varlıklarını korumaktadırlar. Eğer Alevilik orada oluşmuş ve olgunlaşmış olsaydı, geride bir miktar kalıntı kalması ve onun da bugüne taşınması gerekirdi. Ancak o bölgelerde Alevilik ve Bektaşilikten söz edilmemekte; Alevilik hareketinin tam ters yönde, batı yönünde olduğu görülmektedir. Doğuda ise Şii ve Sünni İslami hareketlerin daha baskın olduğunu, hatta Aleviliğin bu iki engel ile karşılaştığını söyleyebiliriz.

Aleviliği, Türklerin göçü ile açıklamaya kalkarsak, o zaman Kürt Aleviliğini açıklamak güçleşecektir. Buradan da, bugün yapılmaya çalışıldığı gibi Kürtlerin Alevi olamayacağı ve sadece Türklerin Alevi olabileceği noktasına varırız. Böylesi bir yaklaşımla Türk-İslam sentezi ideolojisine yeni bir kardeş bulunur ki; bunun adı "Türk-Alevi sentezi" olur. Ulus (Türk) ve inanç (İslam) için Horasan'ın çıkış noktası olarak kabulü tesadüf değildir. Çünkü dünün Türk-İslam sentezi, bugün Türk Alevi sentezine dönüştürülmeye çalışılıyor.

İkinci olasılık Pirlerin/Anadolu Erenlerinin, Anadolu'ya gelmesi ve inançlarını buralarda yaymasıdır. Hacı Bektaşi Veli ve Şah İsmail menkıbeleri ile oralarda gösterilen orijinler, bu olasılığı daha güçlü kılmaktadır. Ancak buradaki taşıma işi, Horasan'daki inancın aynen Anadolu'ya taşınması şeklinde değil, Anadolu koşullarına uydurulması ve kendi özgün inancını yaratması şeklinde gelişmiştir. Örneğin Ahmet Yesevi inancının, bugünkü Alevilik ile uzaktan yakından ilgisi ve benzerliği yoktur. Ahmet Yesevi kültüründen gelen Hacı Bektaşi Veli, kendi selefini olumsuzlayarak, özgün Anadolu modelini yaratmıştır. Eğer Ahmet Yesevi kültürü, Hacı Bektaşi Veli tarafından aynı şekilde

Anadolu'ya taşınmış olsaydı, o zaman Bektaşilik denen bir inanç sistemi olmaz; bu inanç da ustasının adı ile anılırdı. Çünkü pirleri pir yapan, bir pınardan doğup kendi yolunu bulup, kendi adında yeni pınarlar yaratması, onlara kaynaklık etmesidir. O, ilk çıktığı pınardaki su değildir artık, geçtiği her yerden birer parça almış ve vardığı noktalarda çok farklı şekil ve tada ulaşmıştır. O artık yepyeni bir su ve kaynaktır.

Anadolu insanı, batısında yer alan Bizans Hıristiyan inancı ile doğudaki İslam inancı arasında sıkışmış ve kendinde var olanlara, her iki yönden gelenleri de katarak zenginleşmiştir. Arada kalan Anadolu insanının üç seçeneği vardır; ya Hıristiyanlaşacak ya Müslümanlaşacak ya da bunların karışımı ile kendi inançlarının sentezinden oluşacak üçüncü bir inanç yaratacaktır. Üçüncüsü olmuş, yani yeni bir inanç ortaya çıkmıştır; bunun Anadolu'daki adı da Aleviliktir. Çünkü Alevilik tam olarak ne Hıristiyanlığa ne de İslamiyet'e benzemektedir. Onun kendi pirleri, kendine özgü ritüelleri, kuralları ve bir inanç sistemi vardır.

Alevilik kökünü 12 imamlarda, Arap çöllerinde arasa da, onun asıl kökü Anadolu'dadır. Anadolu Aleviliğinde iki önemli başlangıç vardır: Hacı Bektaşi Veli ve Şah İsmail. Bunların Anadolu'daki yoldaşları da Pir Sultan Abdal, Yunus Emre, Kul Himmet, Abdal Musa gibi, Anadolu pirleridir.

Anadolu'nun bir Rum diyarı olması, verimli ovaların Rumlar tarafından tarıma açılması ve onların kullanımında olması demektir. Bu bölgelerin daha önceden başka uygarlıklar tarafından kullanıldığı, kalan tarihi yerleşim yerlerinden bilinmektedir. Yani tarıma uygun arazilerin, Türklerin Anadolu'ya göçlerinden çok önce sahiplenildiği tarihi bir gerçektir. Çünkü Anadolu uygarlıklar beşiğidir. Türkler, onun beslediği en son çocuklarıdır. Dolaysıyla Anadolu'ya sonradan giren toplulukların önünde iki seçenek vardır; ya Rumların ellerinde bulunan verimli yerleri ele geçirmek için onlarla savaşacak ya da Rumlarca kullanılmayan ve onların kontrolünde olmayan, dağlara, yamaçla-

ra çıkacaktır. Böylesi bir çelişki, kitleleri Hıristiyanlıktan uzak tutacağı gibi, sonradan gelenlerin yerleşim yerlerinin Anadolu'nun verimsiz iç bölgeleri ile dağlık bölgeleri olmasını kaçınılmaz kılacaktır. Dolayısıyla tarıma uygun olmayan arazilerde göçer bir yaşam sürmek zorunlu olacaktır. Göçerlerin, bilinen ve yerleşik yaşamın ürünü olan tek tanrılı dinlere inanması, göçerliğin doğasına aykırıdır. O nedenle tek tanrılı dinlerin kolay bir biçimde, göçer taraftar bulması o kadar kolay olmayacaktır.

Dört büyük semavi dinin ortak özelliklerinden birisi de, kitaplı din olmalarıdır. Kitap aynı zamanda okuma yazma bilmeyi o da yerleşik bir yaşamı gerektirir. Çünkü, at ve deve sırtında okuma yazma öğrenmenin hiçbir koşulu yoktur. Okuma yazma, mektep medrese sözcükleri ile birlikte anılır. Gerek mektep, gerek medrese, bir yerleşimi zorunlu kılar. O nedenle, Alevi toplumunun kitap ve dolayısıyla Kuran ile tanışması, yerleşik yaşama geçiş ile başlamıştır. Ayrıca Alevi ibadet ve dualarının Türkçe yapıldığı düşünülünce, Kuran ile tanışmanın zor ve geç olması kaçınılmazdır.

Aleviler, kendilerinin 6. İmam Cafer Sadık (699-765) mezhebinden olduklarını savunurlar. Hacı Bektaşi Veli ise soyunu 7. İmam Musa Kazım'a (745-799) dayandırmaktadır. Bu iki tespit, Alevi ve Bektaşi önderlerinin soyağacıdır. Ancak çoğu kez, dini önderler ile onlara inanan ve yolunu izleyen kitlelerin soyağaçları aynı olmamaktadır. Eğer böyle bir kesişmenin olduğu ileri sürülürse, iş Alevilerin kökeninin Arap olmasına kadar gider ki, böyle bir belirleme Horasan söylemi ile çelişir.

Diğer yandan Aleviler kendilerini, "Alevi doğulur, Bektaşi olunur" şeklinde tanımlarlar. Bu tanım her şeyden önce bir değişimi ifade etmektedir. Burada önemli olan değişimin gerçekleştiği yerdir. Ahmet Yesevi kültürü ile Alevi kültürü karşılaştırıldığında, değişimin Horasan'dan Anadolu'ya; İslamiyet'ten Alevilik ve Bektaşiliğe doğru olduğu görülür.

Kendilerini Caferi mezhebiyle tanımlayan Aleviler, tarihi olarak da, Musa Kazım soyundan gelen Hacı Bektaşi Veli'den (Bektaşilikten) önce gelmektedir. Tanımdaki "Alevi doğmak" iddiası, bir zamansal önceliği ifade etmektedir. Diğer yandan bu tanım, bir Alevi Bektaşi ayrımını da ortaya koymaktadır. Ancak gelinen noktada, ayrımı ortadan kaldırmak için, "Bektaşiler Alevidir ama her Alevi Bektaşi değildir" şeklinde bir tanım yapılmaktadır.

Aynı ayrım dede ocaklarında da görülmektedir. Dede ocakları ilk olarak, Hacı Bektaşi Veli ocağına bağlı olanlar ve olmayanlar şeklinde ayrılmaktadır. Aleviler kendilerini Caferi Mezhebinden saydıkları halde, Hacı Bektaşi Veli ocağı dışında kalan ocaklar kendilerinin Zeynel Abidin ocağından geldiğini ileri sürmektedirler. Bu ocağa aynı zamanda Mürşid ocağı da denilmektedir.

Nejat Birdoğan öğretmen, dedelik kurumu ile ilgili olarak şu tespitte bulunmaktadır: "Anadolu'daki ilk dede soyağacı ise ilk olarak 1232 yılında Konya Sultanı Alaaddin Keykubat'ın sultanlık mührünü basarak onayladığı bu secere ve öbür secerelerle dedelik devlet eliyle kurulmuştur. Amaç başı boş gezen Türk ve Kürt oymaklarını disiplin altına almak. Bunun için de yol, onları İslam yapmaktı. Bunları da bu dedeler yapacaklardı. Öyle de çalışmaya başladılar" [36]

TARİH

Kamuran Gürün, Türklerin (Oğuzların) Anadolu'ya ilk gelişlerini 11.yy, asıl olarak da 1071 Malazgirt Savaşı ile başlatmakta ve bu göçlerin Moğol istilasına (1243) kadar 200 yıl sürdüğünü yazmaktadır Süleyman Şah, 1075 yılında, İznik merkezli Anadolu Selçuklu Devletini kurmuştur. 1080'de İstanbul'un Anadolu yakasını bir yıl işgal etmiştir.

[36] Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, Nejat Birdoğan, Mozaik Yayınları, İstanbul 1995, S. 166

Anadolu'da ilk camilerin Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melihşah'ın emri ile -Diyarbakır Ulu Cami 1090, Siirt Ulu Cami 1129, Bitlis Ulu Cami 1150, Mardin Kızıltepe Ulu Cami 1184-1200, Harput Ulu Cami 1156- yaptırıldığını görüyoruz.[37] Bu bilgiler bize, İslamiyet'in hangi tarihlerde ve nereden Anadolu'ya girdiğini göstermesi açısından önemlidir. Tarihler kadar camilerin bulunduğu yerler de önemlidir. Dikkat edileceği gibi, camiler şehir merkezlerinde bulunmaktadır. Bu bir yandan İslamiyet'in yerleşik yaşama uygun bir din olduğunu gösterirken, diğer yandan köy ve kasabalarda (kırsal kesimde) etkin olmadığını ortaya koymaktadır.

Tarih, bu dönemde Anadolu'da, sayısı epeyce çok olan beyliklerin bulunduğunu göstermektedir. Resmi tarih Anadolu beyliklerine kısaca beylik demektedir. Burada yaygın olan üretim biçiminden hiç söz edilmemektedir. Oysa baskın üretim biçimi, tarihe uygun düşen, feodal üretim tarzıdır. Dolaysıyla anılan beylikler de feodal beyliklerdir. Sıralayacak olursak:

— Karaman Oğulları, 1228-1466 arası Konya yöresindedir.
— Alaiye Beyleri, 1300-1427 arası, eski Kalonoros bölgesinde.
— Germiyan Oğulları, 1330-1429 arası, Kütahya merkezlidir.
— Ladik Beyleri, 1324-1400 arasında, Denizli yöresinde.
— Aydın Oğulları, 1310-1413 arasında, Aydın, İzmir, Tire, Ödemiş yöresinde.
— Sahip Ata Oğulları, 1200-1300 arası, Afyon bölgesinde.
— Eşref Oğulları, 1280-1320, Beyşehir'de.
— Hamid Oğulları, 1200 sonlarında kuruldu ve Eğirdir kolu 1391, Antalya kolu 1423'de sona erdi. Isparta, Borlu, Yalvaç yöresinde.
— Menteşe Oğulları, 1261-1424 arası, Fethiye, Denizli arasında kuruldu.
— Karasi Oğulları, 1300-1357 arası, Balıkesir yöresinde.
— Saruhan Oğulları, 1310-1410 arası, Manisa çevresinde kuruldu.

[37] Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, Kamuran Gürün, Bilgi Yayınevi Ankara 1984, S-409.

— Pervane Oğulları, 1256-1322 arası, Sinop civarında.
— Candar Oğulları, 1292-1461 arası, Kastamonu çevresinde.
— Dulkadir Oğulları, 1337-1521 arası, Maraş, Elbistan yöresinde.
— Ramazan Oğulları, 1353-1608, Adana yöresinde.
— Taceddin Oğulları, 1378-1428 arası, Niksar merkezli.
— Karakoyunlu Devleti: 1390-1468
— Akkoyunlu Devleti: 1403-1514
— Osmanlı İmparatorluğu: 1299-1922

Akkoyunlu Devletinin merkezi Diyarbakır'da, Karakoyunlu Devleti'nin merkezi ise Erzincan Sivas yöresinde bulunmakta olup, her ikisi de Oğuzların Üçok kolundan gelmektedir. Karakoyunlular; Ağaçeri, Sodlu, Baharlu, Alpagut, Duharlu, Hacılu, Karamanlu, Çekurlu, oymaklarından oluşmaktadır. Akkoyunlular ise; Biçen, Bayındır, Bayat, Döğer, Çepni, İnal, Çakırlı, Köpek, Duharlı, Bayramlı, Hacılı oymaklarından oluşur.[38] Bu devletin sınırı, Horasan, Fırat, Kafkas Dağlarından, Umman Denizi'ne kadar uzanır. 1457 yılında meşhur Uzun Hasan, Diyarbakır'ı alarak Akkoyunlu Devletinin başına geçti. 1470 yılında Karakoyunlu Devleti'ni tamamen ele geçirdi. 1473'de Otlukbeli'nde Fatih Sultan Mehmet ile karşı karşıya geldi ve yenilerek Tebriz'e çekildi. Uzun Hasan, Kuran'ı Türkçe'ye çeviren ilk sultandır. Ölümünden sonra oğulları başa geçmiş ve Akkoyunlu Devleti'ni bölgelere ayırmışlardır.

Bu sırada Şah İsmail'in babası Erdebil Şeyhi, Şeyh Haydar Safevi, Şii hareketine öncülük etmektedir. Dağılmaya başlayan Akkoyunlu Devleti'nden ayrılan boyları, Şah İsmail kendi etrafında toplamaya başlamıştır. Ustacalı, Şamlı, Rumlu, Musullu, Tekeli, Bayburtlu, Çapanlı, Karadağlı, Karamanlı, Dulkadır, Varsak, Avşar, Kaçar boy ve oymaklarından büyük bir kuvvet toplayan (Şah) İsmail, Erran ve Şirvan ülkelerinin bir kısmını aldıktan sonra Azerbaycan üzerine yürür ve Fars ve Irak-ı Arap'ı ele geçirerek Akkoyunlu Devleti'ne son verir.

[38] Age. S-489.

Kendisi de Türk aslından gelen ana tarafından Uzun Hasan'ın torunu olan ve Türk boy ve oymakları ile devletini kuran Şah İsmail, Akkoyunlu Devleti'ni ele geçirince, o tarihe kadar Anadolu ile Türkistan arasında süren göçler durmuştur.[39]

Şah İsmail tarafından batı İran'da kurulan bu devlete babasının adından dolayı Safevi Devleti denilmiştir. Bu devlet, Kızılbaş Devleti olarak da anılır. Şah İsmail seceresi 7. İmam Musa Kazım ile başlar ve kendine doğru Hoca Ali, Şeyh İbrahim, Şeyh Cüneyt, Sultan Haydar ve Şah İsmail şeklinde devam eder. Merkez olan Erdebil, Azerbaycan'da bulunmaktadır ve buradaki şeyhlik babadan oğula geçer. Şeyhlerin ünleri daha sonra Irak, Suriye, İran ve Anadolu'ya yayılmıştır. Tarihçiler Safevi Şiiliğini Hoca Ali ile başlatmaktadırlar. O dönem Bursa'da bulunan Osmanlı padişahları bile bunlara çerağ akçesi göndermiştir.[40] Şiilik asıl olarak Şeyh Cüneyt ile başlatılmaktadır. Oğlu Haydar, Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile evlenerek, dini gücün yanına bir de siyasi güç katmıştır. Bunun zamanında taraftarları 12 dilimli kızıl taç giymeye başlar ve bu tarihten sonra, müritlere Kızılbaş denmeye başlanır.

"Kızılbaş ulusunu teşkil eden ilk kademedeki oymaklar şunlardır: Ustacalı-Usta-Hacılular Sivas Amasya bölgesine; Rumlular Tokat, Amasya, Çorum, Koyun Hisar Bayburt yöresine; Tekeliler Antalya ve Muğla bölgesine; Dulkadırlar Maraş Elbistan ve Yozgat bölgesi; Şamlular Sivas yöresinde; Beğdili, Harbendelu, İnallu oymakları Halep bölgesinde; Afşarlar İran yöresinde; Kaçarlar Yozgat ve Azerbaycan yörelerinde yurt tutmuşlardır" [41] Safevi Devleti'ne 1736 yılında, İran hükümdarı Nadir Şah tarafından son verilmiştir.

Anadolu'daki Alevi hareketi önderlerini tarih sırasına göre sayarsak; Hacı Bektaşi Veli 1209/10-1270/1, Baba İshak/İlyas 1239, Kay-

[39] Türkler ve Türk Devletleri Tarihi. Kamuran Gürün. Bilgi Yayınevi Ankara 1984. S-493.
[40] Age. S-596.
[41] Age. S-597.

gusuz Abdal 1341/2-1444, Şeyh Bedrettin 1402-1445, Şah İsmail 1487-1524, Pir Sultan Abdal 1510/14-1589/90, Kalender Çelebi 1527 şeklindedir.

Resmi tarihe göre, Türklerin Anadolu'ya girişi 1071 Malazgirt Savaşı'nda sonra başlıyor. Yukarıda, yapılış tarihlerini verdiğimiz ilk camiler, Anadolu Selçuklu Devletinin kuruluşundan hemen sonraya denk düşüyor. Ancak, yoğun bir cami yapımı görülmüyor. Camilere büyük ticaret merkezlerinde rastlanıyor; küçük ve kırsal yerleşim yerlerinde cami yok denecek kadar azdır. Bu tespit, o yıllarda Anadolu'da İslamiyet'in güçlü olmadığını ortaya koymaktadır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin sonlarına doğru, Anadolu'da çok sayıda feodal beyliğin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu beylikler ilk olarak Anadolu'nun Rumlardan arındırıldığını ya da Rumların asimile edildiğini, ikinci olarak da merkezi devletin gücünü yitirdiğini göstermektedir. Diğer yandan, Beylik merkezlerinin şu andaki Alevi yerleşim bölgelerine pek yakın olmadığını görüyoruz. Ancak, merkezler dışındaki yerleşim alanları ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu bölgelerde yazılı tarih kaynakları olmadığına göre, buralarda yazılı tarihi olmayan toplumların yaşadığı yorumu yapılabilir. Bunların başında da Aleviler ve Yörükler gelmektedir. Diğer yandan, Alevi yerleşimlerinin tarihi incelendiğinde, ilk yerleşim bölgelerinin Anadolu'nun doğusundan başlayıp batıya doğru kaydığı görülecektir. Aleviler içinde Tahtacı Alevileri, son 100-150 yıl içinde Güney ve Batı Anadolu'da yerleşik düzene geçmişlerdir.

Hacı Bektaşi Veli'nin 1200-1300 yılları arasında yaşadığı ve ondan sonra gelen Alevi büyüklerinin (Hatayi, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet) 1500 başlarında yaşadıkları düşünülünce, Anadolu'da Aleviliğin güç haline gelmesi 200-250 yıl gibi bir zaman almıştır. Bu dönem aynı zamanda İslamiyet'in Anadolu'da kök salmaya başladığı bir dönemdir. Özellikle Selçuklular döneminde yapılan medreseler, Anadolu'da İslamiyet'in temelini atan eğitim merkezleri olmuştur. Medrese-

ler, o dönem Müslüman kadroları yetiştiren parti okullarıdır. Burada ortaçağa (feodal topluma) uygun, merkezi devlet için gerekli bürokrat, hukukçu ve din adamları yetiştirilmiştir. Bu dönemde bürokrat, hukukçu ve din adamı (üç önemli toplumsal güç) kimlikleri, tek kişinin elinde toplanmaktadır.

Bu basit bir siyasi tercih değildir. Amaç, Anadolu'da göçer olarak yaşayan Türkmen topluluklarının, merkezi bir yapı içinde birleştirilmesidir. Bunun için en uygun araç, yerleşik yaşam dini olan İslamiyet'in kitlelere öğretilmesi, dayatılmasıdır. Feodal toplumun ideolojisi olan din, batıda bunu başarmıştır ve Anadolu'da başarmaması için hiçbir neden yoktur. O nedenle bilinen bu yöntem Anadolu'da da uygulanmıştır.

Karşısındaki en önemli engel, göçer Türkmen aşiretlerinin inançlarıdır. Daha önce anlatıldığı gibi, göçer toplumların inancı, yaşadığı mekana yani doğaya daha uygun ve somut olmak zorundadır. Soyut, teorik inançlar göçer toplumlara uzak ve yabancıdır. O nedenle İslamiyet, karşısında göçer yapıya uygun Türkmen inançlarını bulmuştur. Bu toplumlara ulaşmak için, özellikle yerleşik yaşama geçirilmelerine (zorunlu iskan) ve onları ikna edecek kadrolara gereksinme vardır. Gerekli kadrolar da medreselerde yetiştirilmiştir.

Böylesi bir baskı karşısında, Türkmen aşiretlerinin seçenekleri azdır ve şunlar olabilir: 1. Yerleşik yaşama geçecek ve İslami değerleri kabul edeceklerdir. 2. İnançlarını korumak için, devletin ulaşamayacağı dağlara çekileceklerdir. 3. İnançlarını rahatlıkla yaşayabilecekleri bir başka güçlü yapıya yanaşacaklardır. 4. Bulundukları yerdeki güçle uzlaşıp asimile olacaklardır.

Bu dört olgu da Anadolu'da yaşanmıştır. En baskın olanı asimilasyon politikalarıdır ki, bugünkü Sünni ağırlıklı Anadolu nüfusu bununu kanıtıdır ve bu politikalar o dönemden beri, güç kazanarak devam etmektedir. Devlet, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de aynı politikaları sürdürmektedir. Örneğin,

Diyanet İşleri Başkanlığı, Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılmasından hemen sonra, 03.Mart.1924 yılında kuruldu. Diyanetin amacı, "İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak ilkeleriyle ilgili işleri yürütmek ve ibadet yerlerini yönetmek amacıyla kurulmuştur", şeklinde tanımlanmaktadır.

Aynı dönemde, 24 Nisan 1924 tarihinde, Darulfünün (İstanbul Üniversitesi) bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü kuruldu. İlahiyat Fakültesi 1933, Enstitü 1936 yılında kapatıldı ve 21 Kasım 1949 tarihinde her ikiside yeniden açıldı.

Bu kurumların Selçuklu ve Osmanlı Sünni geleneğinin devamı olduğu bir gerçektir. Ancak, kurtuluş mücadelesine başlayan bir önderin, kendisine ittifaklar araması ve o nedenle Hacı Bektaşi Veli ocağını ziyaret etmesi, işin askeri ve siyasi yönüdür. Ziyarete, amacının dışında inançsal bir anlam katmak, abartılı bir görüştür ve tüm dinlerde görülen güçlüden yana olma ya da ona dayanma geleneğidir. O nedenle, Mustafa Kemal'in Hacı Bektaşi Veli ocağını ziyaretini, öncelikle bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Olayın inançsal boyutu ise, Cumhuriyetle birlikte kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı ile İlahiyat Fakültesi'nde aranmalıdır. Bu kurumlara bakıldığında, ikisinde de kesinlikle Alevilere yer verilmediğini görürüz. Bu dışlama sadece kadro düzeyinde değil, verilen eğitimde de açıkça görülmektedir. Bugün olduğu gibi, Cumhuriyetin ilk gününden itibaren, her iki kurumda, sadece Sünni mezhebin ihtiyaç ve çıkarlarına göre eğitim ve propaganda yapılmaktadır. Cumhuriyetin dini örgütlenmesi ve örgütlerinde, kesinlikle Aleviliğe ve Alevilere yer yoktur. Bunun en iyi kanıtı ise, Mustafa Kemal'in Tahtacılar hakkında yaptırmış olduğu araştırmadır. Bilindiği gibi o araştırma Yusuf Ziya Yörükan tarafından yapılmıştır. Y. Z. Yörükan Tahtacılar konusundaki araştırmayı yapabilmek için kendini Alevi dedesi olarak tanıtmış ve o şekilde Tahtacılar arasına girmiştir. Eğer bu kurumlarda bir Alevi olsaydı, araştırma mutlaka o kişiye yaptırılacaktı. Yine bilindiği gibi

yaptırılan araştırma, Mustafa Kemal'in sağlığında bastırılmamıştır. O günden bugüne Diyanet ve İlahiyat yayınları arasında, Alevilerle ilgili bir çalışma bulmak olanaksızdır. Böyle bir olay iyi veya kötü niyetlerle açıklanamaz; sosyal bilimlerde bunun tek açıklaması "Siyasi tercih"tir. Cumhuriyet ile birlikte Alevilerin özgürlüklerine kavuştukları şeklindeki yargıya varmadan önce, Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayacak ve karşılaştıracak, resmi ideoloji dışında çalışmalar yapılmalıdır. Tüm halka yapılan baskının ne kadarının Alevilere, Alevi olmaları nedeniyle yapıldığı, ciddi olarak araştırılmalıdır. İktidar çatışmaları dışında, hangi dönemlerde Alevi kıyımları yaşandığı irdelenmelidir. Aksi taktirde, geleneksel kinler ve gereksiz övgüler, yeni yanlışlara yol açar.

Asimilasyon politikalarının tipik göstergelerinden birisi de Alevi yerleşimlerine, gereksiz cami yapılması ve Sünni din görevlilerinin atanmasıdır. Bu, gerek Selçukluların, gerekse Osmanlıların işgal ettikleri yerlerde, İslam dışı ibadethanelerin yanına bir minare dikerek camiye çevirme geleneğinin devamıdır. Tek farkla, Alevi yerleşim birimlerinde böyle ibadethaneler olmadığı için, "onlar için" özel ve yeni camiler yapılmakta ve din görevlileri atanmaktadır. Böylece Sünni din memurlarına yeni iş alanları yaratılırken diğer yandan ücretli misyonerler gönderilmektedir.

Bir başka asimilasyon aracı da, zorunlu din dersleridir. Bu dersin Anayasadaki adı "Din ve Kültür" olmasına rağmen, dersi veren öğretmenlerin ilahiyat fakültesi mezunu olmaları, derste İslamiyet dışında din, Sünnilik dışında mezhep öğretilmemesi, gayrimüslim ve Alevilere zorunlu olması, dersi bir asimilasyon politikası haline dönüştürmektedir ve etkili de olmaktadır. Bunlara kültürel, siyasal olarak uygulanan politikaları da eklemek olanaklıdır.

Anadolu'daki ilk Alevi yerleşim birimlerinden Hacı Bektaşi Veli ocağıdır. Bilindiği gibi Alevilik Bektaşilikten erken ve ona göre üst bir kimliktir. Ancak Bektaşilerin yerleşik yaşama geçişi Alevilere göre

daha erkendir ya da yerleşik yaşama geçen Aleviler Bektaşileşmiştir. Dolayısıyla yerleşik yaşama geçiş, Bektaşilerin devlet ile erken ilişkiye geçmesine neden olmuştur. Zamanla bu ilişki, Bektaşi ocağının Osmanlı padişahlarından berat alma noktasına kadar varmıştır.

Osmanlı Bektaşi ilişkileri incelenirken YENİÇERİLER konusu üzerinde özel olarak durmak gerekir. Bilindiği gibi yeniçeriler gülbenk çekerek harekete geçmektedirler. Bu durum bile, bir biçimde, Bektaşiler ile Yeniçeriler arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ancak ilişkinin niteliği pek net değildir. Sadece gülbenkten yola çıkarak Yeniçerilerin Bektaşi ocağına bağlı olduklarını ileri sürmek tarihi gerçekler ile pek uyuşmamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1299'da, Yeniçeri Ocağının 1300'lerin ortalarında kurulduğu bilinen bir gerçektir. Aynı şekilde, Hacı Bektaş Veli'nin Osmanlı Devleti kurulmadan önce yaşadığını da biliyoruz. O halde, Yeniçeri Ocağının kuruluşu ile Hacı Bektaş Veli'nin bire bir ilişkilendirilmesi olanaksızdır.

Tüm bu açıklamalara rağmen, Bektaşiler ile devlet arasında, Yeniçeriler aracılığı ile dolaylı ya da doğrudan bir bağın varlığı ortadadır. Ancak bu bağın niteliği açık ve net değildir. Yeniçeri Ocağının devşirmelerden oluşması ile Bektaşiliğin İslamiyetle olan bağı arasında bir koşutluk kurmanın sonucu olabilir mi? Bektaşilik, Aleviliğin yerleşik yaşama geçmesi ve devlet ile bütünleşmesinin bir aracı olarak planlanmış olabilir mi? Soruları artırmak olanaklıdır. Ancak Bektaşilerin yerleşik yaşama geçen ilk Aleviler olduğu ve Osmanlı'dan berat aldıkları bilinen gerçeklerdir. Diğer yandan, Yavuz'un Çaldıran seferinden sonra Bektaşilere yönelttiği baskıların da incelenmesi gerekir.

Zaman olarak ikinci sıradaki yerleşim birimleri Alevi dede ocaklarının yerleştikleri bölgelerdir. Tersinden söylersek, Alevilerin ikinci yerleşim birimleri, dede ocaklarının bulunduğu yerlerdir. Bunun birinci nedeni, dedelerinin öncü niteliğidir. İkinci nedeni ise devlet ile ilişkiye geçerek berat alma ve gücünü belgeleme güdüsüdür. Çünkü dini iktidar, siyasi iktidarın bir biçimidir.

Yerleşik yaşam, devletle ilişkilenmenin yanısıra kitap ile tanışmayı da getirmiştir. Egemen din İslamiyet, olduğundan ilk tanışılan kitabının Kuran olması gayet doğaldır. Bu da baskın ibadet dilinin Arapça olmasını getirecektir. Alevi ibadetinin dili Türkçe iken, yerleşik yaşama erken geçen Alevi (Bektaşi) ibadetlerinde, Arapça'ya eğilimin arttığı görülmektedir. Bunda kitap ile tanışmanın yanı sıra, "kutsal dil"i kullanmanın dini önderlere sağlayacağı üstünlük de önemli rol oynamıştır.

Bektaşilik ilk olarak, yerleşik yaşama erken veya geç geçişe göre şehir ve köylü Bektaşiliği olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayrımda dinin merkezinde bulunan önderlerin şehirde, taraftarların (talip) köylerde oturduğunu görürüz. Asıl ayrım Hacı Bektaşi Veli'nin çocuğu olup olmama; yani dini miras noktasında düğümlenmektedir. Hacı Bektaşi Veli'nin çocuğu olduğunu ileri süren Bektaşi koluna Çelebiler denilmektedir. Hacı Bektaşi Veli'nin çocuğu olmadığını, asıl olanın onun yolu olduğu savunan koluna da Mücerretler denir. Bunlar evlenmezler, kulaklarına mengüş denilen bir halka takarlar, başlarını kazırlar ve genelde tekkelerde yaşarlar. Aslında bu kol, Alevilerin kadın erkek birlikte ibadet etme anlayışına da ters düşmektedir. Bu yönü ile Anadolu'da egemen olan Hıristiyan/Katolik inancın yansıması gibi görülmektedir. Bu kolun özellikle Batı Anadolu bölgelerinde yaygın olması, savımızı doğrular niteliktedir. Aynı şekilde "Alevi doğulur, Bektaşi olunur" deyişini de doğrulamaktadır. Çünkü mücerretlik için Bektaşi soyundan gelmeye gerek yoktur. Böyle bir anlayışın (yolun) soyun önüne geçebilmesi için, kişinin kendini kabul ettirmesi gerekir. Kabul ettiriş ise ancak bilgi, görgü, inanç ve irade gibi temel öğelerin güçlü olmasını gerektirir. O nedenle Bektaşiliğin gelişmesinde bu kolun katkısının büyük olduğu açıktır. Çelebi koluna göre ise, Hacı Bektaşi Veli soyundan gelmek (olmak) yeterlidir. Mücerretlere göre, Bektaşi olmak için emek harcamak, bilgili olmak ve sonunda sınavı başarmak gerekmektedir. Kollardan birisi mirasa diğeri emeğe dayanır; miras biterken, emek zenginlik katar.

Bektaşiliğin Anadolu'ya yayılmasında mücerret kolunun etkin olduğu görülmektedir. Özellikle batı bölgelerinde, insanların kolay ulaşamayacağı dağ zirvelerinde kurulan ve bugün de ziyaret edilen baba tekkeleri bunun en önemli kanıtlarından birisidir.

Konuyu Baki Öz'den yapacağımız bir alıntı ile özetlersek: "Genel ilkeler açısından Alevilikle Bektaşilik aynı olmasına karşın, genellikle kasaba ve kentlerde oturan Bektaşiler devletle ve yönetimle daha sıcak ilişkiler kurmuş, kırsal kesim insanı olan Aleviler daha yadlanmamışlardır. Bu nedenle Bektaşilikte pek 'tepki' yoktur. Düşüncesini sevgi ve barış üzerine temellendiren Hacı Bektaş Veli şeriata karşın savaşı (cihatı) önermez. Doğallıkla Bektaşilikte ayaklanmalara da rastlanmaz. Dahası Hacı Bektaş döneminde devlete karşı ayaklanacak bir Alevi gücü olmasına karşın, Hacı Bektaş Veli bu yolu denememiştir. Birçok Alevi ayaklanmasının olduğu Anadolu'da ayaklanma önderleri arasında Hacı Bektaş'ın izini sürenleri göstermek olası değildir. Kalender Çelebi ise soy olarak Hacı Bektaş'a bağlıdır. Olay, toprak ve mülkiyet sorunlarından kaynaklanmıştır. Tabanı Bektaşilerden çok, Orta Anadolu'nun kırsal kesim insanı olan Alevilerdir.[42]

[42] Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları, Baki Öz, Ant Yayınları 2. Baskı, S-147.

4. BÖLÜM

TAHTACILAR

Tahtacı sözcüğü, yapılan bir işin, bir mesleğin adı olmaktan çok, ağırlıklı olarak bir inancı ifade etmektedir. O nedenle Tahtacılara, Çanakkale Kaz Dağları'ndan (İda) başlayıp, ağırlıklı olarak güneye doğru ilerleyen Balıkesir, Edremit, Manisa, İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Antalya, Mersin, Adana hattındaki dağlarda ya da dağ eteklerinde yaşayan Alevilerdir, diyebiliriz.

En eski Tahtacı yerleşim birimlerinin 1800-1850 yıllarında, yani bundan 150 yıl önce oluşturulmaya başladığını biliyoruz. Dolayısıyla bundan önceki dönemler, Tahtacıların göçer dönemi olarak adlandırılabilir. Tahtacılar göçer olmalarına rağmen, Yörükler gibi hayvancılık ile uğraşmazlar. Hayvancılıkla ilişkileri, sadece kendi gereksinmelerini karşılayacak çapta sürülerle sınırlıdır. En zengin ailenin sürüsündeki hayvan sayısı en fazla 200-300 ile ifade edilmektedir. Keza hayvan ürünlerinden yararlanma da bu tezi doğrulamaktadır. Tahtacılarda dokumacılık "dokum ip" (boyu 5-6m olan süslü iplikle yapılan dokuma ip) örnekle sınırlı kalacak kadar zayıftır. Aynı şekilde, 50 yıl öncesine kadar hayvan sütünden sadece yoğurt, tereyağı ve çökelek yapılırdı; peynir yapımı bilinmezdi, son dönemde öğrenilmeye başlanmıştır.

Başlıca hayvanları yük taşımaya yarayan katır, eşek, at, ve öküzdür. İnek, koyun, keçi ise ancak ailenin sağım (süt) gereksinimini karşılayacak kadardır. Hayvan sayısı, cinsi ve ürettiklerine bakıldığında, Tahtacılar ile Yörükler arasındaki temel benzerlik göçer olmaları ve yazın yaylalarda yaşamalardır. Benzer yaşam koşullarının benzer törelere kaynaklık etmesi kuralı gereği, iki toplum arasında, gelenek, görenek, dil gibi konularda çok ciddi benzerlikler vardır.

Bilindiği gibi tarih araştırmalarında iki temel yöntem uygulanmaktadır: Birincisinde, kalıtlardan yola çıkılarak dünden, (geçmişten) bugüne yolculuk edilir. İkincisinde ise bugün kullanılan alet edevat, gelenek görenekten yola çıkılarak, birinciye ters yönde, bugünden geçmişe gidilir. Tarihin en iyi taşıyıcıları kullanılan eşyalar, kalıt, destan, hikaye, gelenek, görenek ve dindir.

Tahtacıların yerleşik hayata 150-200 yıl önce geçtiğini ondan önce tamamen göçer olduğunu ve okuma yazma geleneğinin olmadığını düşünürsek, yer altında ya da yazılı kaynaklarda, tahtacı tarihi araştırmak hemen hemen olanaksızdır. Geriye yaşayan kültür ve söylenceler kalıyor. Dolaysıyla Tahtacı tarihi üzerine tezler üretmek oldukça zorlaşıyor. Ancak bugün yaptığı işten, kullandığı alet ve edevatlardan, eşyalardan yola çıkarak, yaygın tarih anlayışlarını sorgulamak olanaklıdır.

Bilindiği gibi, insan düşüncesini maddi yaşam koşulları belirler. Yaşam koşullarının bir parçası olan çevre de aynı oranda, yaşam biçimi üzerinde etkilidir. Örneğin Tahtacıların ormanlık bir alanda yaşıyor olması ve orman yaşamının doğal sonucu olarak ağaç ve ürünleri ile uğraşmak zorunda kalması, onların Tahtacı olarak adlandırılmalarına neden olmuştur. Ancak ülkenin başka ormanlık bölgelerinde yaşayan ve ağaç işi ile uğraşanlara Tahtacı denilmemektedir. Yani her ağaç işi ile uğraşan topluluk, etnik ve dinsel anlamda Tahtacı olarak tanımlanmamaktadır. O nedenle, Tahtacı tanımı anılan bölge ile sınırlı olarak, etnik ve dinsel bir anlam taşımaktadır.

Bu topluluk ormanda yaşamasına rağmen ne "ağaççı" olarak ne de ağaca dayalı "marangozluk, mobilyacılık, odunculuk, oymacılık" gibi meslekler ile tanımlanmıştır. Onların yerine ara ve ham bir ürün olan tahta kullanılmıştır. Yani, Tahtacılar ağaç kesmekten ileri, marangozluktan geri bir konum olan tahta ile tanımlanmış ve bu durum Tahtacıların maddi yaşam koşullarına da yansımıştır.

Bu durumun iki açıklaması olabilir; zaman ve yetenek. Gelinen noktada, yetenek sorununun olmadığı ortaya çıkmıştır. Geriye zaman

kalıyor; yani, Tahtacılar ağaç ve dolaysıyla tahta ile geç bir zaman diliminde tanışmışlardır. O nedenle, ağaç ile tanıştıktan sonraki zaman, Tahtacılara ancak tahta üretme yeteneğini kazandırabilmiştir. Daha yalın söylersek, Tahtacıların ağaç ile tanışması en fazla 150-200 yıllık bir olaydır. Bundan 40-50 yıl önce, hatta Cumhuriyetin başlangıcından itibaren, kaçak ağaç işlemenin sona erdiğini düşünürsek, Tahtacılara adını veren tahta işlemeciliği olayı, Tahtacıların ancak 100 yıl kadar yaptıkları bir meslek olmuştur. Bu dönem o kadar yoğun yaşanmış ve çevreye de aynı yoğunlukta yaşatılmış olacak ki, bu kadar kısa bir sürede kendilerinden Tahtacı diye söz ettirmeyi başarmışlardır ve bugün de aynı şekilde tanımlanmaktadırlar.

Tekrar başa dönersek, ağaç işçiliğindeki evrimleşmeyi sırasıyla; orman, ağaç, ağaç kesimi, tomruk, kalas, lata, tahta, dilme, dülger, marangoz, mobilyacı, oymacı şeklinde sayabiliriz. Sıralamada, sonra gelen öncekinden daha ileri bir düzeyi ve beceriyi göstermektedir. Sona doğru geldikçe, tahta işçiliği bir meslek halini almaktadır. Ağaç işçiliğinde ilk aşama olan ağaç kesmenin, meslek olarak tanımlanmasının pek doğru olmadığını düşünüyorum. Tahtacılar ise, ağacı kesiyor, tomruk yapıyor ve o tomruklardan tahta ve dilme elde edebiliyor. Bundan daha ilerisine geçemiyor. Örneğin, yerleşik yaşama geçerken oluşturdukları köylerde yapmış oldukları evlerin ağaç işleri (dülgerlik), kendi içindeki kişilere değil, dışarıdan gelen ustalara yaptırılmaktadır. Yani Tahtacılar kendi evlerini yaparken, kaçak ağaçı temin ediyor ama ağacı birleştirip bir ev yapamıyor. Dülgerliğin bir üst aşaması olan marangozluk da gelişmemiştir ve ilk yerleşimdeki marangozluk işleri (kapı, pencere, taban, tavan, elmalık vs) yine dışarıdan ustalara yaptırılmıştır. Ağaç işlerinde en üst aşamalardan olan mobilyacılık ise, Tahtacılara çok yabancıdır. Masa, sandalye, koltuk, gardrop, büfe, karyola gibi mobilya ürünleri, Tahtacı evlerine son 20-30 yıl içinde girmiştir. Hele sanat ve estetik ürünü olan oymacılık, Tahtacılarda hiç yok denecek kadar azdır. Ancak küçük oyuncak ve kutu türü eşyalara çakı ile şekiller verilmiştir.

Evrimleşme kaba işçilikten, ince, estetik işçiliğe doğru ilerlerken, mekan olarak da dış işçilikten iç işçiliğe doğru bir yol izlemiştir. Tahtacılar ne dış mekandan iç mekana ne de kaba işçilikten ince işçiliğe, yani ağaca şekil verme aşamasına geçebilmişlerdir. Bunu, en iyi Tahtacıların kullanmış olduğu eşyalardan gözleyebiliriz. Bunların en bilinenleri ve kullanılanları ağaçtan yapılan tekne, tokaç, senit (ekmek tahtası), oklava, evreğeç (çevirgeç) ve kutudur. Aynı ilkelliği kullandıkları aletlerde de görebiliriz. Başlıca aletleri; balta, kolastar, bıçkı, tağra (nacak), orak, çakı, orakçakısı, demir sivri, törpü, haytipi (işaret ipi), ırgınalıdır (pençe, testere-kolastar dişi için) ve daha sonra keser, testere (elbıçkı) gelmektedir.

Görüldüğü gibi, gerek kullanılan aletler, gerekse ürettikleri eşyalar, Tahtacılara adını veren tahta işlemeciliği konusunda pek ileri düzeyde olmadıklarını ortaya koymaktadır. Çünkü, üretilen ev gereçleri, en ilkel aletlerle yapılabilen eşyalardır. Aynı şekilde bunların yapımı için özel bir yetenek ve beceriye de gerek yoktur. Oysa tahta işlemeciliği Tahtacıların eski mesleği olsaydı, bu işte en önde onların olması gerekirdi. Ancak üretilen ve kullanılan malzemeler bu konuda Tahtacıların pek ileri olmadığını ortaya koymaktadır.

Aynı gelişmişliğin yerleşim konusunda da yaşanması gerekirdi. Bundan 100-150 yıl öncesine kadar mutlak göçer olan Tahtacılar, tahtanın kaynağı olan ormanlık bölgelerde yaşıyorlardı. Ormanda, tahtaların arasında yaşamalarına rağmen, konut olarak tahta ev yerine çadır kullanıyorlardı. Çadırlar ya keçi kılından yapılan karaçadır ya da keçeden yapılan turluk çadırdır. Ancak, her iki tür çadır da, kendileri tarafından değil dışarıdan birileri tarafından örülüyor ve bunlar Tahtacılar tarafından satın alınıyordu. Tahtacılar, dokumacılık ve keçe yapımı konusunda hiçbir bilgi ve geleneğe sahip değildir. Aynı şekilde halı, kilim gibi yere serilen yaygılar da dokunmamaktadır.

Karaçadırın hammaddesi keçi kılı ve tuluk çadırın anamaddesi koyun yünü iken, koyun ve keçi Tahtacılarda pek yaygın beslenen hayvan türleri değildir. Bunlar tüyünden çok, sütü için beslenen hayvan-

lardır. Eskiden beri, Ege bölgesinde kıl çadırın üretim merkezi Aydın, Bozdoğan, Biresse köyüdür, keçe ve turluk çadır ise Tire ve Ödemiş yöresinde üretilmektedir.

Burada önemli olan, yaşam için yaygın olarak kullanılan malzeme ve ürünlerdir. Doğal olanı, toplumların kendi ürettiklerini yaygın olarak kullanmalarıdır. Örneğin, hayvancılıkla uğraşan Yörükler döşek olarak yün ve konut olarak çadır kullanırlar. Çünkü, insanlar ve dolayısıyla toplumlar, gereksinmelerini öncelikle kendi ellerinde bulunan ve en kolay ürettiklerinden karşılarlar. Kapalı toplumlarda, bu kural bin kat daha güçlü olarak kendini dayatır. Daha yakından örnek verirsek, pamuk üreticileri yatağını, döşeğini pamuktan; pamuğu tanımayan hayvancılıkla uğraşan toplumlar da yünden yaparlar. Bu bir tercih değil, doğanın dayattığı bir zorunluluktur.

Bu genel kuraldan yola çıkarsak, Tahtacıların yaşamının her alanında öncelikle ve yoğun olarak tahta ve ağaç ürünleri kullanması gerekirdi. Bunun iki nedeni vardır; birincisi elindeki en bol ve ucuz malzeme tahtadır. İkincisi ise özellikle tahta evin çadıra göre bir üst kültür ürünü olamasıdır; çünkü tahta ev aynı zamanda yarı yerleşik yaşam demektir. Diğer yandan ormanda yaşadıkları ve orman ikliminin sert, yaşamın daha vahşi olduğu düşünüldüğünde, tahta evin kendini bir kat daha dayatması gerekirdi. Ancak tahta evler tercih edilmiyor, çünkü onu yapacak usta ve beceri yok.

Tahtacıların son dönemlere kadar çadır kullandıklarını biliyoruz. Bunu tercih, gelenek veya göçerlikle açıklayamayız. Çünkü Tahtacıların göçerlilikleri sürekli yer değiştirme şeklinde değil, sahil (sehil) ile, her yıl çıktıkları yaylaları arasındadır. Yazın, kendilerine yerleşim ve çalışma alanı olarak seçtikleri yaylalara çıkmakta, kış gelince de yükünü sarıp, daha sıcak olan deniz kenarına inmektedirler. Ayni iki bölge arasında gidip gelmelerine rağmen, yerleşik yaşamın başlangıcını temsil eden tahta evler yapmamışlardır. Başta söylendiği gibi, tahta işinde becerisi olsa, elinde çok bulunan tahta malzeme ile, önce kendi konutunu tahtadan yapması gerekirdi.

Buraya kadar anlatılanları özetlersek; Tahtacıların adına kaynaklık eden tahta işleme işi, bu toplumun son dönemde öğrendiği bir meslektir. O nedenle, Tahtacı tarihi konusunda araştırma yapan tarihçilerin, Tahtacı sözcüğünden yola çıkıp, tarih konusunda çok gerilere gitmelerinin yanlış sonuçlara yol açacağını düşünüyorum. Hiçbir Tahtacı toplumunda ad, soyad, sülale ve yer adı olarak kullanılmayan "Ağaçeri" ile tahrir defterlerinde geçen "Cematı Tahtacıyan" kavramlarının da yeniden sorgulanmasını öneriyorum. Cematı Tahtacıyan kavramının yerleşik yaşama geçen bir toplum ve Ermeni toplumundaki meslek kaynaklı soyadları düşünüldüğünde, konumuz olan Tahtacıları pek açıklamadığı kanısındayım.

Tarihin en katı taşıyıcısı, dini gelenek ve göreneklerdir. Bu, dinin dogmatik yapısına da uygun düşmektedir. Doğası gereği din ve ona bağlı kültür, en az değişikliğe uğrayan tarih taşıyıcılarıdır. Çevre ile ilişkinin oldukça yalıtık olduğu toplumlarda, dindeki değişme daha yavaş ve dolayısıyla daha azdır. Bu sosyolojik gerçeği Tahtacı toplumuna uyarlarsak, Tahtacı ibadetinin temelini oluşturan nefesler üç ulu kişiye aittir: Pir Sultan Abdal, Hatayi (Şah İsmail) ve Kul Himmet... Şah İsmail Hatayi'nin 1487-1524, Pir Sultan Abdal'ın 1502-1576 ve Kul Himmet'in 16 yy. sonu ile 17 yy. başlarında yaşadığı biliniyor. Din ululanının ününün genellikle ölümlerinden 100-150 yıl sonra yayılmaya başladığı düşünülünce, Tahtacıların tarihini en erken 17. Yüzyıldan başlatmak pek abartılı olmadığı gibi, geç bir tarih olarak da değerlendirilemez.

Tahtacı nefeslerinin bu üç kaynağı birlikte düşünüldüğünde, Tahtacıların Safevi Devletinin dağılması sonucu kopan Türkmen kollarından biri olduğu ileri sürülebilir. Ondan öncesi için, tüm diğer Alevi kollarında olduğu gibi Horasan başlangıç noktası olarak gösterilmektedir.

Tahtacılarda, boy ve ocak kavramları sık sık karıştırılmakta ve biri diğerinin yerine kullanılmaktadır. Bu konu en net şekilde Yusuf Ziya Yörükan tarafından ortaya konulmuştur.

Ocak dinsel bir kavram olup, Alevi dini liderlerinin kaynağını göstermektedir. Nejat Birdoğan, *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşimleri* kitabının 177. sayfasında 33 dede ocağı saymaktadır ve bunlardan ikisi Tahtacı dedelerinin ocaklarıdır. Bu bilgi, hem diğer kaynaklarca hem de günümüz uygulamaları ile doğrulanmaktadır. İki Tahtacı dede ocağı; Yanyatır ve Hacı Emirli ocaklarıdır. Hacı Emirli ocağının son merkezi Aydın Reşadiye olup, günümüzde bu ocak önemini ve varlığını yitirmiş gözükmektedir. Öyle ki, Aydın ve çevresinde yaşayan Tahtacıların hemen hemen hiçbiri, bu ocağa bağlı değildir; hatta bu ocağı pek bilmemektedirler. Bu yöredeki Tahtacılara, mesafe olarak çok daha uzak olan, İzmir Narlıdere'deki Yanyatır ocağına bağlı dedeler hizmet vermektedir.

İki ocak da Ceyhan Durhasan dede merkezli olup, göçten sonra Ege bölgesinde ayrılmışlardır. Hacı Emirli ocağı bugün varlığını sürdürmediği için, Yanyatır ocağı ile aralarında ne gibi farklılıklar bulunduğu pek bilinmemektedir. Ancak Tahtacılar türbeler üzerine örtülen yeşil örtüye "emir" demektedirler ve bunlardan alınan yeşil bez parçalarını kutsal sayarak, bellerine kement olarak bağlamaktadırlar. Diğer fark ise, Hacı Emirli ocağına bağlı kadınların grepleri tek ve yeşil renkli iken, Yanyatır ocağına bağlı olan kadınların greplerinin al, yeşil ve beyaz olmak üzere üç renkli olmasıdır.

Biraz önce yazıldığı gibi Yanyatır ocağının son merkezi İzmir Narlıdere köyüdür. Rıza Yetişen, "Tahtacı Aşiretleri" kitabının sonunda, kendisinin de içinde bulunduğu Yanyatır ocağının soy kütüğünü vermiştir. **Rıza Yetişen** 1916 doğumlu olup, soy ağacını yukarı doğru; Rıza Yetişen, Hızır Yetişen, Hasan dede, Ali Efendi, Kürklü Hasan dede, Hızır dede, Dur Hasan Dede, şeklinde sıralamıştır. Sondaki Rıza Yetişen ile başlangıçtaki Dur Hasan dede arasında 6 kuşak bulunmaktadır. Bu da kaynaklara uygun olarak, Dur Hasan Dede'nin 1700'lerin başında yaşadığını, dolaysıyla Tahtacılar ile ocak bağının en fazla 300 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Dur Hasan dedenin mezarının Adana Ceyhan'a bağlı aynı adı taşıyan köyde, torunu Kürklü Hasan dedenin mezarının da İzmir, Kemalpaşa, Kızıl Üzüm'de olduğu bilindiğine göre, Yanyatır ocağının Adana'dan İzmir'e göçünün 1700 sonları ile 1800 başlarına denk düştüğünü görüyoruz. Ancak burada Ocakzadeler ile onlara bağlı Tahtacıları ayırmak gerekir. Tüm din adamları gibi dedeler de, üretimden uzak, dini görevleri yerine getirmekle kendilerini görevli sayan, ayrıcalıklı bir zümredir. Onların işi dedeliktir; yani Tahtacılık ile ilgileri yoktur. Tahtacılarla ilgileri, onlara dini önderlik etmekle sınırlıdır ve dede ocakları Tahtacılardan çok önce yerleşik yaşama geçmişlerdir. Böylesine farklı iki grubun, Adana'dan İzmir'e göçte aynı yolu izlemelerini beklemek de olanaksızdır. Öncülerin dedeler olması, kaçınılmaz bir liderlik sorunudur. Dedelerin yerleşmiş olduğu Narlıdere'nin dağdan uzak, denize yakın olması da, bu ayrıcalığı gösteriyor. Narlıdere, 200 yıllık, üç mahalleden (aşağı, orta, yukarı) oluşan bir köydür, ocakzadeler diğerlerinden ayrı olarak yukarı mahallede otururlar. Aynı şekilde Hacı Emirli ocağının da, Tahtacı köylerinden farklı olarak, Aydın'ın verimli bir ova köyünde olduğunu görüyoruz.

Tahtacıların ise; Adana, Mersin, Antalya, Muğla, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Çanakkale sınırları içinde bulunan, denize paralel dağlar üzerinde hareket ederek Üsküdar'a kadar ulaştıkları görülür. Bu hareket 1826 yılından önce tamamlanmıştır. Yeniçeri ocağının topa tutulduğu 1826'da, burada oturanlar Üsküdar'ı terk etmek zorunda kalmışlar ve geldikleri yoldan geriye dönerek, dağlar üzerinde geride bıraktıkları akrabalarına ulaşmaya çalışmışlar. Akrabalarını bıraktıkları yerlerde bulamayanlar ise, kendilerini kabul eden Tahtacı obalarına katılmışlardır. Diğer oymaklar bunlara Üsküdarlı diyorlar. Örneğin Alamut Köyünden 96 yaşındaki Halil Topbaş, dedesinin Üsküdarlı olarak anıldığını biliyordu. Bu olay kaba bir hesapla 1850 yıllarına denk düşmektedir.

Tahtacıların anılan dağ üzerindeki hareketlerinin, dışsal etken olan Osmanlı baskısından çok, içsel nedene dayandığı kanısındayım. Çünkü anılan dönemler, Osmanlının milli hareketler nedeniyle parçalanmaya başladığı ve merkezden çok çevre ile ilgilendiği dönemlerdir. O nedenle, Osmanlı olgusunun bu hareket üzerinde pek etkili olduğunu sanmıyorum. Tahtacı söylencelerinde, pek fazla katliam öyküsünün olmaması da bu tezimizi doğrular niteliktedir. Dağda, devlet ile olan çatışmaları daha çok, zaptiyenin kaçak efeleri (zeybekleri) takibinden kaynaklanmaktadır. Çünkü dağların hakimi olan Tahtacılar, efeler için en iyi sığınak yerleri ve lojistik destekleridir.

Hareketin dağ üzerinde sürmesinin iki nedeni olabilir. Birincisi, ovaların Rum ve Sünni Türkler tarafından paylaşılmış olması; ki şimdi bile Aydın ve Çukurova'nın önemini koruduğu düşünülünce bu tez kuvvetlidir. İkincisi, dedelerin propagandası nedeniyle Tahtacıların kendilerini soy ve inanç olarak koruma güdüleridir. Eskiden bir Sünni ile görüşen ya da pazara giden bir Tahtacı, dededen hayırlı (dua) almak zorunda olduğunu düşündüğünde, kendisini Sünni çevreden yalıtırdı; ki bu çevreden kendini koruma güdüsü çok güçlüdür.

Tahtacılar, Aleviler dışındakileri tanımlarken, "yezit", "Türk" ve "köylü" sözcüklerini kullanmaktadır. Bu sözcükleri tersinden okursak Tahtacılar kendilerini Türk ve Sünni olarak tanımlamıyor. Aynı şekilde son dönemlere kadar Türkmen sözcüğünü kullanmıyorlardı. Kendilerini, etnik yapıyı ikinci plana iten ve dinsel yapıyı öne çıkaran Tahtacı olarak tanımlıyorlar. O nedenle halâ, boy ve ocak kavramları karıştırılmaktadır. Son yıllarda, her toplumda moda olduğu gibi, Tahtacılarda da tarihini araştırma merakı gelişmeye başlamıştır. Özellikle Aleviler ve Tahtacılar üzerine yapılan çalışmalar bu merakı harekete geçirmiştir.

Tahtacıların göçer olması, okuma yazma bilmemesi, bilgi tekelinin dede ocağında toplanması ve araştırmacılardan kulaktan dolma bilgiler edinilmesi nedeniyle, gerçeğe pek uymayan bir Tahtacı tarihi ortaya çıkmıştır. Örneğin; adında, soyadında, sülalesinde, ovasında, dağında, kısacası yaşamının hiçbir alanında kullanılmayan "Ağaçerileri"nin

Tahtacıların ataları olduğu şeklinde yaygın bir kanı vardır. Aynı şekilde, hiçbir etimolojik araştırma yapılmadan, Cematı Tahtacıyan sözcüklerinden yola çıkılarak, Tahtacılar için bir tarih oluşturulmaya çalışılmaktadır. Keza hiç sorgulanmadan, hangi geleneklerinin, görenekleriniin, ibadet şekillerinin Tahtacı geleneklerine yansıdığı örnek bile verilmeden, Şamanizm'in Tahtacılık üzerindeki belirleyici etkisinden söz edilmektedir. Eski Tahtacı mezarlarında görülen, yaklaşık otuzar derecelik açı ile bir noktada kesişen, uzunlukları aynı üç çizgi (⋀), "kazayağı" olarak tanımlanmaktadır. Gerekçe olarak Tahtacıların Horasan'dan geldiklerini söylemeleri gösterilmektedir. Kendine kök arayan bazı Tahtacılar, daha da ileri giderek hiçbir bağlantısı olmadığı halde, marangozların piri kabul edilen Habib Necar'ın kendi pirleri olduğunu ileri sürmektedirler.

BAZI KAVRAMLAR

Konunun daha iyi anlaşılması için bazı kavramları tanımlamakta yarar vardır. İşte, Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre, bunlardan gerekli olanları:

Oymak (aşiret): Dil ve kültür yönünden büyük bir türdeşlik gösteren, birçok boydan oluşan, yapısındaki aileler arasında toplum, ekonomi, din, kan ya da evlilik bağları bulunan göçebe ya da yerleşik nitelikteki topluluk.

Boy (kabile, klan): Ortak bir atadan türediklerine inanan, birbirleriyle kan akrabalığı bulunduğuna inanarak evlenmeyen, toplumsal ve ekonomik ilkelerini anaerkil, ataerkil anlayışa uygulayan geleneksel topluluk.

Oba: 1.Göçebelerin konak yeri, 2. Bu konak yerinde konaklayan göçebe halk ya da aile. 3. Genellikle bölmeli göçebe çadırı.

Sülale (soy): 1. Dirimbilimsel (biyolojik) özellikleri kuşaktan kuşağa değişmeyen kandaş birey topluluğu. 2. Bir atadan gelen kimselerin topluluğu.

Tahtacı üst kimliği, büyükten küçüğe doğru, yukarıda tanımlanan alt kimliklere bölünür. Ek olarak,Tahtacı dinsel kimliği, bu başlıklar altında kana dayalı, kültürel, ekonomik ve sosyal türden, din dışı özelliklere göre de ayrılır. Yerleşik hayata geçişte ve ayrışmalarda, bu kimlikler belirleyici olmuştur. Hemen hemen bütün Tahtacı köyleri, aynı oymaktan oluşmaktadır. Böyle olmasa bile her köy, oymak kimliğine göre, iki ya da en fazla üç mahalleden meydana gelir. Mahalleler, göçebe geleneğine göre "oba" olarak adlandırılmakta ve genellikle de "aşağı oba" "yukarı oba" şeklinde ayrılmaktadır.

Kapitalizm, feodal toplumun kurumları olan boy ve oymak yapısını çözmüştür. O nedenle, günümüzün en büyük kan birimi, "sülaleye" kadar küçülmüştür. Son dönemlerdeki hızlı değişim, sülale ve onun da bir alt birimi olan büyük aileyi bile çözerek, (en büyük toplumsal birim olarak) geride sadece çekirdek aileyi bırakmıştır. Maalesef, çekirdek aile bile can çekişmektedir.

Bu genel bilgilerden sonra ayrıntılı bakacak olursak, konu üzerinde en kapsamlı araştırmayı yapan Yusuf Ziya Yörükan, Tahtacı oymaklarını bağlı olduğu ocaklara göre, önce ikiye ayırmıştır. Bunlardan Yanyatır ocağına bağlı olanlar şunlardır:

Çobanlı,
Çaylak,
Sivri Külahlı,
Kokluca,
Cingözler,
Üsküdarlı,
Enseli,
Ala Abalı,

Çiçili,
Mazıcı,
Kahyalı,
Hacarlı,
Hacı Emirli ocağına bağlı olan oymaklar ise;
Şehepli,
Kabakçı,
Aydınlı,

Anılan oymaklar, genellikle farklı yerleşim birimlerinde konumlanmışlardır. Tahtacılar kendi içlerine, diğer Alevi toplulukları da dahil olmak üzere, dışarıdan gelenleri kabul etmemiştir. Bu dışlayış genelden özele, uzaktan yakına doğru bir yol izlemiştir. Tahtacı oymakları birbirleriyle de iç içe girmemiştir. Yerleşim birimlerinde, ana oymağa katılan diğer oymakların, çok küçük (ancak sülale büyüklüğünde) olduğunu görüyoruz. O nedenle, aynı yerleşim biriminde farklı oymaklara pek rastlanmamaktadır. Olanların da, azınlıkta olduğu her fırsatta hissettirilir. Örneğin, büyük bir yerleşim birimi olan Alamut köyünün asıl kitlesini Çaylaklar oluşturur ancak, aile ve sülale boyutunda Cingözler, Enseliler ve Üsküdarlılar da vardır. Sülale olarak Deli Çobanlar bulunmaktadır. Oymak adlarını taşıyan soyadları ise Aydın, Kabakçı, Kahya, Evci, Kahyaoğulları'dır. Diğer oymaklar ise ya hiç bilinmemekte ya da soyadları, sülale adları şeklinde, kalıntı olarak varlığını korumaktadır.

Tahtacıların en büyük oymağı olan Çaylaklar, dede olarak Yanyatır ocağına bağlı olup, yukarıda anlatıldığı gibi, mezar taşlarında yaklaşık otuzar derecelik açı ile bir noktada kesişen, uzunlukları aynı olan, üç çizgiden oluşan (⩚) sembolleri vardır. Bu sembol nedeniyle Çaylaklar kendilerini "alametli (elemetli)" olarak da tanımlarlar. Araştırmacıların tamamına yakını bu sembole, "kazayağı" demektedir. Bundan esinlenerek, günümüz Tahtacılar da aynı tanımlamayı (kazayağı) kul-

lanmaktadır. Ancak, bunun doğru olmadığını ve Türk tarih tezi anlayışı ile araştırma yapan tarihçilerin icadı olduğunu düşünüyorum. Onlara göre, Tahtacılar Türkmendir ve Türkmenler de asıl Türklerdir. Türklerin anayurdu ortaasya'dır. Türklerin ortaasyadaki dinleri Şamanizm'dir. Şamanizm'in kutsal hayvanı kazdır. Tahtacı geleneklerinde Şamanist öğeler vardır. Öyleyse bu şeklin kazayağı olması gerekir. Sonuçta, bilimsel olmayan, düz mantığa dayalı bir tarih anlayışının vardığı yer, doğal olarak kazayağı olmaktadır.

Daha önce de açıklandığı gibi, ölü ve mezar, Tahtacı inancında kutsal ve çok önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, böylesine kutsal kabul edilen bir yerde kullanılacak sembolün, aynı değerde yüce kabul edilen bir varlığa ait olması gerekir. Oysa, kazın Tahtacılar için, bırakalım kutsiyetini, hiçbir önemi ve değeri yoktur. Böylesine değersiz ve anlamsız bir sembolün, en kutsal yerlerden biri olan mezarlarda ve cemlerde giyilen üç eteklerde kullanılmasının mantıklı bir açıklamasını yapmak olanaksızdır. Diğer yandan, aynı noktada kesişen bu üç çizgi arasında, kaz ayağında bulunan perdeyi temsil eden bir ara çizgi de bulunmamakta; yani bu şekil tam olarak kaz ayağına da benzememektedir.

O zaman, geriye üç olasılık kalmaktadır. Eğer bu üç çizgi, ille de bir hayvan ayağı olacaksa, mutlaka Tahtacılar için kutsal kabul edilen bir hayvanın ayağı olması gerekir. Bunların ilki tüm Aleviler için kutsal kabul edilen turna ayağıdır. Çünkü, turna, Tahtacı ve Alevi nefeslerinin en yaygın motiflerinden birisidir.

Biraz önce açıklandığı gibi, Tahtacı oymaklarından birisinin adı Çaylak olup, bu sembol de sadece Çaylak oymağı tarafından kullanılmaktadır. Kendini Çaylak diye tanımlayan bir oymağın, kendine sembol olarak o hayvana ait iz bırakan bir organı olan, ayak şeklini seçmesi en mantıklı seçim olsa gerekir. Bana göre bu üç çizgi turnadan çok çaylak ayağını temsil etmektedir.

Son bir olasılık da, bu üç çizginin birleşiminin Allah, Muhammet, Ali birliğini ifade etmektesidir. Tahtacılarda Aleviliğin felsefi anlatımdan çok pratik uygulamaları öne çıktığından, sembolün böyle bir anlamı taşıdığı yönündeki anlayışın çok düşük bir olasılık olduğunu düşünüyorum. Çünkü mezar taşları yakından incelenince erkek mezar taşlarının üst kısmında "bıyık" şeklinde, kadın mezar taşlarının üst kısmında "U" şeklinde küçük birer yarık olduğu görülür. Kısacası kazın ayağı sanıldığı gibi kazayağı değil.

Tahtacıların tarihini, oymaklarıyla, bağlı oldukları ocaklarla ve yanlış olarak yerleştirildiğini düşündüğüm bazı kavramlarla sorguladığımı ve farklı bakış açıları ile tartışmaya açtığımı düşünüyorum. Bu açıklamalardan sonra, bir Tahtacının doğumu ve ölümü de dahil olmak üzere, sosyal ilişkilerini, gelenek göreneklerini, inançlarını ele alacağım.

DOĞUM

Son dönemlere kadar ebelik, köydeki deneyimli, yaşlı kadınlar tarafından yapılıyordu. Tıptaki gelişme ve hekimliğin yaygınlaşması ile birlikte doğum işi ehil ellere bırakılmaya başlandı. Özellikle nüfus planlaması çok hızlı gelişti ve doğum oranı çok ciddi düşüşler gösterdi. Özellikle 70 yaş civarında olanlardan başlamak üzere, iki çocuğu olan aile sayısı arttı; tek çocuklu ailelerin bile ciddi sayılara ulaştığı söylenebilir. Bazı gelenekler hızla yok olurken, bir kısmı hala varlığını sürdürmektedir.

Çocuğun doğurtulmasında çok özel bir gelenek yoktur. Yeni doğan çocuğun ismi, genel olarak ailenin büyükleri tarafından konulmaktadır. Eskiden isimler çok bilinen Alevi büyüklerinin isimleri iken, son dönemlerde bu gelenek terk edilmeye başlanmıştır. Ömer, Osman, Bekir dışında özel bir isim sınırlaması yoktur. Bektaşilerde yaygın olan Bektaş ve kısaltılmışı olduğu ileri sürülen Bekir ismi Tahtacılarda hiç yoktur. Medeni Kanun ile başlayan soyadı alımlarında, eski sülale, oymak, oba isimlerine rastlanmaktadır.

Bebeğe ilk olarak, kullanılmış, eski iç çamaşırı giydirilir; kesinlikle yeni, kullanılmamış bir çamaşır giydirilmez. Bebek daha sonra, özel olarak hazırlanmış bir belek (kundağa) içine yerleştirilir ve elleri de içinde olacak şekilde sıkı olarak bir iple (dokum iple) sarılır. Yatak olarak tahtadan yapılmış bir beşik kullanılır. Tahta beşik, ayakları üzerinde sallanarak çocuk uyutulur. İşe gidince ya bu beşik ağaca asılarak sallanır ya da bez ve kasnaktan ağaca asılan portatif bir beşik yapılır. Bazen katır semeri ağaca asılarak, içine döşek koyulup beşik yapıldığı da olur.

Doğum yapan loğusa kadının yatağı, beşiğin yanına yapılmakta ve 40 gün anne ile bebek üzerine bir ip, kendir (urgan) ve deve tüyü bağlı bez, atılmaktadır. Atılan bu ip, anne ile bebek arasında bir bağın oluşmasını amaçlamaktadır.

Bebeğin göbeği kuruyup düşünce, o göbek bağı, çocuğun okuması isteniyorsa bir kitap arasına, eğer mal edinmesi ve çalışkan olması isteniyorsa bir hayvan semerinin içine konulmaktadır. Tahtacılarda en değerli mal, hayvan olduğu için, hayvan ile göbek bağı kurulmaya çalışılmaktadır.

Eğer çocuk zar içinde doğarsa, bu zar çocuğun üzerinden çıkarılıp, temizlenip, kurutuluyor ve saralı (çorlu baş) hastalara, ilaç olarak yediriliyor.

Çocuk doğduktan sonra, özellikle kan gurubunun değişimi sırasında görülen sarı renkli cilt (sarılık), bebeğin tuz istediği şeklinde değerlendirilmekte ve sarılığı önlemek için bütün Tahtacı çocukları tuzlanmaktadır. Tuzlama işlemi, işi bilen, ailenin yaşlı ebesi (ninesi) tarafından yapılmaktadır. Tuzlama en geç doğumdan itibaren bir hafta içinde yapılmaktadır. Tuzlama için tuz ve bal (yoksa şeker) kullanılmaktadır. Bunun için tuz, tülbentten geçecek incelikte yeniden ezilmekte, bal ve su ile karıştırılarak çocuğun bütün vücudunu kaplayacak şekilde sürülmektedir. Özellikle çocuğun ağzına, göz kenarlarına, kulak arkasına ve içine, bacak arasına, koltuk altına, eklem yerlerine, kokmayı önlemesi

için, biraz daha fazla sürülmektedir. Çocuk eskiden bir gün tuzlu tutulurken, bu süre günümüzde 5-6 saate indirilmiştir ve süre sonunda bebek yıkanmaktadır. Tuzlanan çocuğun sarılık olmadığı ve kokmadığı inancı vardır.

KIRK (40)

40 günlük loğusalık dönemi Tahtacılar için ayrı bir öneme sahiptir ve bunun üzerine bir çok gelenek oturtulmuştur. Bu süre anne ve çocuk için oldukça riskli bir dönemdir. O nedenle kırklı (loğusa) kadın ile kırklı (kırkı çıkmamış) çocuğun mezarının 40 gün açık olduğuna inanılır. Kırk gün ya da daha kısa süre içinde doğuran kadınlara ve bu süre içinde doğan çocuklara "kırkı karıştı" denilir. Kırkı karışan iki kadının birbirine gitmesi ve evlerinin yanından geçmesi yasaktır. Eğer bu yasağa uyulmazsa "kırkı bastı" denir ve bir olumsuzluk beklendiği için uğursuz sayılır. Böyle bir karşılaşma olursa, uğursuzluğu önlemek için, kırklı iki kadın bir yol ağzında karşılıklı çocuklarını emzirir ve taraflar birbirlerine, erkekse gümüş para, kız ise mavi boncuk verir.

Loğusa kadının başına, 40 gün boyunca, mor, kırmızı, yeşil renklerden yapılan bir al (bir çeşit örtü) bağlanır. Eğer kırklı kadın birisine gezmeye giderse, konuk olunan evde kadının başına küçük bir parça un atılır.

Aynı süre içinde yeni doğan çocuk için, kuruyemiş ve şeker karışımından oluşan ve gövet denilen bir hısta (bir çeşit hayır) dağıtılır. Gövet alan kişiler karşılığında çocuğa para verirler.

Doğumun kırkıncı günü, çocuk ve anne kırkını çıkarmış olur ve bir kırk kurbanı kesilir. Kırk kurbanı yenildikten sonra, erkan yerine konulan sofraya niyaz edilir ve içindeki ekmek, kemik parçaları ile birlikte kadınlara verilir. Kadınlar, çocuğu bu sofranın içine koyarlar ve üç kez salavat getirip sofra içinde yuvarlayarak sallarlar. Bu işlem kurbana katılan kadınların birlikte sofrayı tutması ile yapılıyor ve sonunda, kurban yiyen kadınlar tarafından, sofranın içine para atılıyor.

Kurban yenildikten sonra çocuğa kırk banyosu yaptırılır (çimdirilir). Bunun için 40 küçük taş bir tabağın içine konulur. İçi çıkarılmış bir yumurta kabuğu ile, içinde taş bulunan tabağa 40 yumurta kabuğu su konulur ve çocuk bu su ile 3 kez yıkanır. En son, su içinde taşlarla birlikte çocuğun başından aşağıya dökülür. İnanca göre çocuk, taş gibi sağlam yumurta gibi dolu olur.

Büyük ailelerde çocuk bütün ailenin, özellikle de dede ve ebenin (ninenin) çocuğudur. Eskiden çocuğun anne ve babası, kendi anne ve babalarının yanında çocuğunu kucağına alıp sevemezlerdi. Bu büyüklere saygısızlık olarak değerlendirilirdi. O nedenle anne ve baba çocuğu ancak yalnızken sevebilirdi. Diğerleri gibi bu gelenek de değişti.

DİŞ HEDİĞİ

Çocuk biraz büyüyüp diş çıkarmaya başlayınca, mısırdan (darıdan) diş hediği pişirilir (kaynatılır) ve konu komşuya dağıtılır. Diş hediği getirilen kaba para konularak, geri verilir. Hedik, yiyenin zevkine göre ya üzerine şeker dökülerek ya da kavrulmuş, dövülmüş susam ekilerek yenilir. Diş hediği, çocuğun dişleri mısır taneleri gibi düzgün ve sert olsun diye yapılır ve dağıtılır.

Çocuk 6-7 yaşlarına gelip diş değiştirmeye başlayınca (diş dişlemek), çekilen diş, "kuzunun dişi yitsin benim dişim bitsin" denilerek, bir dama (çatıya) atılır.

DUŞAK KESME

Bütün Tahtacı köylerinde uygulanan bir gelenek değildir. Ancak etkileşim nedeniyle hepsi tarafından bilinmektedir. Yeni yürümeye başlayan çocuk bir yol ağzına (birden çok yolun kesiştiği yer) getirilir ve ayakları bir iplik ya da sicimle birbirine bağlanır. Çocuk ya da hayvanların iki ayağının birbirine bağlanmasına duşak denir. Hayvanlar daha çok, yayılmak için bırakıldığında duşaklanır ki, hayvan bırakılan yerden uzağa gitmesin ve yakalaması kolay olsun. Çocuğun ayağına bağlanan

duşak, çocuğun benzemesi istenen, huyu suyu iyi, sevilen, başarılı bir genç tarafından kesilir. Duşak kesecek olan şahıs, çocuktan 20-30 metre uzaklaşır ve gürültü yaparak (bağırarak) gelerek, elinde bulunan makas ya da bıçak ile ipi keser. Bu sırada, çocuğun yanında bulunan ebesi ya da diğer büyükler, duşak kesenin ağzına önceden hazır edilen lokumdan verirler. Bu işlem üç kez tekrarlanır ve duşak kesme işi tamamlanmış olur. Kalan lokum çevrede bulunan kişilere dağıtılır.

İnanca göre duşağı kesilen çocuk düşmeden ve daha hızlı yürümeye başlar. Büyüyünce de, duşağı kesen kişiye benzer ve onun yolunda gider.

TIRAŞ OLMA (Saç Yülüme)

Erkek çocuklar için yapılan bir törendir. Çocuk berbere, berber yoksa saçı kesecek kişiye götürülür ve saç kestirilir. İlk saç tıraşında hem çocuğa hem de saçı kesene bir hediye verilir. Saçı kesenin armağanı paranın yanında havlu ve mendil türünden bir eşyadır. Çocuk için ise dede ya da ebesi tarafından bir bağışta bulunulur. Bu bağışlar ailenin durumuna göre, bir hayvan ya da dikili ağaçtır. Eğer ailenin durumu çok iyi ise, bu bağış bir tarla bile olabilmektedir.

SÜNNET

Tahtacıların sünnetçileri kendi içinden değil, çevrede oturan köylerden gelmektedir. Ailenin ekonomik durumuna göre sünnet düğünü de yapılmaktadır. Ancak düğün yapacak aile sayısı az olduğu için, yılın belirli dönemlerinde köye ya da yerleşim birimine sünnetçi çağrılmakta ve sünnet çağı gelen çocuklar bir araya toplanarak toplu sünnetler yapılmaktadır. Bazen sünnetlerden ailenin bile sonradan haberi olmaktadır.

Sünnet düğünleri ise davul, zurna eşliğinde içkili olarak yapılmaktadır. Sünnetlerde özel bir tören yoktur, mevlit de okutulmaz.

Sünnet olan çocuğa geçmiş olsuna gelenler bir hediye getirir ya da para, altın cinsinden takı takarlar. Bilinen cinsten bir kirvelik kurumu yoktur. Elbette, sünnet sırasında çocuğun elini ayağını tutan birisi vardır. Ancak kirvelik bununla sınırlı olup, ayrı özel bir görev ve sorumluluğu yoktur.

AYDAŞ KAYNATMA

Aydaş zayıf (iğlek) çocuklar için kaynatılır. Bunun için, iki amca çocuğu kadın, üç yol ağzına, üç taş üzerine, içi boş bir kazan koyarlar. Çocuk boş kazanın içine konulur ve ayağı yukarı çevrilip, "aydaş öyle pişmez, böyle pişer" denilir ve bu işlem üç kez tekrarlanır. Bu törenden sonra çocuğun zayıflıktan kurtulup şişmanlayacağına inanılır.

KIZ İSTEME VE NİŞAN

Tahtacılarda kesinlikle görücü usulü ile evlenmek yoktur. Evlenecek gençler, evlenmeden önce mutlaka birbirlerini tanırlar. Bunun için erkekler kız evine gider ve otururlar. Kız ile erkeğin birbirini sevmesine "tutuşmak" denir. Birbirini beğenen gençler, teklif salar (gönderir) ve eğer kız kabul ederse tutuşurlar, yani arkadaşlıkları başlar.

Taraflar birbirlerini tanıyıp evlenmeye karar verince durum ailelere bildirilir ve bu aşamada, aileler devreye girer. Kız istemek için, oğlan tarafı kız tarafına bir aracı (elçi) ile haber gönderir. Eğer kız tarafı kabul ederse, o zaman kız istemeye gidilir. Kız istemede, aile büyükleri mutlaka hazır bulunurlar. Bu arada kız isteme törenini yürütecek, Tahtacı geleneklerini bilen, sevilen sayılan birisi de hazır bulunur. Kız isteme için gerekli ritüeller bu kişi tarafından yürütülür.

Erkek tarafı kız evine varınca, konu önceden bilindiği için törene başlanır. Sözcü (isteyen kişi) ve tarafların, anneleri, babaları ve varsa dedeleri ile ebeleri bellerine kement bağlayıp, diz çökerek yan yana otururlar. Kız isteyen sözcü, erkek taraf vekili olarak, kız tarafından hazır bulunanlardan en yaşlıya dönerek "Allah'ın emri ve peygambe-

rin kavli ile kızınız A'yı oğlumuz B'ye istiyoruz, ne dersiniz?" diye sorar. Başta o yaşlı kişi olmak üzere kız tarafı "Allah eyvallah, kısmetse" der. Bu işlem 3 kez tekrarlanır ve kız isteme işi bitmiş olur. Bunun üzerine önce aileler, birbirleri ile niyazlaşır (yanaktan öpme, yeri üç kez öpme) ve arkasından çocuklar büyükten başlamak üzere önce ailelerin daha sonra da hazır bulunanların elini öperler. Arkadaşları ile niyazlaşarak tören biter. Tören bittikten sonra kahve, şerbet, tatlılar getirilir ve yenilir. Tarafların ekonomik gücüne göre, kurban kesilerek bir eğlence de yapılabilir.

Genellikle kız isteme ile birlikte taraflara bir nişan yüzüğü takılmaktadır. Yüzük, istemede hazır bulunan en saygın yaşlı tarafından takılmaktadır. Yüzük takmanın özel bir töreni yoktur. Genellikle kız isteme töreninin içinde yapılmaktadır.

DÜĞÜN

İsteme işi tamamlandıktan sonra kız artık erkek tarafının sayılır. Bundan sonra düğün töreni gündeme gelir. Ancak tarafların ekonomik durumu iyi değilse, çalgısız yani düğünsüz olarak da evlenilmektedir. Düğünsüz evlenmeler genellikle cuma akşamları yapılmaktadır. Ekonomik durumları biraz iyi ise taraflar karşılıklı birer kurban keser. Kızın eline kına yakılır ve başına bir bürgü (örtü) bağlanarak, kız tarafından gelen kadınlarca, erkek evine götürülür. Evliliğin gizli olmadığı anlaşılsın diye, akraba gençlere bu gece kız alacaklarını duyururlar. Bunun üzerine gençler, gelinin geçeceği yolu keser ve erkeğin gücüne göre, para, rakı, tavuk gibi hediyeler alırlar. Düğünlerdeki yol kesme işine "seğmen alma" denir. Seğmen verme işi erkek ailesine yakın ve güvenilir birisi tarafından yerine getirilir. Bu kişiye "keye" (kahya) denir. Keyenin görevi, gelini evinden alıp erkek evine olaysız bir şekilde götürmektir. Bu sırada taraf aileler olaya pek karışmazlar. Gençler yolu genellikle bir kez keserler ve pazarlıkla seğmenlerini alırlar. Seğmeni alan gençler olaysız olarak gelini eve kadar götürürler. Bu evlenme şekline "fısfıs düğün" denir.

Seğmeni alan gençler, başka bir gün toplanarak, almış oldukları hediyeleri birlikte bir eğlence yaparak yerler. Seğmen sadece bekar gençler tarafından alınır. Geç evlenen gençlerle, "bu gidişe sen çok seğmen yersin" diye dalga geçilir.

Fısfıs düğün dışında iki ayrı düğün şekli daha vardır. Bunlardan en eski ve Tahtacı geleneğine uygun olanı "cem düğünüdür" 70 yaşın altında olanların çoğu cem düğününü bilmiyor, diğerleri de unutmuşlar. Bazıları buna "tarikat nikahı" da diyorlar. Tahtacıların asıl düğünün cem düğünü olduğu, ancak unutulduğu söyleniyor. Adında cem olmasına rağmen, bu ayin cem olarak anılan ibadetten farklıdır. Cemden farkı, cem düğününde dedenin bulunmasının zorunlu olmamasıdır; bu töreni mürebbi (dedenin köydeki vekili) yönetir. Cem düğününde de kurban kesilir ancak cemden farklı olarak bu kurbandan düğüne katılan herkes yiyebilir ve dem alabilir.

Düğün bitiminde gelin ile damat gerdeğe girmeden önce, özdek (öznek) samahına kaldırılıyor. Özdek samahı ortaya koyulan bir taş ya da yakılan ateş etrafında, güvender (sazandar) önde, sırasıyla damat ve gelin arkada olmak üzere, yavaş bir ritimle üç kez dönmek şeklinde yapılır. Samahın dönülmesi ile düğün son bulur ve gelin ile damat gerdeğe girer. Çine Yeniköy'den bir cem düğünü nefesi;

Akşam olur ay gün iner yerine
Halis talip olan varır pirine
İki gönül düşmüş birbirine
Mümini koydular cennet evine
Eyvallah erenler eyvallah

Diğer bir tür ise, davul zurna eşliğinde gelinin ata bindiği düğündür. Ata binme işi son 30 yıldır unutulmuş durumdadır. Bu düğün türünün Tahtacılara özgünlüğü fazla değildir. Düğünden önce düğün sahibi şeker dağıtarak komşularını davet eder. Düğüne gelen kişiler ev eşyası, zarf, takı şeklinde okuntu getirirler. Düğün evinde uygun yerlere masalar kurulur ve düğün başlar. Düğünlerde bol içki içilir. Orta-

da hizmet gören ayakçılar vardır. Bunlar misafirlere yemek ve içki taşırken bir yandan da misafirleri oyuna kaldırırlar. Kadın ve erkekler için ayrı yerlerde düğün yapılır. Düğün evi, kız ve erkek evi diye ayrılır. Oynayan kişiye, itibarına göre, eşi dostu ve masa arkadaşları tarafından para basılır. Basılan (çevrilen) para çalgıcıların olur.

Tahtacılarda çeyiz geleneği pek yaygın değildir. Kız tarafından hazırlanan çeyizler düğünden önce erkek evine götürülür. Çeyiz götürme işini gençler yapar ve çeyiz indirilirken üzerine oturarak bahşiş almaya çalışırlar. Çeyizlerde oya, kanaviçe, dokuma gibi el işçiliği ile yapılan eşyalar çok azdır.

Düğün için önce silah sesinden ürkmeyen bir at seçilerek işe başlanır. At da tıpkı gelin gibi süslenir. Geline Tahtacılara özgü bir kıyafet giydirilir ve ata bindirilir. Ata, gelinin arkasına, bir de küçük erkek çocuğu bindirilir. Atın önünde bir bayrakçı vardır. Atın başını kız tarafına yakın bir erkek çeker. Davul zurna eşliğinde gelin, düğün alayı ile birlikte erkek evine getirilir. Yol boyunca oynanır ve gençler tarafından seğmen için zaman zaman yol kesilir. Evde bekleyen damat, gelini karşılar ve attan indirerek eve götürür. Gelinin attan inmesi ile birlikte, birisi ata atlar ve atı kaçırır. Bu kişi genellikle atı çeken kişi olmaktadır. Atı kaçıran şahıs, atın üzerinde bulunan halı, kilim, havlu, basma gibi eşyaların sahibi olur.

Gelinin attan inmesi ile birlikte yoğun bir silah atışı başlar. Bu arada evde bulunan kayın valide, önceden hazırladığı şeker, para, buğday karışımını gelinin ve gelini getirenlerin üzerine atar. Öncelikle çocuklar atılan bu şeker ve parayı kapmak için birbirlerine girerler.

Gelin eve girerken ayağına yağ, eline de bal sürülür ve gelin evin eşiğinde durdurularak eşiğe üç kez niyaz ettirilir (Ya Allah, Ya Muhammet, Ya Ali denilerek öptürülür). İçeri girince doğru ocağın başına götürülür ve üç kez de ocak başına niyaz eder. Daha sonra da evde hazır bulunan büyüklerin eli öpülür, akranları ile niyazlaşır.

Gelin ile damat gerdeğe girmeden önce, evde hazırlanan yemek ile, ilk aile yemeklerini yerler ve ev gelin ile damada bırakılır; diğer aile büyükleri o gece bir başka evde kalırlar. Evden en son damadın arkadaşı (sağdıç) ile onun eşi (yenge) ayrılır. Eğer gelin bir başka köyden gelmiş ise, kızın akrabalarından bir kadın, erkek evinde kalır.

Gerdek sabahı gelin ile damat erkenden kalkar ve o gece kullanılan çarşafı kayın valideye götürürler. Çarşaftaki işareti gören yakın akrabalar, çarşafa "görümlük" takarlar. Çarşafı gören kız akrabası da evine döner. Çarşaf büyükler tarafından görüldükten sonra tekrar yatağa serilir ve gelinin, damadın arkadaşlarına ve çok meraklılara gösterilir. Gösterme işlemi bitince çarşaf katlanıp gelinin sandığına konulur.

İkinci gece gelin ve damat en yakın arkadaşları tarafından hemen ziyaret edilir. Gelin ile damat düğün yorgunudur. O nedenle erken yatmak isterler; arkadaşları bunu bildiği halde, misafirliği uzatırlar ve onların otururken uyumalarına neden olurlar ve yeni evlilere böyle şakalar yaparlar.

KIZ KAÇIRMA

Düğün dışında en yaygın evlilik türü kız kaçırmadır. Buna kız kaçırmadan çok "kaçma" demek daha doğru olur. Çünkü Tahtacılarda kesinlikle zorla kız kaçırma yoktur. Kız kaçırma, birbirini seven iki gencin ortaklaşa kararı ile yaptığı bir evlenme biçimidir. Bunun iki nedeni vardır; ya gençlerin evlenmesine aileler karşı çıkmaktadır ya da tarafların düğün yapacak gücü yoktur. Birincisinde kız kaçırmak zorunlu hale gelmiştir. İkincisinde ise bu iş ailelerin bilgisi dahilinde yapılmaktadır; amaç düğün masrafından kaçınmaktır ama dışarıya böyle gösterilmek istenmez.

Kız kaçırma işi erkeğin arkadaşları ile birlikte yapılır ve kızın samimi arkadaşları da, kaçma işinin ne zaman gerçekleşeceğini bilir. Bunun için önce, kızın ve oğlanın saklanacağı bir ev ayarlanır. Ayarlanan ev genelde köyde bir evdir. Ancak aileler arası gerginlik çok fazla ise, o zaman köy dışında bir eve gidilir. Olayın jandarma-

ya intikal ettiği çok nadir görülür. Olay köy içinde, geleneklere göre çözümlenir.

Kaçırmadan sonra erkek ailesi, tarafların sevdiği ve güvendiği birisini aracı olarak kızın ailesine gönderir; bu kişi ya da kişiler aracı olur ve arayı bulmaya çalışır. Kız ailesi biraz kızar, sitem eder ama sonunda olay tatlıya bağlanır ve aileler kabullenir. Çünkü kaçan kızın geri alındığı görülmemiştir. Bu arada, kız tarafına "ağırlık" adı altında biraz başlık ya da kıza biraz mal verilerek, taraflar sulh olur. Verilen başlık parası, genelde takı olarak kıza geri döner.

Kaçan kıza kesinlikle düğün yapılmaz ve gelinlik giydirilmez. Kız kaçırmada, kız istenirken kullanılan "Allah emri anılmadığı" için ve taraflar da buna neden oldukları için, aileler "düşkün" olurlar. Taraflar tercüman kurbanı keserek düşkünlükten kurtulurlar.

Tahtacılarda akraba evliliği oldukça azdır. İki eş (karı) alan, eski kuşaktan ancak birkaç kişidir. 60-70 yıldır iki eşli evlilik hemen hemen hiç yoktur.

GELİN BAŞI BAĞLAMAK

Tahtacılara özgü ilginç geleneklerden birisi de gelin başı bağlamaktır. Gelin başı genellikle düğünden sonraki 3 gün içinde bağlanır. Bu Tahtacılar tarafından gerçekleştirilen bir törendir. Düğün hazırlığı yapan oğlan anası, mutlaka gelin başı bağlamak için de hazırlık yapar. Bunun için geline musahip olunca ceme girmek ve ölünce giydirilmek üzere; köynek (atlet), köncek (paçası lastikli şalvar), fermene (yelek), zubun (üç etek), göğüslük, tennik (takke), üstlük, keten (bir çeşit ipek yazma) al, ilmeçer, kırmızı üçgen yamşak, kuşak, alınır ve diktirilir.

Baş bağlanacağı gün, erkek tarafı bir kurban keser. Bu kurbana sadece kadın ve kızlar katılır. Kız tarafından hiç kimse katılamaz. Çünkü düğünden sonra el öpülünceye kadar, kız tarafı ile erkek tarafı "küs" sayılırlar.

Normal olarak baş bağlama kurbanına erkekler katılamaz. Ancak kurban dolusu üçleninceye kadar, erkan yerine oturmak üzere 3-4 er-

kek bulunur. Onlar da doluyu üçledikten sonra, kurban yemeden ayrılırlar. Kurbanın kellesi, ayakları ve karnı kadınlar tarafından yenilir. Baş kurbanında mutlaka keşkek (aşure) pişirilir.

Gelinin başı evliliği iyi olan, toplumda sevilen sayılan bir kadın tarafından bağlanır. Başbağlama töreninde sadece kadın ve kızların bulunmasının nedeni; gelinin töreye göre giydirilmesidir. Çünkü başbağlama töreni gelinin önce iç çamaşır kalıncaya kadar soyulup, sonra da töre kıyafetlerinin giydirilmesi işlemidir.

Başbağlama işlemi iç çamaşırın üzerine önceden hazırlanan Tahtacılara özgü kıyafetlerin tek tek giydirilmesiyle yapılır. Bunun için önce gelin bir yastığın üzerine oturtulur. İç çamaşır yerine giydirilen bu giysiler önceden el ile dikiliyordu, şimdi dikiş makinesi ile dikiliyor. İç çamaşırlar da bugünkü gibi küçük değil, büyük olurdu. En alta, atlet (fanila) yerine köynek giydirilerek başlanır. Her parça giydirilmeden önce mutlaka "Sella selamet, Peygambere Selavat, kutlu olsun diyenin akibeti kutlu olsun!" denilerek gelin salavatlanır. Katılanlarda hep bir ağızdan "kutlu olsun" derler ve sırası gelen giysi giydirilir. Köynek, ölünce kefen altına giydirildiği için, yakasız olur ve yaka kısmı makas ile kesilerek, kesilen parça kayınvalideye verilir. Yaka kesme sırasında, yakayı kesen kişi, makasın kesmediğini ileri sürer ve misafirleri güldürmek için, bu işlemi uzatır. Bazen ağzını yamultur, dilini ısırır ve sındının (makas) kesmediğini söyler. Kesmesi için kayınvalide ve diğer akrabaları baş bağlayan kişiye para verirler. Onun üstüne zubun (zıbın), zubunun üstüne de fermene giydirilir. Fermene altına köngek giyilir. En karmaşık olanı ise gelinin başının bağlanmasıdır. Önce çıplak başa tennik giydirilir. Onun üzerine kırmızı renkli yamşak örtülür. Örtünün üzerine keten bağlanır, ketenin üstüne beyaz üstlük, grep ile kafaya sarılır. Grep çenenin altından geçen ve ucunda çengel olan ilmeçer ile başa sabitlenir. Üzerine ayrı bir kırmızı grep bağlanır ve hepsinin üzeri en son bürgü ile örtülür.

Baş bağlandıktan sonra, acem şalından bir kuşak ile gelinin beli bağlanır. Gelinin kuşağını bağlamak için önce kaba bir düğüm atılır ve iki küçük erkek çocuk bu düğümlerin ucundan tutarak gelinin belini kuşak ile sıkmaya başlar. Çocuklar kuşağın ucundan asılırken bir yandan da "kıpcıddım" (koparacak kadar çok sıkıştırdım anlamında) diyerek bağırırlar. Bağırdığı oranda, kayınvalide ve akrabalar tarafından çocukların ağzına para basılır.

Başbağlama işi biten gelin, eşi ile yattığı yastığın üzerine oturtulur ve gelen misafirlere ait 12 çeşit yazma, yağlık bir eteğe koyularak gelinin başına doğru atılır. Gelinin başına erkek çocuk anasının eşyasının düşmesi istenir; çünkü, inanca göre doğacak çocuğun cinsiyeti buna bağlıdır.

Başbağlamak işi bittikten sonra, oynamak için darbuka yerine boş bir hamur leğeni (ileğen) kullanılır ve tempo tutularak oyunlar oynanır. Leğenin içine para, şeker, buğday koyulup, gelin oyuna kalkınca başından aşağıya dökülür.

Sonunda kurban yenilerek baş bağlama işi tamamlanmış olur ve gelin o şekilde (eskiden üç gün) gezer ve daha sonra da çıkararak ceme katılınca giyinmek üzere sandığına koyar. Bu özel giysiyi son olarak da ölünce giyer ve mezara götürür.

Pişirilen kurban ve keşkekten bir parça kız evine gönderilir. Ancak götüren kişi, el öpülmediği için, kız evine girmez, götürdüklerini dış kapıdan uzatarak bırakır.

EL ÖPMEK

Başbağlamada anlatıldığı gibi gelin ile damat, kızın ailesinin elini öpünceye kadar, kızın ailesi ile görüşemez; o nedenle, başbağlama töreninde kız tarafından kimse bulunmaz. Başbağlama töreni bitince, el öpme töreni başlar.

Damadın ailesi kızın ailesine el öpmeye geleceklerini haber verir. El öpmeye gidişte, yeni evlilerin yanında mutlaka bir büyük bulunur. Bunun için iki tarafın ailesi de hazırlık yapar. Erkek tarafının ailesi, eli

öpülecek kişi için en uygun hediyeyi seçer ve ailenin en büyüğünden başlanarak el öpülür. Erkek tarafı hediye olarak, elbise, kumaş, yazma, yağlık, çorap, mendil, havlu ve küçük ev eşyası götürür. Kız tarafı da, el öpmeye gelen yeni damatları için özel bir yemek hazırlar ve bu yemeğe yeni evlilerin bazı arkadaşları da davet edilir. El öpme sırasında da aileler yeniden takı takar. Damat ile geline takı olarak genellikle saat, bilezik, yüzük gibi hediyeler verirler. İlk önce anne, baba ve dede ile ebenin eli öpülür. İkinci gün amca, dayı, teyze, hala gibi ikinci derece akrabaların eli öpülür. El öpme bir saygı göstergesidir; onun için, daha sonra akraba dışında yakın dostların eli öpülür.

El öpmeye gidilen yerde mutlaka bir akşam yemeği hazırlanır. Sonraki günler daha kısa ve hızlı ziyaretler yapılarak 3-5 gün içinde el öpme işlemi tamamlanmış olur. El öpme tamamlanınca, kız ve oğlan tarafı yeniden barışmış olur.

ASKERE GİTMEK

Aynı tertip askere gidecek gençlerin gidecekleri yerler belli olunca, bir araya toplanırlar ve maddi durumu iyi olan aileler sıra ile kurban kesmeye başlarlar. Burada amaç, gencin askere sağ salim gidip gelmesi için dua etmektir. O nedenle buna selemet (selamet) kurbanı denir.

Genellikle kurbandan sonra akşam, aile gençlere bir eğlence düzenler. Bu eğlencelere köyün bütün gençleri, varsa gençlerin sevdikleri kızlar ve nişanlıları katılır. Eğer aileler eğlence düzenlemez ise, bu kez gençler kendi aralarında para toplayarak eğlence yaparlar; bu tür eğlenceye "birlik" denir. Bu eğlenceler askere gitmeden 10-15 gün önce başlar ve gençlerin askere uğurlanması ile son bulur.

Ayrılma günü, gidilecek yerin mesafesine göre uzaktan yakına doğru gençler köyden ayrılmaya başlar. Ayrılma sırasında askere gidecek kişiyi uğurlamak için köylüler yol boyunca sıralanırlar. Askere gidecek genç büyüklerin elini öper, arkadaşları ile niyazlaşır ve küçükleri öper. Vedalaştığı büyükler, askere giden gencin cebine "uğur parası" koyarlar.

Eskiden, kocası askere giden kadın, kocası askerden gelinceye kadar yeni bir şey giyemezdi. Eğer yeni bir şey alınmış ise onu ters çevirerek yani mat yüzü dışa gelecek şekilde giyerdi. Çünkü, o asker karısıdır, ağır olmak zorundadır ve o dönemde mutlaka kocanın ailesi ile birlikte yaşar.

Asker izine geldiğinde ya da tezkere aldığında, ilçeden bir taksi kiralar ve köye girerken, arabaya korna çaldırır. Bunu gören çocuklar askerden dönenin ailesine koşar ve uzaktan "muştuluk muştuluk" diye bağırır ve müjdesini para ya da tavuk olarak alır.

Askerlik bitiminde, arkadaşları, akrabaları ve komşuları, onu ziyaret ederek, aileye "gözün aydın" askerden dönene de "sılan mübarek olsun" diyerek iyi dileklerde bulunurlar.

Madran Dağında yaşayan Tahtacılar yerleşik yaşama geçmeden çok önce, iki kişi Yemen'e gitmiş; bunlardan eşimin dedesi Derviş Mehmet İngilizlere esir düşmüş ve 4-5 sene esir kalmıştır. Benim dedemin babası Dalcı Ahmet de Yemen'den dönmüş ve bir hafta sonra ölmüş. Büyük bir kısmı da asker kaçağı olarak yaşamış ve o nedenle bazıları çok geç yaşlarda askere alınmıştır. Hiç askere gitmeden, asker kaçağı olarak ölenler bile vardır.

EV AYIRMA (Ayrılma)

Büyük ailede oturan gelin ile damat, bir süre sonra kendisinden küçük olanların evlenmesi ile eve sığamaz olurlar. Genişleyen aileye barınmak için yeni bir ev (eskiden çadır) açılır ve yeni eve genellikle büyük oğlan taşınır. Genellikle, evin küçük erkek çocuğu, aile yanında kalır ve baba ocağını tüttürür.

Bazen de aile arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu ayrı bir eve taşınmak gerekebilir. Anlaşmazlık sonucu açılan ev, genellikle derme çatma ve eşyası eksik bir ev olur. Her iki durumda da yeni eve (çadıra) taşınan kişiye "kıl evli" denir ve ziyarete gidenler, kıl evlilere mutlaka bir ev hediyesi götürür.

Eğer oğlana ev yapılarak yeni bir ev açılıyorsa, bunlar için "ocak kazma" ve "ocak yakma" töreni yapılır. Ocak kazma töreni dede tarafından, ocağın (şömine) içine sembolik olarak üç kez kazma ile vurularak yapılır ve kazmayı vururken "Ya Allah ya Muhammet ya Ali" denilir. Arkasından ocak hayırlı duası okunur.

Ocak yakma töreni ise kurban kesme ile başlar. Evin büyüğü -ki genellikle ev yapımında en büyük katkıyı sağlayan kişidir- ocakta ilk ateşi yakar ve bu ateşte kurban pişirilerek yedirilir. Bundan sonra ocak, ısınmak, yemek pişirmek, ekmek yapmak gibi asli işler için kullanılır.

Tahtacılarda ocak, eşik gibi evin en kutsal yerlerinden birisidir. O nedenle her evde mutlaka bir ocak vardır. Kutsal sayılan ocağa, Cuma akşamları üç kez niyaz edilir. Akşamları komşuya bile ocaktan ateş alınıp verilmez. Ocak içine su dökülerek ateşi söndürülmez. Ocağa tükürülmez. Ocaklığın kapıdan giriş yanına evin büyük kadını, diğer yanına erkeği oturur. Misafire, en değerli yer sayılan ocaklığın yanındaki köşe verilir, ki oraya "baş köşe" denir.

Uyumayan, rahatsız olan çocuklar, ocaktaki ateşe atılan tuz üzerinde gezdirilerek, nazar (göz) değmesinden korunur.

Eğer bir kişi birisine ilenmek ya da yemin vermek istiyorsa, beline bir kement bağlar, ocağa niyaz eder ve ondan sonra ilenir yada yemin verir. Bu yemine "bağlantı vermek" denir. Bağlantı, genellikle 12 imamlar üzerine, tek taraflı verilen bir yemindir ve şöyledir: " şunu yaparsan ya da yapmazsan 12 imam hasmın olsun" şeklindedir. "Odun, ocağın sönsün!" de yaygın bir beddua şeklidir.

ÖLÜM VE CENAZE TÖRENLERİ

Tahtacılarda en fazla yüceltilen doğa olaylarından birisi de ölümdür. Ölüm ile ilgili gelenekler, ölümden önce başlamakta ve yaşlıların büyük bölümü, kefenini ve cenaze için gerekli masraflarını hazırlamaktadır.

Can çekişmesi ile birlikte başlayan sayıklama, kişinin öbür dünya ile konuşması olarak kabul edilmekte ve bununla ilgili çok değişik hikayeler anlatılmaktadır. Ölüm döşeğindeki kişinin dışarıda sevdiği bir yakını varsa ve can çekişmesi uzun sürerse, üzerine 3 yeşil bitki yaprağı atılır. İnanca göre bu üç yeşil yaprak, kişinin eziyet çekmeden, kısa sürede ruhunu teslim etmesine yarar. Can çekişen kişinin yanında, çoğunluğu kadın olmak üzere akrabaları sessiz olarak beklerler. Ağlayacak olanlar dışarı çıkarılır, can çekişen kişinin yanında ağlanmaz.

Kişinin ölmesi ile birlikte, üzerindeki elbise makas ile kesilerek çıkarılır ve yattığı yatak ölünün başı batıya gelecek şekilde çevrilir. Bu olayla birlikte ilk ağıtlar yakılmaya başlanır. Ağıtlar oldukça yüksek sesle, ölene methiyeler düzülerek, iyi özellikleri sayılarak ve önceki ölenler ile bağlar kurularak yakılır. Ölenin yakınları uzun süre sıra ile ağıt eder (yakar). Ağıt, biri bitirince diğeri başlayarak sürdürülür. Kişi gündüz ölmüş ise cenaze kalkıncaya kadar, gece ölmüş ise gece boyunca, sabah cenaze kalkıncaya kadar ağıt edilir. Erkekler ağıdı, nefes türünde ve makamında yaparlar; nadir olarak da erkekler kadınlar gibi ağıt eder. Çok ağlayan kadının beline, kaya gibi sert olması için, bir taş bağlanır.

Kişi gece ölmüş ve musahipli ise, musahibi ya da yakın arkadaşı, cenazenin baş tarafına geçip, gece yarısından sonra (saat 12'den sonra) delil (çerağ) yakar, elleri dizlerinin üzerinde, sol parmaklarının üstü, sağ elin içine gelecek şekilde diz çöker ve hiç hareket etmeden, aynı şekilde bekler. Sadece nefes söyleyerek ağıda katılır; onun dışında hiç hareket etmez. Saygısına ve gücüne göre, hareketsiz bekleyiş bazen sabaha kadar bile sürer. Eğer bu kişi, aynı zamanda güvender (sazandar, zakir) ise yani, saz çalmasını biliyorsa, nefes makamında saz çalar ve nefes söyler (okur). Nefese bazen kadınlar da katılır. Nefes, ağıt makamında olduğu için, nefes söylenerek matem havası daha da derinleştirilir ve kişilerin ağıtlarının uzaması sağlanır. Nefesler aynı zamanda bir dua türüdür.

Kişinin ölümü ile birlikte, daha önceden satın alınan kefen bezi ortaya çıkarılır ve çakı (kesinlikle makas kullanılmaz) ile kesilerek kefen biçilir ve cenazenin üzeri beyaz kefen ile örtülür. Ölen ile helalleşmek

(vedalaşmak) isteyenler kefeni kaldırarak, yaşına göre, küçükse ölenin elini öper, yaşıtsa yanaklarını öperek niyazlaşır.

Ölen kadın ise, hemen ölenin eline, ayağına ve alnına (zöhre yıldızı) kına yakılır. Alnına yakılan kına onun Tahtacı olduğunu gösterir ve öbür dünyada kolay tanınmasını sağlar.

Kadına başbağlamada giydirilen, daha sonra ceme girerken kullanılan (giysiler) elbiseler aynen, son kez giydirilir, yani yeniden başı bağlanır. Başı bağlandıktan sonra ölen kadının iki eline ve yanaklarına çiçek verilir ve bir bez ile bağlanır. Mevsimine ve yöresine göre gül, karanfil, nane (karanene), fesleğen, kasımpatı, kepili kına gibi, daha çok kokulu çiçekler kullanılır.

Kefen olarak giydirilen yakasız köyneğin erkeklerde önü kısa arkası uzun; kadınlarda ise tersi, yani önü uzun arkası kısa olur.

Ölen kişinin çenesi başından geçecek bir bez parçası ile hemen bağlanır. Buna çene çatma denir ve bu kavram "çenen çatılsın emi" şeklinde ilenmek (beddua) için de kullanılır. Arkasından, ölenin ayakları birleştirilir ve yine bir bez ile başparmaklarından bağlanır.

Kişi eğer gündüz ölmüş ve cenazesi hemen kaldırılacak ise, cenaze yıkamak için kazana su koyulur ve ateş yakılarak su ısıtılır. Isıtılan suyun içine kuru ya da varsa taze mersin yaprağı koyulur. Ateşin hemen yanına bir de soğuk su kazanı konulur. Cenazeyi yıkamak için, ölen kişinin oturduğu evin avlusuna, taşların üzerine yan yana konulan 3-4 tahtadan bir yıkama yeri hazırlanır.

Cenazeyi görmesi gereken kişiler gelip gördükten ve su ısındıktan sonra cenaze, üzerinde yatırıldığı örtü ile birlikte (çarşaf, battaniye vs.) kaldırılıp yıkama yerine götürülür. Cenaze, yıkama yerine götürülmek üzere kaldırıldığı an, kaldırıldığı yatağa, yumruk büyüklüğünde bir taş konur. Bu taşın, evin kısmetinin ölen ile birlikte gitmesini önlemek için koyulduğuna inanılır. Eğer ölen kişi ev sahibi ise, erkek ya da kadın olmasına bakılmaksızın, sağ eline ve ayağına birer damla su dökülür. Eğer ölen bekar veya çocuk ise bu su dökülmez. Cenaze tam evden çıkarılırken evin ocağında günlük yağı yakılır. Günlük yakma adeti İncil'de de bulunmaktadır. Bu yağın, esans gibi çok ağır bir kokusu vardır.

Köydeki kadın cenazeleri kadınlar, erkekler de erkekler tarafından yıkanır. Köylerde belirli kişiler cenaze yıkar, bunun için özel bir kural yoktur. Bu kişiler bulunamaz ya da yaşlanırlarsa arkadan gelen birisi yıkama işini yapar. Yıkama işi, yıkayıcının ısıtılan su ile aptes alması ile başlar ve cenaze yıkama, ölene aptes aldırma şeklinde yapılır. Ama önce cenazenin saç, sakal ve etek temizliği yapılır. Bu temizlikten sonra yıkama işine geçilir. Yıkamada sabun kullanılır. Yıkama işi bittikten sonra, kefenlemeden hemen önce, ölenin akrabaları ve ona hakkı geçen yakınları, tek tek gelip bir tas (helgin) su alıp, cenazenin başından başlayıp ayağına kadar, kaptaki su bitinceye dek döker ve son kez ölen ile, elini öperek ya da niyazlaşarak vedalaşır. Su dökme işlemi bittikten sonra cenaze yıkama tahtası üzerinden alınarak, yere serili kilim üzerinde bulunan kefen üzerine yatırılır. Üç kat kefene sarıldıktan sonra, koparılan bez parçası ile cenaze, baş, göbek ve ayak kısmından bağlanarak kefenleme işi tamamlanır. Kefenin üzerine, toz haline getirilmiş karanfil dökülür. Kefene sarılan cenaze, üzerine yatırıldığı kilim ile sarılıp, salın üzerine yerleştirilir ve dokuma iple sala bağlanıp, omuzlara alınarak mezarlığa doğru yola çıkarılır. Cenaze evden çıkarılırken en güçlü ağıtlar yakılır. Cenaze erkekler tarafından mezarlığa götürülür, kadınlar kesinlikle mezarlığa gelmez. Cenaze evindeki ağıtlardan çok rahatsız olup evden uzaklaşan kişiler, mezarlığa hareket ile yine cenaze alayına katılır ve saldan tutarak yardımcı olur. Mezarlığa giden ve sal tutmayan kişiler, yoldan ya da yol kenarındaki tarlalardan mezar üzerine koymak üzere taş alır ve mezarlığa götürür.

Tahtacılarda cenaze kaldırma işi bir tür imece şeklinde olup, hiçbir aşamasında para ile hizmet yoktur. Cenaze yıkama hazırlığı yapılırken, mezar ve tabut boyu ölçüsü için, ölen kişinin boyu bir sicim ile ölçülür. Alınan ölçüye göre, tabut çakmasından anlayan bir grup, tahtaları temizler ve tabutu hazırlar. Tabutun yanı sıra, tabut üzerine koymak için yeterli sayıda yan tahtası ile mezar taşı yapılıncaya kadar kullanılmak üzere "baş ve hece tahtası" hazırlanır. Baş ve hece tahtasına ölenin künyesi (adı, soyadı, doğum ve ölüm tarihi) ve nefes (deyiş) yazılır.

Diğer bir grup aldıkları ölçü ile mezarlığa gider ve genellikle ölenin istediği yere ya da akrabalarının yanına bir mezar kazarlar. Bu yüzden mezar kazılırken mutlaka ölenin yakınlarından birisi bulunur. Mezar derinliği kadınlarda göğse, erkeklerde göbeğe kadardır.

Cenaze, mezarlığa geldiği anda, mezar kazma işi tamamlanmış ise doğruca mezarın başına götürülür. Tamamlanmamış ise cenaze musalla taşına konulur ve bilen birisi tarafından dualar okunduktan sonra mezarın başına götürülür.

Önce hazırlanan boş tabut mezara indirilir ve tabutun içine önceden hazırlanan bir döşek serilir ve baş (batı) tarafa ince bir yastık yerleştirilir. Cenaze, saldan indirilerek, sarılı olduğu kilim açılır ve kefenli olarak tabutun içine konulur. Arkasından kefenin başındaki bağ çözülerek, cenazenin başı batıya gelecek şekilde hafif sağa çevrilerek yatırılır. Tabut kapatılmadan önce, cenazeye ancak mezarlıkta yetişebilen yakınları, son kez cenazeyi burada görebilir ve vedalaşabilir. Varsa, vasiyeti olan bir eşya, yoksa sevdiği giyecekleri ve cenaze evine kadınlar tarafından getirilip bir bohçada toplanan kokulu çiçekler, tabutun içine konulur. Ayrıca, her kadın tabutuna bir adet oklava ve erkek tabutuna bir çakı konulur. Böylece yıllar sonra açılan bir mezarın kadın ya da erkek mezarı olduğu anlaşılabilir. Tabutun dört köşesine, hava ile temas sağlaması için küçük taşlar koyulur ve tabutun kapağı kapatılır. Yatışa göre, mezar çukurunun sol alt köşe tabanı ile sağ üstüne gelecek şekilde, çapraz tahtalar yerleştirilir ve tabut, oluşturulan üçgen boşlukta kalır. Mezar kazılırken ilk kazmayı vuran kişi, mezar kapatılırken ilk toprağı atar. Herkes en az üç avuç olmak üzere mezara toprak atar ve böylece kapatılır. Toprağın üzerine taze kesilmiş çalı dalı örtülür ve çalının üzerine, yarım metre kadar toprak ve taş yığılarak mezar tamamen kapatılır.

Mezar kapatıldıktan sonra, tabut ile birlikte hazırlanan ve üzeri yazılan baş ve hece tahtaları mezarın baş ve ayak uçlarına çakılır. İki tahta arasına kefen bezinden koparılan ince bez parçaları bağlanır. Ayrıca erkek mezarının başına yağlık (poşu), kadın mezarına da yazma bağlanır. Mezara atılmayan bir miktar çiçek, hazırlanan bez parçaları

ile mezar tahtalarına bağlanıp, mezar ilkel bir biçimde süslenir. En son, küçük bir testi (cere, bardak) ile getirilen su, mezarın üzerine dökülerek, gömme işlemi tamamlanmış olur.

Cenazenin yıkanması, mezarın kazılması, tabutun hazırlanması, duaların okunması gibi cenaze işlerine karşılık, hiç kimseye en küçük maddi ödeme yapılmaz. Herkes birbirinin hakkını, birbirinin cenazesine yardım ederek öder. Cenaze kaldırma işlemi tamamen imece usulü ile yapılır.

Cenazenin toprağa verildiği akşam, hava kararmaya başladığı sırada, cenazenin yıkandığı yerde, su ısıtılan ocakta üç adet çıra parçası yakılır ve bırakılır. Yanan ateşin yanına, üç dilim (parça) ekmek ve bir cere (iki ağızlı küçük testi) su bırakılar. Aynı işlem, aynı yerde üç gün tekrar edilir. Ölenin üç gün evini ziyaret ettiğine ve bırakılan yiyecek içecekleri yediğine ve suyu içtiğine inanılır.

Tahtacıların ölüsü, dirisinden çok daha pahalıdır. Çünkü, ölenin arkasından, toprağa verildiği andan başlamak üzere (yas yeri) üçünde, yedisinde, kırkında ve yılında mutlaka kurban kesilir ve toplu olarak yedirilir.

Cenaze evden ayrıldığı anda, ekonomik durumu iyi ise, cenaze sahibi ya da varsa ölenin musahibi tarafından bir kurban kesilir. Buna yas kurbanı denir. Cenaze ile birlikte erkekler mezarlığa, kadınlar ise cenaze evine yemek getirmek üzere evlerine giderler. Cenaze çıkan eve "yas yeri" denir. Kadınlar yas yerine ocakta pişirilmiş bir tabak yemek ile sofra götürürler. Yas yerine kesinlikle et, yumurta, yoğurt gibi hayvan ürünleri götürülmez. Yas yerindeki tek et yemeği, kesilmiş ise, kurbanın etidir. Getirilen ve toplanan yemeklerden sofralar oluşturulur ve toplu olarak yas yeri yemeği yenir.

Yas yerine yemek getirilen tabaklar, içindeki yemek yendikten sonra yıkanır ve evin giriş kısmına, dışarıda bir yere, ters çevrilerek bırakılar. Cenazenin toprağa verilişinin üçüncü günü kesilen "üç kurbanı" yeninceye kadar tabaklara dokunulmaz. Üç kurbanı kesildikten sonra herkes bırakılan yerden kendi tabağını seçerek alır.

Yas yeri yemeği yendikten sonra, baş sağlığı dilenecek kişiler toplu olarak otururlar ve yas yerine gelen herkes, bunlarla niyazlaşarak; "başın sağ olsun" ya da "emir Allah'ın" diyerek, taziyesini sunar. Baş sağlığı dileme, yas yeri yemeğinin yenmesi ile başlar ve üç gün, yoğun bir şekilde sürer.

Tahtacılarda, yas yeri dışında komşuların yemek götürme geleneği yoktur. Aksine cenaze sahipleri, dışarıdan gelen kişilere, mutlaka yemek vermek zorundadır.

Tahtacılarda yas en az üç gün sürer. Yas süresince saz çalınmaz, düğün töreni yapılmaz, radyo, televizyon açılmaz. Bunlara ek olarak yas tutan kişiler, yeni elbise (süslü) giymez, tıraş olmaz, banyo yapmaz, işe gitmez, kahveye ve dışarı çıkmaz.

Cenazenin toprağa verilişinin yedinci (7) ve kırkıncı (40) günü, ailenin durumuna göre yine kurbanlar kesilir. Kurbanlar diyoruz, çünkü, aynı gün birden fazla kurban kesilebilir. Mezar ziyaretine ancak kırk kurbanından sonra gidilir ve mezarın üzerindeki taşlar açılır. Böylece ölenin toprakla daha iyi temas etmesi sağlanır. Sıralı kurbanların sonucusu da "yıl kurbanıdır"

Bunların dışında ölüm yıldönümlerinde, ramazan ve kurban bayramı arife günlerinde de kurban kesilir. Kurbanlar yenildikten sonra, "ölenin ruhuna değsin" denilerek sofraya niyaz edilir. Ayrıca ölen kişinin düşte görülmesi gibi durumlarda helva, katmer, karpuz, üzüm gibi "hısta" (hayır) dağıtılır. Keza mezarlık ziyaretlerinde de hısta dağıtılır. Bunların yanı sıra ölenin sağlığında sevmiş olduğu yiyecek ve içecekler de hısta olarak dağıtılır.

Ölenin yılı dolmadan kesinlikle mezarı yapılmaz; yani en az bir yıl mezarın üzeri toprak dışında bir şeyle örtülmez. Yılı dolunca, aile toplu olarak mezarı ziyaret eder ve gömülürken mezara yerleştirilen tahtalar kırılarak mezar çöktürülür. Kapalı mezar, ancak bu çöktürme işleminden sonra yaptırılır. Mezarlar mermer, taş, tuğla gibi malzemelerden yapılır. Tahtacı mezarları ve mezarlıkları yaşadıkları evler kadar bakımlı ve temizdir.

Mezarlar en yaygın olarak dini bayramların arife günleri ziyaret edilir. Arife günlerinin ölülerin bayramı olduğuna inanılır. Özellikle bayramların ilk günleri mezarlık ziyareti hemen hemen hiç yoktur. Mezarlıklar büyük küçük, kadın erkek herkes tarafından ziyaret edilir. Ziyaret sırasında önceden hazırlanan mersin (bir çeşit kokulu defne) dalları, çiçekler, renkli bezler, yağlık, yazma, tülbent mezarlığa götürülür ve mezar taşlarına bağlanır. Diğer zamanlarda mezarların baş ucuna ağaç, yanına ve üzerine çiçekler dikilir.

En ilginç mezar ziyaretlerinden birisi de, ölenin dul eşinin evlenmesi durumunda yapılan ziyarettir. Bir başkası ile evlenen dul eş, yeni eşi ile birlikte, ölen eşinin mezarını ziyaret eder ve mezara su döker. İnanca göre, eşinin evlenmesi ile bağrı yanan ölmüş eşin, üzerine dökülen su ile yüreği serinler. Bu daha çok erkeklere yönelik bir gelenektir, çünkü dul kalan kadınların çok büyük bir bölümü evlenmezler.

TAHTACI, ALEVİ, BEKTAŞİ

Alevilerde, dört kapı 40 makam düsturu tartışmasız kabul edilmiştir. Dört kapı; şeriat, tarikat, marifet, hakikat kapılarıdır ve her kapının kendine özgü engelleri, kuralları, yaptırımları vardır. Kapılar ve o kapıya ait makamlar basitten karmaşığa, kolaydan zora doğru bir yol izler. En son hakikat kapısından geçilerek kamil insana ve dolayısıyla hakikate (mutlak gerçeğe) ulaşılır.

Dört kapı ve 40 makamla ilgili ayrıntıları değişik kaynaklarda bulmak olasıdır. O nedenle ayrıntıya girmeden, bunların Tahtacılara yansıma şeklini inceleyeceğiz.

Tahtacılar, anılan dört kapıyı ve 40 makamı isim olarak bilmemektedir. Ancak Tahtacılarda, dört kapıya karşılık gelen dört yol kardeşi bulunmaktadır; bunlar sırasıyla (müsep) musahip, aşına, peşine ve çiğildeştir (cıngıldaş). Musahiplik kurumu diğer alevi kolları ve Bektaşilerde de bulunmasına rağmen, aşına, peşine ve çiğildeş sadece Tahtacılarda vardır. Musahip ile diğer üç yol kardeşi arasında, ağırlık, yakınlık ve önem bakımından hiçbir fark bulunmamaktadır. Musahip kardeşler, çocukları, eşleri ve akrabaları arasında geçerli olan kurallar,

ilişkiler, diğer üç kardeş arasında da aynen geçerlidir. Örneğin Tahtacılarda musahip kadın ve erkekler, erkek musahiplerine "efeoğlan"; kadın musahiplerine de"gelin" derler. Musahip çocukları erkeğe "babalık", kadına "analık" diye hitap ederler. Keza musahipler kardeş sayıldıkları için, birbirlerinin annesine anne, babasına baba ve kardeşlere ağabey, abla diye hitap ederler. Bu hitap şekilleri ile, musahiplerin yakın akraba olduğu kabul edilmektedir. Aynı hitap şekilleri ve kurallar aşına, peşine için de geçerlidir.

Sayılan sıra, tıpkı dört kapıdaki gibi birbirini izler; yani önce musahip olunur. Ondan sonra sırası ile aşına, peşine ve çiğildeş olunur. Musahip olunmadan aşına, aşına olunmadan peşine, peşine olunmadan da çiğildeş olunmaz. Diğer yandan, dört kapı gibi, dört kardeş de farklı kişiler olmak zorundadır. Örneğin aynı kişi ile hem musahip hem de aşına ya da peşine olunamaz. Kişi A ile musahip, B ile aşına ve C ile peşine olabilir ve bu kişilerin yol kardeşleri çakıştığı için, birbirlerine "ortak" diye hitap ederler ve böylece aralarında dolaylı bir hısımlık oluşur.

Her kapı ve kardeş farklı adlandırıldığı gibi, bunlara sahip olmak için de farklı kurbanlar kesilir; musahip olmak için koçtan, aşına için cebrailden (horoz), peşine için elmadan, birlikte lokma alınır. Ancak lokmalar arasında da bir ayrım vardır. Kardeşliğin ilk basamağında olan musahipler, kendisinden sonra gelen aşına ve peşineye ait lokmayı yiyemez. Ancak tersi mümkündür; yani aşına olanlar musahip; peşine olanlar da aşına ve musahip lokması alabilirler (yiyebilirler).

Çiğildeşlik hakikat kapısına karşılık geldiği için, o mertebeye ulaşan kişiler, tüm dünya nimetlerinden el etek çeker, ermiş, kamil insan olurlar. Çünkü çiğildeş olan kişi ermiş kişi demektir. Ulaşılması zor bir mertebe olduğu için, bu kardeşliğin adı biliniyor ama şu ana kadar çiğildeş olan kişiye pek rastlanmıyor. Çiğildeşin lokması (hakkı), tercümanın (koç) beyin ve yüreğidir. Çiğildeş bulunmadığı için, tercümanın kellesine ve beynine dokunulmaz ve olduğu gibi gömülür.

Tüm bunlardan önce, yani musahip olunmadan önce yola girilmesi yani "ikrar alınması" gerekir. İkrar alınmadan (vermeden) yola giri-

lemez, dolaysıyla musahip de olunamaz. Musahip olma ve ikrar aldırma törenlerinin (ritüel) tam anlaşılması için, cemlerde uygulanan 12 erkan ile 12 hizmetin neler olduğunun incelenmesi ve bazı kavramların açıklanması gerekir. Tüm Alevi ve Bektaşilerde, küçük fark ve isim değişiklikleri ile 12 erkan ve hizmeti görmek mümkündür.

12 erkan ve hizmeti incelemeden önce, bunları öğreten ve yaptıran, yani törenlere liderlik (rehberlik) eden makamlarla işe başlamak gerekir. Sırasıyla bunlar; imam, pir, mürşit, dede ve babadır.

İMAM: 12 tane olup, bunların adları ve belirgin özellikleri önceki bölümlerde sayılmıştır.

PİR: Sözlük anlamı, bir tarikatın ilk kurucusu, yol önderi, demektir. Alevilikte en üst dini makam olup, imamdan sonra gelen ve ocak başı da denilen bir makamdır. Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaşi Veli, Şah İsmail, Abdal Musa gibi ermiş kişiler, pirlik makamına ulaşmışlardır.

MÜRŞİT: Doğru yolu gösteren kılavuz kişi demektir. Talibe yolu öğreten, sırları ve gerçekleri gösteren tarikat şeyhi olup, dedelikte bir rütbedir. Dedeler arasından tayin edilir. Mürşit, 12 köyden 12 mürebbinin katılımı ve dede ocağından en yaşlı dedenin töreni yönetmesi ile posta oturur. Mürşitler de dede oldukları için, ocaktan yani peygamber soyundan geldikleri, seyit oldukları kabul edilir. Ancak kendilerini Türk olarak tanımlayan ve bunda ısrarlı olan dedelerin, nasıl peygamber soyuna dayandıkları açık değildir. Mürşit posta oturduktan sonra ilk olarak dedelere ve babalara hayırlı verir ve buna "büyük hayırlı" denir.

DEDE: Mürşit gibi peygamber soyundan geldikleri ileri sürülen ve bir ocağa bağlı olan, cemleri yöneten, hayırlı veren, düşkünlük kaldıran, ikrar verip, musahip, aşına, peşine yapan dini önderlerdir.

BABA: Hacı Bektaş Ocağına bağlı olan, peygamber soyu yerine Hacı Bektaş'tan yol süren, dedeye eşdeğer olan ve onun işlevini gören bir dini önderdir. Babalar ikiye ayrılır: Hacı Bektaş'ın çocukları olduğunu ileri süren Çelebiler ile, yolunu takip ettikleri için (yol evladı) bilgi, kültür ve inanç ile bu makama ulaşanlar.

DİKME DEDE/BABA: Dede ocaklarının sönmesi yani, dede soyundan gelenlerin tükenmesi ya da dedelik yapacak kişilerin kalmaması sonucu, Alevi köyleri dedesiz kalmıştır. Doğan boşluğu dolduracak bir makamın olmaması nedeniyle, her Alevi köyü kendi dedesini yetiştirme yolunu seçmeye başlamıştır. Bunun üzerine ocaktan gelen bir dede, bu görevi, bilgi, kişilik, inanç ve ahlaki olarak, en iyi yapacak kişiyi dede/baba olarak atamaktadır. Atanan dedelere/babalara "dikme dede/baba" denilmektedir. Bunlar sayesinde, yılda bir kez yapılan cemler ve diğer törenler süreklilik kazanmakta ve cahil soy yerine, yerli bilgi öne çıkmaktadır.

12 Hizmet

İkrar verilirken, musahip, aşına, peşine olurken ve yıllık yapılan cemlerde yapılan işlere "hizmet" denir ve bunların sayısı 12'dir.

1- MÜREBBİ: Köyde dedenin temsilcisi olup, dedenin bulunmadığı dönemlerde dini törenleri yönetir. Köylerde kişilik ve bilgi olarak kendini kabul ettirmiş kişiler arasından seçilir. Bu hizmet, seçilen kişinin cebrail (horoz) kesmesi ile verilir. Dede geldiği zaman dedenin yanında bulunur ve cemde sağında oturur. Dede bulunmadığı dönemlerde, dedenin köydeki gözü kulağı olur; cem yönetmek ve hayırlı vermek hariç, dedenin diğer görevlerinin tamamını yapar.

2- GÖSCÜ (gözcü): Gözcülük görevi mürebbi gibi seçim ile verilir. Gözcü aşınalı olur ve görevi cemlerde düzeni sağlamaktır. Gözcünün cemdeki yeri giriş kapısının yanıdır ve elinde bir değnek bulunur. Bir çeşit mürebbi vekili konumundadır.

3- DELİLCİ (Çerağ): Görevi cemlerde delil uyandırmaktır (yakmaktır). Delil, içinde yağ bulunan bir tabağın içine koyulan, yumurta büyüklüğündeki bir tuz torbasının içine yerleştirilen üç ipin bükülmesi ile yapılan fitilden oluşan özel bir aydınlatma aracıdır. Delil üç parça çıra ile, dede tarafından verilen kibrit ile uyandırılır (yakılır). Delilcinin görevi, delili uyandırmak ve kesinlikle sönmemesini sağlamaktır. Eğer dedenin vereceği hayırlı dışında, delil sönecek olursa, dede

dahil tüm cemaat düşkün olur. Çünkü delil dua (hayırlı) ile yakılıp söndürülen, kutsal bir ateştir.

Delil uyandıran çıra, üflenerek değil, elde sallanarak söndürülür. Ceme gelen herkes sıra ile gelip, önce delile niyaz eder. Cem evinde yakılan delilin aydınlatma görevi yoktur; çünkü cem evi büyük ve parlak ışıklarla aydınlatılır.

Bu açıklamalardan sonra şu saptama zorunludur: Delil sönmesini (mum denebilir) büyük günah sayan ve böylesine ciddi yaptırımlara bağlayan bir toplum için, "mum söndü" çok ağır bir iftiradır.

4- KURBANCI: Cemde kurbanı kesip, pişirip sofraya getirmekle görevli, musahipli kişidir. Kurbancı, kurban kesmeyi öğrendiği ve bildiği için, cem dışındaki kurbanların büyük kısmı da kurbancılar tarafından kesilir, ama pişirmeyi başkası yapar.

5- GÜVENDER (sazandar, ozan): Tahtacılarda sazandar sözcüğü yoktur. Bazı kaynaklarda cemde saz çalana sazandar, nefes ve deyiş söyleyene de güvender denilmektedir.

Cemlerde saz olarak divan sazı, bağlama ve cura çalınmaktadır. Alevilerde saz ibadetin önemli bir parçasıdır; o nedenle, saz çalmak gelenek halıne gelmiştir. Ancak, cem dışında oynanan samahlarda, saz ve curanın yanı sıra, keman ve cümbüşün de kullanıldığı olmaktadır.

Cemlerde Pir Sultan, Kul Himmet ve Hatayi'den deyiş ve nefesler söylenir. Ozanlık yeteneğine sahip bazı kişiler de, doğaçlama olarak, nefes alırlar (söylerler). Samahlar için kullanılan deyişler, yine üç büyük ozana aittir. Çalıp söyleyenlere katılım ne kadar çok olursa, cemdeki coşku o kadar yüksek olur.

6- ŞEMŞİ (saki): Dolu (içki) için hazırlık yapan, gerekli şişeleri ayarlayıp rakıyı söndüren, cemaata dolu dağıtan görevlidir. Temel görevi, dolunun üçlemesini sağlamaktır; artarsa cemaate eşit olarak dağıtır.

Tahtacılardaki tek dolu rakıdır. Şarap ve diğer içkiler kesinlikle dolu olarak kullanılmaz. Hatta bundan 20-30 yıl öncesine kadar şarap içmek düşkünlük nedeniydi. Dolaysıyla Tahtacılarda şarap ve bağ kültürü yoktur.

7- SÜPÜRGECİ: Cemlerdeki ve kurbanlardaki ilk hizmetlerden biridir. Hizmetin iki yönü vardır: Birincisi cem evini, gerçek anlamda temizlemektir. İkincisi ise dua eşliğinde, törenlerden önce meydandaki kötülükleri temizlemek için yapılan eylemdir ki; buna süpürge çalmak denir. Kötülükleri temizlemeyi amaçlayan süpürge, iki el ile sapın altından, sekiz parmak dışarı baş parmaklar içeri gelecek şekilde tutulur ve "ya Allah, ya Muhammet, ya Ali" denilerek önce ortaya, sonra sağa ve üçüncüde sola olmak üzere, üç kez içe yani, süpürene doğru çekilerek yer süpürülür.

8- SELMAN (saka, sucu): Cem ve kurbanların su gereksinmesi, bu görevli tarafından karşılanır. Bunun da süpürgeci gibi iki görevi vardır. Birincisi cem için gerekli suyu temin etmek, ikincisi erken yerine oturanlar ile cemaatin elini yıkaması (bir çeşit aptes) için leğen tutup, su dökmektir.

Ceme, en temiz elbise ve temiz beden ile katılmak olaya verilen önemin gereğidir; yani katılan herkes temizdir. Ancak, buradaki el yıkama ruhi bir temizliktir. Bunun için, saka, bir tas su, bir leğen ve omuzunda bir havlu (peşkir) ile gelir, hayırlısını aldıktan sonra önce erken yerinde oturanların eline su döker. El yıkama, iki elin baş, işaret ve orta parmaklarının bir araya getirilmesi ve üzerine üç kez su dökülmesinden sonra, ıslak sağ işaret parmağın uç/orta yan kısmının üst dudağa değdirilmesi şeklindedir. Erken yerinden sonra cemaatteki diğer insanların eline su dökülerek, cemaat ruhen temizlenmiş olur.

9- SOFRACI: Cemlerde kurban hazır olunca, sofracı, sol koltuğu altındaki sofra ile gelip hayırlısını alarak yere niyaz eder ve kalkıp sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağının üzerine koyup, "Allah Allah diyelim, hak verdi biz yiyelim" diyerek sofrayı açar. Cemaati sofralar oluşturacak şekilde 5-6 kişilik guruplara ayırır ve her guruba bir sofra verir. Dede tarafından hayırlısı alınan ve parçalara ayrılan kurbanlar, sofracı tarafından eşit olarak ve sıra ile sofralara dağıtılır. Kurban yendikten sonra, kurmaya benzer şekilde toplu olarak sofraya niyaz edilerek kaldırılır. Sofraya toplu niyaz, sofrada oturanların birlik-

te, sofranın kenarlarından tutması ve sofrayı öpmek şeklinde yapılır. Niyazdan sonra sofra kaldırılır.

10- ODUNCU: Cemde kurban pişirmek ve kışın ısınmak için gerekli odunu sağlamak oduncunun görevidir. Toplu yaşama geçtikten sonra, oduncunun görevi ceme katılanların evlerinden birer ikişer odun getirilmeleriyle, hafifletilmiştir.

11- KUYUCU: Cemlerde kesilen kurbanların kanı yere akıtılmaz, kurbanın yenilmeyen kısımları ve kemikleri kurbanın derisi ile bohçalanır ve ayak değmeyen bir yerde, hayvanların kazamayacağı bir derinlikte kazılan bir çukura gömülür. Kuyucunun görevi kuyunun yerini seçmek ve kurbandan artanları gömmektir.

12- PERVANE: Cemin tek dış görevlisidir. Görevi, gündüz, cemaati ceme çağırmakla başlar. Cemde ise, cem evi dışında dolaşarak, katılanların rahatsız edilmemesini sağlamak ve musahipli olmayanlar ile dışarıdan gelenlerin cem evine yaklaşmasını önlemektir.

12 Erken (erkan)

TDK erkanı, "1. Yol, yöntem, 2.Temeller, esaslar, 3. Bir topluluğun, ileri gelenleri, büyükleri, üstleri", şeklinde açıklamakta ve erkan (erken) sözcüğü Tahtacılarda da aşağı yukarı aynı anlamda kullanılmaktadır.

Erkan başlamadan önce, cemi yönetecek olan dede, cemi en rahat yönetecek şekilde, cem evinin en iyi yerine oturur. Sağına mürebbi, soluna da kendisine (dedeye) yardımcı olacak ve toplumda sayılan sevilen birisi oturur. Yol, yöntem bilen üç kişilik gurubun oturduğu yere, "erkan yeri" denir. Hemen dedenin yanındaki köşede güvenderler oturur. Cemaatin diğer erkekleri, ortada samah oynamak için bir boşluk bırakacak şekilde, duvar kenarlarına sıralanırlar. Kadınlar ise, girişte ya da kurban pişirilen yere yakın bir şekilde, toplu olarak otururlar.

Tıpkı 12 hizmet gibi, ibadetin temeli olan 12 erkan vardır. Büyük cemlerde 12 erkan, yukarıda sayılan 12 hizmetli tarafından, aşağıdaki

sırayla, meydanda (ortadaki boşlukta) ve dedenin huzurunda yerine getirilir.

1- Süpürge, temizlik erkanı: Süpürgecinin görevi ve süpürme işlemini nasıl yaptığı yukarıda, hizmet bölümünde anlatıldı. Cemden önce cem evinin tüm fiziki temizliği gündüz yapılır. O nedenle, cem anında fiziki temizliğe gereksinme duyulmaz. Buradaki amaç, dua ile manevi olarak temizlenmiş, arınmış bir meydanda ibadet yapmaktır. Dedenin hayırlı vermesi ile başlayan süpürme işlemi (süpürge çalmak), yine hayırlı ile sona erer. Hayırlı verilirken, cemaat iki dizi üzerine çöker (diz kılmak), iki elini bacaklarının arasında, işaret parmakları yere değecek şekilde birleştirilir ve dua bitince sağ işaret parmağının baş parmağa bakan kenarı dudağa değdirilerek niyaz alınır tamamlanır.

2- Selman (sucu): İlk bölümde anlatıldığı gibi, ritüelleri farklı olsa da bütün dinlerde aptes vardır. Aptes, rasyonelleştirilmeğe çalışıldığı gibi fiziki bir temizlik değil, asıl olarak manevi bir temizlik ve arınmadır. Belirli ritüeller yerine getirilmeden yapılan temizlik, aptes değildir. Bütün dinlerde aptes için genellikle su kullanılır. Yukarıda anlatıldığı için, yeniden anlatılmayacaktır.

3- Delil uyandırma: Delil uyandırmak için, önce dede, mürebbi ve gözcü erken yerine oturur ve yukarıda anlatılan şekilde delil uyandırılır. Delil uyandırmaya başlanmadan önce, delilci "cemaat delil uyandırılıyor" diye bağırır. Bunu duyan cemaat diz çökerek, bir çeşit saygı duruşuna geçer ve delil öyle uyandırılır.

4- Kurban gelmesi: Tahtacıların kurbanda ve cemde keseceği kurban (tercimen, tercüman) mutlaka erkek ve özürsüz olmalı; yani kör, topal, hasta olmamalıdır. Dişi hayvan kesinlikle kurban olmaz.

Kurbanın üç ayağı birbirine bağlanır ve bir ayağı serbest bırakılır, kulağı ile hayvanın gözü kapatılır ve yönü kıbleye çevrilerek kesilir. Kurban herkes tarafından kesilemez. Kurban, hizmeti kurbancı olan, musahipli kişiler tarafından kesilir.

İkrarı alınacak olanların kurbanı horoz (cebrail), musahip olacakların koç, aşına olacakların cebrail, peşine olacakların ise elmadır.

İkrar alma, aşına ve peşine kurbanlarında fazla tören yoktur ama musahip için koç gereklidir ve aşağıda anlatılan tören zorunludur. Cemaate "kurban geliyor" denildikten sonra, kurbanlık koç cem evine alınır ve içeride serbest bırakılır. Burada amaç, kurbanın bir işaret vermesidir. İşaretten maksat; koyunun dedeyi, delili koklaması, melemesi, çiş yapması, dışkı yapması ya da titremesidir. Bu işaretlerden birisini vermediği sürece kurban kesilmez. Kurbanlığın kaçması ise hayra yorulmaz ve işaret gecikirse, musahip olacaklara dışarı çıkmaları ve özlerini temizleyip gelmeleri söylenir.

İşareti ilk gören kişi, "...şu işareti verdi" der ve bunun üzerine kurbanı kesme yolu açılır. Sonra kurbancı gelir, koçun sağ ayağını ve sol kulağını kaldırıp, sağ gözünü kapatarak dara durur ve hayırlısını alarak kesmeye (tığlamaya) götürür. Tercümanın kanının yere akmaması gerekir. O nedenle, kurban, kanı bir leğene akıtılarak kesilir ve daha sonra artan diğer parçaları ile birlikte kuyucu tarafından gömülür. Kurban kesilip temizlendikten sonra, "cem erenleri hayır himmet eyleyin, kurban vuruyoruz (ocağa koymak)" denilir; cemaat de "Allah eyvallah, evliya muradınızı versin" şeklinde karşılık verir ve kurban pişirilmeye başlanır.

Kurban ocağa vurulduktan (koyulduktan) sonra, kurbancılar, dedenin yanına gelirler ve hayırlılarını alırlar.

5-6- Şahı Merdan döşeğinin gelişi ve gidişi: Ceme katılan tüm kadınlara "bacı" denir ve bir bacıya davranıldığı gibi davranılır. Ceme girince karılık kocalık kavramları kalkar; yol kardeşliği onunu önüne geçer. Dünyasal kavramlar yerini uhrevi kavramlara bırakır. O nedenle cemde, karı koca dahil herkes birbiri ile bacı kardeş sayılır. Mum söndürme kavramına ikinci yanıt bu olsa gerekir.

Konumuza dönersek, şahı merdan döşeği; üzerine dört kişinin yatacağı büyüklükte, şilte, battaniye türünde, üzerinde ibadet yapılan bir döşektir (benzetmek gerekirse bir çeşit seccadedir).

Şahı merdan döşeğini mürebbi bacısı sol koltuğunun altına alır ve eşiğe niyaz ederek içeri girer. İçeri girerken "hu (hö) cem erenleri dö-

şek geliyor, pirim erenler döşek geliyor" der. İçeri girince "şahım erenler döşek geldi" der ve döşeği dedenin önüne doğru (meydana) serer. Gözcü de elindeki sopayı (tarik sopası) eşik niyeti ile döşeğin önüne koyar. Döşek üzerinde dara duracak, meydana geçecek kişiler, önce bu sembolik eşiğe niyaz eder, ondan sonra döşeğin üzerine çıkar.

Şahı merdan döşeği Ali'nin yattığı kutsal yer (pir postu) olarak kabul edilir. İkrar aldırmak, musahip, aşına, peşine olmak, meydana geçmek, düşkünlük kaldırmak için bu döşeğe yatılır ve aklanmış olarak yeniden doğulur. Burası yeni yaşama açılan, temizlenme mekanıdır.

Sayılan işlemler bittikten sonra, yine mürebbi bacısı tarafından katlanıp dışarı çıkarılır. Dışarıda batıya dönüp, "Ya Allah, ya Muhammet, ya Ali" denilip döşek üç kez çırpılır ve üzerindeki günahlar dışarıya atıldıktan sonra, yeniden eşiğe niyaz edilerek içeri girilip dededen hayırlı alınarak döşek tamamen dışarı çıkarılır.

Yukarıda anlatıldığı gibi döşekte, ikrar aldırmak, musahip, aşına, peşine olmak, meydana geçmek, düşkünlük kaldırmak gibi kutsal törenler yapılır. Şimdi de bu törenleri yakından görelim.

7-İkrar Aldırmak/vermek: Sözcük olarak ikrar; saklamayarak söylemek, açıkça söylemek, bildirme, benimseme, onama, kabul, tasdik; ikrar vermek ise, söz vermek anlamına gelmektedir. Alevilerde ikrar vermek sözlük anlamına uygun olup, yaptırımı çok ağır olan bir kabuldür. Kaba bir benzetmeyle "Alevilerin kelimeyi şahadeti" diyebiliriz; yani Aleviliğe girişin ilk kapısıdır. Tahtacıların en büyük yeminlerinden birisi "ikrar iman olsun"dur. O nedenle yalan yere ikrarına yemin eden birisi, yoldan (dinden) çıkmış olur ve bunun yaptırımı düşkünlüktür. Yalan yeminin sonuçlarından kurtulmak için tercüman kesmek gerekir.

Tüm yetişkin erkekler ile evli kadınların ikrar aldırması zorunludur. Bekar kızlar için bir zorunluluk yoktur. Kural böyle olmasına rağmen, genellikle erkekler de evlendikten sonra, karısı ile birlikte ikrar aldırmaktadır. Erkek ve kadınların ikrarı aynı gün sıra ile alınır. İkrar aldıracak her şahıs bir cebrail (horoz) ve dolu getirir. Tahtacılar ile diğer Aleviler arasında, ikrar aldırma yönünden pek farklılık yoktur.

İkrar aldıracak kişiler, diğer günlerden farklı olarak, temizlenip ve en iyi giysilerini giyerek, bayrama hazırlanır gibi, hazırlık yapar. Kadınlar başı bağlanırken giydiği özel elbiselerini giyer. Erkekler beline kement, başına yağlık (poşu) bağlar, ayakkabıları ve çorapları çıkarırlar. İkrar aldırma, bir çeşit ikinci bir düğündür. İkrar aldıracak gençler, bu önemli tören için başta yaşlılar (dede, ebe, ana, baba) olmak üzere tüm yakın akraba ve dostlarını davet ederler.

Yukarıdaki erkenler tamamlandıktan sonra, mürebbi cem evinin kapısında ikrarı alınacak erkeğin/erkeklerin boynuna bir kement dolar. İkrarı alınacak kişi birden fazla ise, öndeki arkadakinin boğazına dolanan kemendini sol eli ile tutarak, eşiğe niyaz ederler. Eşikten girerken mürebbi, "hu erenler şahı, katar uzatıyorum" der, dede de "kataın uzun olsun" der ve içeri girerek dedenin önüne gelip dara dururlar. Dede "aşkola" der ve ikrarı alınacak kişiler yere niyaz ederler ve döşek üzerine diz kılarlar (çökerler). Bu arada mürebbi "el ele, el hakka" diyerek, ikrarı alınacakları dedeye bırakır, kenara çekilir ve dara durur.

Dede ikrarı alınacak kişinin boynundaki kemendi tutarak, "1. Dil dilleme (lüzumsuz konuşma, gevezelik yapma, çekiştirme, kötüleme, aleyhte konuşma), 2. Kov kovlama (kimseyi yerip çekiştirme), 3. Gıybet eyleme (yerip çekiştirme, kötüleme), 4. Elinle koymadığını alma, 5. Gözünle gördüğünü eteğinle ört, 6. Mürşidini hak bil, 7. Teberra anma, 8. Küfür anma, 9. Edepsiz söyleme, 10. Yalan söyleme, 11. Hırsızlık etme, 12. Tevella kıl" diyerek, bu öğütleri üç kez tekrarlar ve "bunu hak görüyor musun" diye sorar. Onlar da "Allah eyvallah" diye yanıtlarlar. Bundan sonra dede kemendi boyundan alıp, "yama" diyerek ikrarı alınanın beline bağlar ve üç düğüm atar, "ikrarın binası kaim olsun" der. İkrarı alınanlar dedenin elini öperek yerini bir sonrakine bırakır ve mürebbinin yanına gider. Hepsi öğüdünü alınca dede "aşkola" der ve gençler yere niyaz ederek kalkarlar. Mürebbinin de elini öperler ve diğerleri ile niyazlaşırlar.

Kadınların ikrar aldırma töreni de aynı şekilde yapılmaktadır. Ancak burada mürebbinin yerine mürebbi bacısı geçmiştir. Tek fark kadınların ikrarı tek tek alınır; yani katar olarak içeri girmezler.

8-Meydana geçmek: Aleviler en az yılda bir kez dedeyi görmek ve o yılın hesabını cemaata ve dedeye vermek zorundadır. Kişi, kendi suçunu itiraf edebileceği gibi, mağdur olan ya da herhangi birisi, bir başka kişiden şikayetçi olabilir. Meydana geçme, bir tür halk mahkemesidir. Burada kişi, başta kendisi olmak üzere, cemaat tarafından sorguya çekilir, yargılanır ve günahlarının diyetini ödeyerek temizlenir (yunur).

Meydana geçmek için mutlaka ikrarın alınmış olması gerekir; yani ikrarsız olanlar meydana geçmez. Kişiler tek tek meydana geçebileceği gibi, musahipler ceme birlikte gelmişler ise, dört kişi aynı anda meydana geçebilir.

Meydana geçmek için şahı merdan döşeğinin bir kenarına dede oturur. Mürebbi ikrarı alınan gençler ile birlikte döşeğin üzerine, sağ kolu alta arkaya gelecek şekilde, yan yatar. İkrarı alınan gençler de simetrik olarak, yönleri mürebbiye olmak üzere sol kolları altta arkada olacak şekilde sol yanları üzerine yatarlar ve sağ ellerini birbirlerinin üzerine koyarlar. Mürebbi ve ilk sıradaki genç, başlarını dedenin dizlerinin üzerine koyarlar.

Dede ya Allah, ya Muhammet, ya Ali diyerek, sağ eli ile dizine yatanların omuzlarını üç kez sıvazlar ve "tac-ı devlet" diyerek mürebbinin, "Selmanı Pak" diyerek gencin başından niyaz alır. "Kemerbest" diyerek de diğer gençlerin kemendinden niyaz alır. Sağ elini sol eli ile niyaz şeklinde tutarak dua eder. Dua bitince pençei Ali aba (şaplak, tokat) ile iki kez mürebbiye, bir kez de gençlere vurur ve "kalkmanıza diyelim bir Allah Allah" diyerek yatanları kaldırır. Kalkanlar dara dururlar ve hayırlılarını alıp, niyazlaşarak yerlerine otururlar.

Kadınların meydana geçmesinde, gebe kadınlara şaplak vurulmaz. Bu durum mürebbi ya da gözcü bacısı tarafından dedenin karısına söylenir; o da dedeye söyler.

> Dede başta, "Girdiğiniz hak kapısı, durduğunuz Hasan Mansur darı, ne gördünüz ne eyvallah dersiniz?"
>
> Cemaat, "Allah eyvallah"
>
> Dede, "yüzler yerde özler darda, gözler erenler gözü, nicesiniz bu sofulardan?"

Cemaatten birisi, "Evliya muradını versin" der. Bu kişiye "şefaatçi" denir. Meydana geçen kişi kendisine şefaatçi çıkan kişi ile niyazlaşır. İkrarlılara herkes şefaatçi çıkabilir. Musahiplilere ise ancak 3 ay niyaz gören birisi şefaatçi çıkabilir.

Dede, ırızan var mı der. Eğer meydana geçen kişi hakkında bir şikayet varsa, kişi şikayetini ortaya koyar ve sorun orada çözülmeye çalışılır.

IRIZA ETMEK (rıza göstermek): Alevi köylerinin tamamında sürekli dede yoktur. Dede yılın belirli dönemlerinde, özelliklede kışın gelir. Bu arada suç işlenirse, bu kavram gündeme gelir. Anlamı, bir kişi yola aykırı bir suç işlemiş ise, suçu ve kendine verilecek cezayı kabul edeceğini (rıza göstereceğini) beyan etmesidir. Verilecek cezaya rıza gösteren kişi, dede gelinceye kadar cemaate girebilir. Rıza göstermez ise cemaate alınmaz ve onunla ibadete katılan kişiler aynı suçu işemiş sayılırlar. Özellikle kurbanı yenilmez ve birlikte sofraya oturulmaz. Dede gelince, durumu cemaat huzurunda görüşülür ve cezasını cemaat verir ya da affeder.

Düşkün olmak

Alevilikteki en büyük ceza düşkün olmaktır. Düşkün olan kişi yoldan çıkmış sayılır ve hiçbir dini törene alınmaz, kurbanı yenilmez, onunla aynı kurban sofrasına oturulmaz, yani birlikte lokma yenilmez. Eskiden düşkün kişiden bir şey almak vermek, konuşmak hatta yedi yıl ateş alıp vermek bile yasakmış. Yani bir çeşit geçici aforoz, diyebiliriz.

Düşkün olan kişi öncelikle ceme giremez. Ceme girebilmesi için yolu açtırmak gerekir. Yol içeri ve dışarı olmak üzere ikiye ayrılıyor. Cem törenleri "içeri", onun dışındaki dini tören ve kurbanlar da "dışarı" olarak kabul ediliyor.

Dışarısını açtırmak: Düşkün olan kişi, bir cebrail keserek dışarısını açtırmış oluyor ve böylece cem dışındaki tören ve kurbanlara katılmaya hak kazanıyor. İçerisini açtırmak: İçerisini açtırmak için bir tercüman, yani koç kesmesi gerekiyor. Kişi içerisini açtırmadan kesinlikle

ceme katılamaz.

Düşkün olarak ölmek, büyük günah sayılıyor. O nedenle insanlar uzun süreli düşkün kalmak istemezler.

9- Musahip, aşına, peşine olmak: İkrarı alınmış bir kişi, kendisine ahrete kadar kardeşlik edecek bir çifti musahip olarak seçer. Musahip seçilen kişilerin yaşları, sosyal konumları, kişilik yapıları birbirine uygun olmalıdır. Musahipliğin diğer adı da ahret kardeşidir. Alevilikteki ilk ve dolaysıyla en zor geçilecek olan şeriat kapısı, musahip ile geçilir. O nedenle seçiminde çok titiz davranmak gerekir. Çünkü sen ve eşin ona kardeş, çocukların analık, babalık derler. Bu seçimi yaptıktan sonra dede geldiğinde bir koç ve dolusunu (rakı) getirerek ceme girilir. Cemde, bundan önceki erkenler tamamlandıktan sonra sıra musahip olmaya gelir. Musahip olacakların cem evine girişleri, ikrar almada olduğu gibidir; yalnız bu kez ellerinden tutularak, ikrardaki sözler ve niyazlardan sonra içeri alınır. Yanlarında yine mürebbi vardır. Döşekteki tören bittikten sonra dede, mürebbinin yanında oturan musahip olacakların en yaşlısının sağ elinden tutarak şu 12 öğüdü üç kez tekrarlar: "1. Halinizle haldeş olun, 2. Yolunuzla yoldaş olun, 3. Çiğ lokma yemeyin, 4. Malı mala, canı cana katın, 5. Elinize, belinize, dilinize sadık olun, 6. Rıza babında bulunun, 7. Hoş geçinin, 8. Nefsinize uymayın, yolunuza uyun, 9. Haktan korkun, 10. Mürşidinizi hak bilin, 11. Küfürden sakının, 12. Cemiyete ölü girin."[43] Sıra ile diğerlerine de aynı öğütler verilir. El öpülüp niyazlaştıktan sonra erkek önde, kadın arkada olmak üzere, ikrar aldırmada olduğu gibi döşeğe yatılır ve şaplaklar vurulduktan sonra kalkılır ve meydana geçme törenindeki gibi hayırlı verilir.

Hayırlı da verildikten sonra, dede "hacılığınız mübarek olsun" diyerek elini öptürür, musahip olanlar ceme gelenlerden yaşlıların elini öper, akranları ile niyazlaşırlar ve dördü birlikte gösterilen yere otururlar. Varsa diğer çiftlerin de musahiplik törenleri aynen tekrarlanır. Musahibi ölen kişi yeniden musahip olamaz. Çünkü yol kardeşi, aynı zamanda ahret kardeşidir ve tektir.

[43] Tahtacı Aşiretleri (Adet, Gelenek ve Görenekleri). Rıza Yetişen. İzmir 1986. S-96.

Eskiden musahip olan kişi, cem dağıldıktan sonra sabaha kadar 12 ev ziyaret ederdi. Cemin ertesi günü gündüz de bir "kuşluk cemi" yapılır. Kuşluk cemi öğleden önce, akşamdan kalan yiyeceklerle yapılır ve bu ceme, çoluk çocuk dahil herkes katılabilir. Kuşluk ceminde, yeni musahip olan kişilere, cemde görmesi gereken 12 hizmetten birisi verilir. Verilen hizmet daha çok o kişinin yapabileceği, kişiliğine uygun bir hizmet olur. Hizmet verilme işleminden sonra musahiplik tamamlanmış olur.

ÖZ ÇÖZDÜRME: Musahip olan kişiler her şeyleri ile birbirlerine özden bağlanmışlardır. Özlerini bağladıkları için, başkalarına karşı işledikleri suç ve günahlardan da müşterek olarak sorumludurlar. Böylece çok ciddi bir otokontrol sistemi oluşturulmuştur. Müşterek sorumluluktan kurtulabilmek için özlerinin çözülmesi gerekir. Özlerini çözdürmek, yani musahibin suçlarından sorumlu olmamak için, ikinci bir tercüman kesilir. Eğer bu yapılmaz ise, musahiplerden birisi düşkün olursa diğeri de düşkün sayılır. O nedenle özlerinin çözülmesi gerekir.

10- Dolu üçleme: Musahip olma töreni bittikten sonra, şemşi yeni musahiplerin dolularını getirir. Daha önce anlatıldığı gibi dolu, rakıdır. Şemşi dolu şişe sayısı kadar boş şişeleri hazır eder ve rakı dolu şişenin yarısını boş şişeye koyarak üzerine su koyup söndürür. Şemşi sönmüş rakı şişesi ile dedenin önüne gelip, hayırlısını aldıktan sonra yere niyaz edip, diz çöker, şişeyi iki bacağının arasına koyar ve sapsız bir fincan ile ilk doluyu dedeye verir. Dede doluyu, fincan görünmeyecek şekilde, başparmak, bitişik tutulan diğer dört parmağa dik ve fincan görünmeyecek şekilde, sağ elinin içine alır. Sol eli ile dolu tutulan sağ el bileğinin altından destek yapar. Dede aldığı ilk doluyu kendisi içmez. "Bade seni, bade seni, vermeyelim yada seni, münkirin ne hakkı var, bir yudum tada seni" diye üç kez tekrarlar ve "hayır himmet eyleyin" diyerek az miktardaki doluyu yanmakta olan delil tabağının içine boşaltır. Bu arada cem erenleri niyaz vaziyetinde oturur.

Bundan sonraki dolular, yine aynı tutuş şekli ile önce dedeye verilir. Dede, doludan bir yudum alır ve başını sağa eğerek mürebbiye ve-

rir. Mürebbi de bir uyudum alıp dede ile niyazlaşır ve gözcüye verir. Gözcü de bir yudum aldıktan sonra dede ve mürebbi ile niyazlaşır. Bu işlem üç kez tekrarlanarak dolu üçleme işi tamamlanır. Ondan sonra, "hu erenler dolu geliyor, Ali geliyor, Muhammet Ali'nin gülü geliyor" denilerek tüm cemaate dolu sunulur. Doluyu alan ise "nuru iman olsun içenlere" şeklinde yanıtlar. Dolu aynı fincan ile bütün cemaate verilir ve dolu alıp veren kişiler birbirleri ile niyazlaşır. Dolu alıp vermede cinsiyet ayrımı yoktur. Bazen saygı için, sıra dışında birisine dolu verilir ve ondan niyaz alınır.

Cem dışındaki kurbanlarda delil uyandırılmadığı için, ilk dolu delil yerine ayak değmeyen bir yere dökülür ki, bu yer genellikle ocaklıktır.

Dikkat edilirse dolu almak için bardak değil, sapsız küçük kahve fincanı kullanılmakta ve tören sırasında avuç içine saklanmaktadır. Dolu miktarı, bütün cemaat için en fazla üç kahve fincanı ile sınırlandığına göre; amacın içki içip, kafayı bulmak olmadığı ortadadır. Bu, Hıristiyanların şaraplı ekmek yemesi gibi sembolik bir törendir.

11- Üç nefes: Cemlerde erken tamamlamak için söylenen üç nefesin mutlaka Hatayi'den olması zorunludur. Pir Sultan ve Kul Himmet nefesleri (deyiş) samah sözü olarak kullanılır ama erken tamamlamak için söylenen üç nefeste kullanılmaz.

Tahtacıların nefes söylemesi (deyiş okuması) ağıt makamında olup, insanlar duygulandıkları için, başı öne eğik, sessiz bir şekilde dinlenir. Nefeslerde 12 imamların ve Pir Sultanın adı geçince, sağ işaret parmağı üst dudağa dokundurularak niyaz edilir.

12- Üç samah: Cemlerde erken tamamlamak için oynanan üç samah, iki kadın tarafından karşılıklı olarak çok yavaş hareketlerle oynanır. Samaha kalkan kadın "özünüz darda, yüzünüz yerde" diyerek samaha başlar. Birinci samahtan sonra ikinci ondan sonra da üçüncü samah için ikişer kadın kalkar ve üç samah erkeni tamamlanmış olur.

Cem dışındaki kurbanlardaki erken samahı bir kadın ile bir erkek tarafından oynanır. Üç samah dışındaki samahlar ise iki kadın iki erkek tarafından, dörderli olarak oynanır. Tahtacılar dört kişiden fazla

gurup ile samah oynamazlar. Kadın samah oynayacağı erkeği seçer, gidip ona niyaz eder ve meydana gelip, ayaklarını bağlayarak karşılıklı dururlar. Bu arada sazlar çalınmaya, deyişler söylenmeye başlanır. İlk başta ayaklar bağlı olduğu için, hareketler çok yavaştır

Sazın sözün ritmine göre kadınlar kollarını, sağ elini sol göğsüne kapatırken sol kolunu açarak, sol elini sağ göğsüne kapatırken sağ elini yere paralel olacak şekilde açarak hareket ettirirler. Erkekler ise yanda duran sağ elini sol gözünün hizasına, onu indirirken sol elini sağ gözünün hizasına kadar, ritme uygun olarak hafif daire çizer gibi indirip kaldırarak samah oynarlar. Eller bu şekilde hareket ettirilirken, dönerek samah oynanmaya başlanır. Ancak her dönüşte kadın ile erkek, mutlaka yüz yüze gelir. İki kişi oynanan samahta, yüz yüze ve yana hareket edilir ve iki nokta arasında gidip gelinerek oynanır.

Yavaş oyun bittikten sonra, müzik hızlanmaya başlar ve kadın gelip erkeğe niyaz edince, bağlı olan ayaklar çözülür ve samah bir kat daha hızlı oynanmaya başlanır. Bu şekilde biraz dönüldükten sonra, Kul Himmet, Pir Sultan ya da Hatayi'nin adı geçen bir deyiş söylenerek tekrar ayaklar bağlanır ve samah yavaşlar. O deyiş bittikten sonra tekrar kadın erkeğe niyaz eder ve "yeldirme" denilen çok hareketli bir müzikle samah biter. Samahı bitirenler erken yerine gelir hayırlısını alır, yere niyaz eder "samahın aşk olsun" denilerek ayrılır.

Yukarıda sayılan 12 erkan, cemler için geçerlidir. Diğer törenlerde bu 12 erkandan sadece üçü yapılmaktadır. O nedenle 12 erkanlı ceme büyük cem denilmektedir.

Yukarıda anlatılanların dışında, ayrı bir 12 erkandan söz edilmektedir. Bunlar yarı eğlence niteliğinde olup, cemlerde bu erkanlar da yapılmaktadır. Rıza Yetişen bu erkanları: 1. Mesel, 2. Seki, 3. Pehlivan, 4. Çamaşır yıkama, 5. Doktor, 6. Demirci, 7. Başka demirci, 8. Çoban, 9. Kadı, 10. Tekne, 11. Değirmenci, 12. Lale" erkanı şeklinde sıralamaktadır. Bu erkanların dini yönünden çok eğlence yönü öne çıkmaktadır. Ancak sayılan bu 12 erkan da, incelemeye değer bir konudur.

TECELLE

TDK sözlüğünde buna karşılık gelen sözcük tecellidir ve anlamı: 1. Belirme, görünme, ortaya çıkma, meydana çıkma. 2. Tanrı'nın insanlarda ve doğada görünmesi. 3. Alınyazısı, kader. " demektir. Cemdeki anlamı da buna karşılık gelmektedir.

Cem bitiminde cemde bulunanlar birbirleri ile helalleşerek niyazlaşır. Tecellede erkekler oturur kadınlar sıra ile cemdekilerle niyazlaşır ve birbirlerine "tecelleniz kabul olsun" derler. Tecelleden sonra cem biter ve herkes evlerine dağılır.

ÖZEL GÜNLER

Kurbanlar

Tahtacılarda nerede ise kurbansız tören yoktur. Tersinden söylersek, Tahtacıların her önemli olayında mutlaka bir kurban vardır. Kurbana verilen önem, aynı biçimde kurbanlık seçimine de yansımıştır. O nedenle kurban edilecek hayvanın mutlaka erkek, sağlıklı ve özürsüz olması; dişi, kel, kör, topal olmaması gerekir. Kurbanlık hayvanlar horoz, koyun, dana, oğlak ve keçidir. Diğerlerine göre oğlak ve keçi ikinci derecede tercih edilir. Kurban edilen horoza "cebrail" denir. Horoz kestik denilmez; onun yerine "cebrail kestik" denir ve Tahtacıların önemli kurbanlarından birisidir.

Herkes kurban kesemez; kurban mutlaka musahipli birisi tarafından kesilir ve genellikle bu kişi, cemdeki hizmeti kurbancı olan birisidir. Kurban kesmek için keskin bir kurban bıçağı (büyük bıçak) kullanılır ve kurban kesilecek yerde kanın içine akıtılacağı bir çukur kazılır. Kurban üç ayağı bağlanarak yere yatırılır, yönü kıbleye çevrilir ve kulağı ile gözü kapatılarak kesme durumuna getirilir. Kurban kesecek musahipli kişi beline kement, başına bir yağlık bağlar ve "ya Allah, ya Muhammet, ya Ali" dedikten sonra, kurban bayramında "Şah İsmail aşkına", diğer zaman, kime niyetlenmiş ise onun aşkına (İmam Hüseyin, Hünkar Hacı Bektaşi Veli, Abdal Musa, Madran Baba vs. aşkına ya da nın ruhu için") diyerek bıçağı kurbanlığın boynuna vurur. Cebrail

ise, kanatları arkaya kıvrılıp üzerine tek ayakla basılarak, yukarıdaki dualar edilerek, kimin aşkına kesilecekse onun adı anılarak kesilir.

Tahtacılarda kurbanı çiğ et şeklinde dağıtma geleneği yoktur; kurban mutlaka pişirilerek toplu yedirilir. Kurban yemeği sadece etten yapılmaz, mutlaka yanında pirinç pilavı hazırlanır ve tatlı olarak da, genellikle kışın hoşaf, helva, keşkek yazın da karpuz kavun verilir.

Tahtacılarda kesilen hayvanın tamamına değil; kesilen hayvandan kazana giren ve lokma alınan kısmına kurban denir. Buna göre üç tür kurban vardır: "Tüm kurban", "cebrail" ve "kıyma kurbandır" Tüm kurbanda kesilen ve temizlenen hayvan, hiç dokunulmadan, yani parçalanmadan bütün iç parçaları ile birlikte, olduğu gibi kazana konulur ve haşlama şeklinde yedirilir. Genellikle ".... için bir tüm kurban adağım olsun" şeklinde adakta bulunulur ve dileği yerine gelince tüm kurban kesilir. Cebrail de tüm kurban gibi, horoz parçalanmadan, olduğu gibi kazana konularak pişirilir.

Tüm kurban dışındaki kurbanlarda, hayvan kesilince, kesen ve hizmet edecek kişiler için kavurma yapılır ve kurbandan önce yedirilir. Bazen de külbastı yapılarak yedirilir ya da kurbana gelemeyecek kişiler için bir parça çiğ et olarak ayrılır. Kurban olarak, kesilen hayvanın, İmam Cafer denilen dört ayağı, kellesi ve döşü (göğüs kısmı) mutlaka kazana konulur ve haşlama şeklinde pişirilir. Kurban genellikle tek kesilmez, yanında ya ikinci bir kurban (oğlak) ya da cebrail kesilir. Kesilen ikinci kurban haşlama değil, boz sulu olarak adlandırılan, kırmızı renkli sulu yemek şeklinde pişirilir. Biraz önce anlatıldığı gibi et yemeğinin yanında mutlaka pilav ve tatlı vardır. Tatlı mevsimine göre hazırlanır; yazın meyve kışın ise ağır tatlılar yapılır.

Kurban, geleneklere göre iyi yemek pişirmesini bilen ve "ana" adı verilen bir kadın tarafından hazırlanır. Ananın görevi kurbanı pişirmek ve dağıtmaktır. Tıpkı cenazede olduğu gibi kurban da imece usulü ile yapılır ve hiç kimse bu işler için maddi bir karşılık beklemez. Kurban genelde sabah kesilip öğle yemeğine kadar hazırlanmış olur. Bazen cuma akşamı yapmak için kurban kesilir. Kurban pişince, kurban sahibi akrabalarına, komşularına giderek "buyurun kurbanımız var" diyerek,

kurbana çağırır (davet eder). Kurbana gelen kişi odaya girince neminköre (na münkire) diyerek oturanları selamlar. İçeride bulunanlarda "nalet Yezide" diyerek selamını alırlar.

Kurban yeme töreninin başlaması için mutlaka, erken (erkan) yerine oturacak üç, dolu dağıtacak bir ve sofra serip su dağıtacak bir olmak üzere toplam beş musahipli erkeğin bulunması zorunludur. Erkanın (erken) sözlük anlamı: "1. Bir topluluğun ileri gelenleri, büyükler, üstatlar. 2. Yol, yöntem. 3. Temeller esaslar." demektir. Kurbanda erken yerine oturan musahipli üç kişi de erkanın sözlük anlamına uygun şekilde, Tahtacı yol ve yöntemini, inanç ve ibadetinin temellerini, esaslarını bilen, kurbana gelenlerin en yaşlılarıdır ve yukarıda sayılan bilgilere sahiptir.

Erken yerine oturan kişiler ve diğerleri, kurban yerine oturmadan önce el, yüz ve ayak temizliği yaparlar, çoraplarını çıkarırlar, başlarına bir yağlık (poşi) ve bellerine bir bezden kemer (kemerbest) bağlarlar.

Kurban sahibi tarafından, önceden hazırlanan dolular (rakı) erken yerine oturanlara verilir. Dolunun hayırlısı alındıktan (duası okunduktan) sonra, dolu şemşiye (saki) verilir. Şemşi rakıyı söndürür (su katar) ve bir kahve fincanına koyarak erken yerinde oturanlara, tek tek sunar. Doludan küçük bir yudum alınmak ya da niyaz etmek üzere ağza götürülür ve sonra, anlatılan tutuş şekli ile sağ yanında bulunan kişiye verilir. Dolu verme sırasında, erken yerinde oturanlar arasında yaş farkı varsa, büyük olanın eli öpülür ve sonra yanak yanağa niyazlaşırlar. Yaşıtlar ise sadece birbirleri ile niyazlaşırlar. İkinci kişi doluyu aynı kurallarla üçüncü kişiye devreder, o boş fincanı tekrar şemşiye verir. Şemşi fincanı dolu ile doldurarak, işlem üç kez tekrarlar. Bu işleme "dolu üçlümü" denir. Dolu üçlemenin adı içki içmek değil, doluya niyaz etmektir.

Eğer kurbana katılanlar kalabalık ise, 5-6 kişilik guruplar yapılır ve her gurubun önüne bir sofra serilir. Sofraya sarı leblebi, beyaz leblebi, fıstık gibi kuru yemiş ya da çökelek içine domates, biber, salatalık doğranıp üzerine zeytin yağı dökülerek "yörük göçtü" yapılır. Her sofraya biraz dolu ve fincan verilerek, yukarıdaki tören tek tek sofralarda yapılır.

Dolu üçlendikten sonra şemşi yine fincana dolu koyarak, belirli bir sıra dahilinde, kurbana katılan herkese (cömet, cemaat) sunar. Doluyu alan kişi bir yudum alarak ya da sadece dudağını fincana dokundurarak, fincanı kendinden sonrakine niyaz edip devreder. Böylece kurbana katılan herkes doluya niyaz etmiş olur.

Kurban hazır olunca erken yerinde oturanlara bildirilir ve dolu almak için kullanılan sofralar, ortadan tamamen kaldırılır. Onların yerine yeni sofralar getirilir ve serilmeden önce sofra duası okunur. Başı sarıklı, beli kementli, ayağı çorapsız, musahipli bir erkek, sağ koltuk altında bir süpürge ile meydana (erken yerinin önü) gelir ve "hö" (hu yerine) diyerek, sağ ayak baş parmağını sol ayak baş parmağının üzerine koyarak ayaklarını bağladıktan (mühürledikten) sonra, süpürgenin sapını baş parmaklar içeride diğer sekiz parmak dışarıda olacak şekilde tutarak, "Bismillah destur imam, destur şah" (mıssımıllah deştiriman destirişah) şeklinde besmele çeker ve "ya Allah, ya Muhammet, ya Ali" diyerek süpürgeyi önce ortaya sonra sağa ve üçüncüsünü de soldan olmak üzere kendisine doğru çekerek yeri süpürür. Süpürme işlemi bitince diz çöker ve aynı sıra ile yere üç kez niyaz eder.

Süpürme işlemi bittikten sonra, aynı kişi bir tas su, bir leğen ve bir havlu getirir. Yine erken yerinin önüne niyaz ettikten sonra, önce erken yerine oturanların eline su döker. Eline su dökülen kişi, baş, işaret ve orta parmaklarını suyun altına tutar ve üç kez üzerine su dökülür. Islatılan parmaklar birleştirilip üst dudağa götürülerek, aptes suyuna niyaz eder. Su hızlı bir şekilde cemaatın önünden geçirilir ve suya niyaz ettirilir. Su döken kişinin ayakları bağlıdır (sağ baş parmak sol baş parmağın üzerinde). Eline su dökülen kişi ise, diz çökmüş olarak elini yıkar. İbadet anında hep iki dizin üzerine çökülür. Sol el sağ elin içine alınır ve bacaklar arasından yere dokundurularak, baş öne eğilerek, dualar dinlenir. Her duadan sonra ya da kutsal kişilerin adı anılınca, sağ elin işaret parmağının boğum yeri dudağa değdirilerek niyaz alınır.

Yer süpürülüp, el yıkama işlemi bittikten sonra, aynı kişi bu kez sofracı olarak, sağ koltuğunun altına bir bez sofra alarak, erken yerine gelir ve yere niyaz edip ayağa kalktıktan sonra, ayağını bağlayarak

"Allah Allah diyelim, kadim Allah diyelim, hak verdi biz yiyelim" der ve sofrayı yere serer ve açar. Erken yerinde oturanlar ile diğerleri, sofra açılırken diz çöküp ellerini önde bağlayarak, sofranın açılmasını beklerler. Sofra açıldıktan sonra erken yerinde oturan yaşlı kişi ekmekten bir lokma böler ve öperek niyaz eder.

Sofra açıldıktan sonra, bir hamur leğeni içinde, varsa önce tüm kurban getirilir. Sonra sırasıyla kuzu, oğlak ve cebrail kurbanları getirilir. Kurban erken yerinde oturanların önüne getirilir ve bu üç kişi, önce sağ bileğini sol elinin içinde tutarak, sağ eli ile leğenin kenarına dokunur ve işaret parmağını üst dudağına dokundurarak kurbana niyaz ederler ve en yaşlı olanın kelleyi bölmesi istenir. Kelle en yaşlı kişi tarafından bölündükten sonra, beyni ve eti kemiğinden ayrılarak leğenin içine boşatılır ve diğer etlerle karıştırıldıktan sonra üzerine parmak ucu ile hafif tuz atar. Leğendeki döş etinden bir lokma yapar ve kurban sahibini sofraya niyaz ettirdikten sonra, bu lokmayı kurban sahibinin ağzına verir. Tüm kurbanın lokması karaciğerden parça koparılarak kurban sahibine verilir. Kurban sahiplerine (karı koca) verilen bu lokmaya "hak lokması" denir ve lokmalar verildikten sona "kurbanın kabul olsun" denilerek onlarla niyazlaşılır ve böylece lokma verme işi bitirilir.

Leğenin içindeki kurban tekrar mutfağa ya da kurbanın dağıtılacağı yere geri gönderilir. Bu arada kurban yerinde kaç sofra olduğu sayılır ve kurbanı dağıtacak anaya bildirilir. Ana bacı sofra sayısına göre kurbanı seğenlere (bakır, alüminyum tabak) koyar ve sofralara gönderir. Kurban yemeye başlamadan önce mutlaka sofraya niyaz edilir.

Birinci kurban yendikten sonra, sırasıyla diğer kurbanlar sofraya gelir ve niyaz edilerek yenmeye başlanır. Kurbandan sonra pilav ve son olarak da tatlı ya da meyve gelir. Kurbandan fazla var ise, isteyen sofraya ilave olarak verilir. Kurban kalkınca, yukarıda anlatılan şekilde, yine süpürgeci gelir üç kez yeri süpürür ve sonra selman suyu dağıtılır. Bu işlemde bittikten sonra ana bacı erken yerine çağrılır. Ana bacı çomçasını (tahta kepçe) alarak eşikten içeri girer ve sapı sağ elde, ağzı yukarı gelecek şekilde çomçayı üç kez öperek ve "hayır himmet

eyleyin" diyerek niyaz eder. Cemde ise "hak gelsin" diyerek çomçaya niyaz edilir. Erken yerinde oturanlar da "hizmetin kabul olsun, çomçan yağdan baldan kurtulmasın" diyerek niyaza katılırlar. Bu arada cemaatin diğer bölümü, diz çöküp sofranın bir kenarından iki eli ile tutup, eğilip sofrayı öperek "kurbanınız kabul olsun, Allah kabul etsin" diyerek topluca, sofraya niyaz ederler.

Kurban yemeden önce, üzerinde dolu içilen sofra kaldırılır ve yerine yeni bir sofra getirilerek, dua ile açılır. Kurban yeme sırasında bırakalım dolu içmeyi, su bile içilmez. Erken yerinde oturanların sofraya niyaz etmesi ile birlikte, kurban yenmiş sayılır ve onların izin vermesi ile su içilmeye başlanır ve buna "su yürüdü" denir. Sanılanın aksine kurban ile kesinlikle içki (dolu) içilmez.

Sofraya niyaz edildikten sonra, cemaat dağılmaya başlar. Erken yerinde oturanlardan kalan olursa, kalanlara kurban kahvesi pişirilir ve ikram edilir.

Eğer kurban artmış ise ya da yakınlardan birisi haklı bir mazeret nedeniyle kurbana gelememiş ise, o kişini kurbandan tatması ve dua etmesi için bir tabak içinde o kişiye kurban gönderilir. Gönderilen bu kurbana "ülüş" (üleş) denir.

BAYRAMLAR VE KURBANLAR

Kurban Bayramı (Büyük Bayram)
Ramazan Bayramı (Küçük Bayram, Şeker Bayramı)
Bayram Akşamı
Sultan Nevruz (navrız)
Hıdırellez
Aşır (Aşure)
Oruç (Muharrem)
Tekke Ziyaretleri
Adaklar
Cuma akşamı (birlik)
Cem

Kurban Bayramı

Alevilerin/Tahtacıların büyük bayramıdır. Ay takvimine göre, kurban ayı görülünce, ayı gören kişi ay göründü diye bağırır ve gören kişiler silah atmaya başlar. Kurban bayramı büyük bayram olduğu için gücü yeten, hemen herkes kurban kesmeye çalışır. Arifeden başlarsak, arife günü isteyenler, ölenlerin ruhu için kurban keserler. Ancak arife günü kesilen kurbanlar ölenler için olup, kurban bayramındaki kurban yerine geçmez; o nedenle afra (arife) kurbanı kesen, bayramın birinci günü ayrıca ikinci bir kurban keser. Kurban olarak erkek koyun (koç) kesilir; kesinlikle dişi hayvan kurban edilmez. Ancak ekonomik durumu zayıf olanlar, oğlak ya da keçi de kesebilir. Dana ve cebrail kurban bayramında kurbanlık olarak kesilmez. Ortak kurban kesme geleneği de yoktur. Sünnilerdeki gibi aile bireyleri tek tek kurban kesmez; tüm aile için bir tek kurban kesilir.

Yukarıda anlatıldığı gibi, kurban mutlaka musahipli birisi tarafından kesilir. Kurban kesen kişi, kesme karşılığı hiçbir maddi talepte bulunamaz. Çünkü kurbancılık, Alevilikteki 12 hizmetten birisidir. O nedenle para için değil, Allah rızası (Hak) için yapılır.

Bayram sabahı erkenden kalkılır. Erkek, kurban kesimi ile ilgilenirken, kadın meşe odunu ile evin ocağını yakar. Kurban kesilip temizlendikten sonra ocağın başına getirilir ve kazana koyulacak olan kelle, ayak (imam caferler) ve döş ayrılır. Sabah kahvaltısı için külbastı ya da kavurma hazırlanır ve önceden hazırlanan yufka ekmeği ile bayram kahvaltısı yapılır. Kahvaltıda kurban dolusu alanlar da olur.

Evin kadını ve kızları bir yandan evde bulunanları doyururken, diğer yandan ocağa konulacak kurbanı hazırlar ve öğleye kadar, kurbanı pişirir. Kurbanın yanına bir miktar da pirinç pilavı yapılır.

Öğleye doğru, kurban pişerken, evin erkeği de kurbanı yiyecek cemaatı hazırlar ve kendisi de o cemaata katılır. Kurban iki şekilde yenir; ya herkes bir evde toplanır ve kurbanlar eve götürülür ya da toplanan cemaat her eve gidip kurbanı evlerde yer. Kurban bir evde toplanılıp, birlikte yenilecek ise herkes kurbanı ile birlikte, kurbanının dolusunu, ekmeğini, pilavını, sofrasını da getirir.

Kurban yeme şekli ise yukarıda anlatıldığı gibidir. Eğer çevrede kurban kesmeyen birkaç kişi kalmış ise, tüm komşuları ve akrabaları o kişiye çiğ et ve pişmiş kurban götürür. Cemaate kurban kesmeyenler mutlaka çağrılır ve o kişilerin kurban yemesi sağlanır. Kurban dışında kalan çiğ et genellikle kavurma yapılır ve saklanır. Ancak her koşulda, kurban etinin 20 gün içinde bitirilmesi gerekir. Çünkü kurban bayramından 20 gün sonra muharrem (aşır) orucu başlar ve oruç tutulan 12 gün boyunca et yenmez. O nedenle bu süre içinde etin ve kavurmanın bitirilmesi gerekir; eti daha uzun süre saklama geleneği yoktur.

Kurban, mutlaka bayramın birinci günü, sabahtan kesilmek zorundadır. Bayramın diğer günleri ve öğleden sonra kurban kesilmez çünkü kurbanın toplu yenilmesi zorunludur.

Bayramlaşma işi genelde kurban yenildikten sonra başlar. Cemaatte gelenler, kurban yenildikten sonra bayramlaşırlar. Akraba ve komşu ile bayramlaşma, kurbanları yedirdikten ve temizlendikten sonra yapılır.

Ramazan Bayramı (Küçük Bayram, Şeker Bayramı)

Son yıllara kadar, ramazanda kesinlikle oruç tutma geleneği yoktu. Ancak son dönemlerde, çevredeki dini propagandadan etkilenerek bazı (tek tük) oruç tutanlara rastlanmaktadır.

Ramazan bayramında, sadece bayram yapılır. Kurban bayramında olduğu gibi, arife günü ölenler için kurban kesilir ve mezarlık ziyaretleri yapılır. Bayram hazırlıkları arife günü, evlerin ve kişinin bedeni temizliği ve yeni elbiselerin giyilmesi ile tamamlanır.

Bayram sabahı erkekler erkenden kalkarlar ve (eskiden) köylerde cami olmadığı için, bayram namazı kılmak üzere, komşu Sünni köylere giderlerdi. Daha sonra, uygulanan asimilasyon politikası gereği Tahtacı köylerine cami yapıldığı için bayram namazları, köydeki camilerde kılınmaya başlanmıştır. Ancak kurban ve ramazan bayramları dışında namaz kılınmaz.

Ramazan bayramı tatili 3.5 gün olmasına rağmen, bayram genelde ilk gün yapılır, diğer günler pek yapılmaz. Ancak son dönemlerde bayramlar bayramlığını yitirip, tatil günü haline geldiği için, eskiye göre uzamıştır. Bayramın ilk günü kesinlikle işe güce bakılmaz. Akraba ve

yaşlı ziyaretleri yapılır. Bu ziyaret ve el öpme sırasında, küçüklere para ve giyecek eşya türünden hediyeler verilir. Ayrıca gelir durumu iyi olan gençler, muhtaç yaşlıların elini öpünce onlara para ve hediyeler verirler.

Bayram Akşamı

Ramazan ve kurban bayramı akşamları, yani arifeyi bayramın birinci gününe bağlayan akşama "bayram akşamı" denir ve Tahtacılar için özel bir akşamdır. Bayram akşamı, genellikle köyde durumu iyi olan birisi kurban keser ve çevresindeki insanları davet ederek yarı eğlence yarı ibadet şeklinde bir bayram akşamı yapar. Bunun için gelen kişilerin herhangi bir şey getirmesi zorunlu değildir. Eğer kişinin kendisi isterse, gelirken bir şişe dolu, bir kilo helva, kuru yemiş getirip, bayram akşamı yapan eve katkı yapar ve sofranın zenginleşmesini sağlar.

Eğer bayram akşamı kurbanı kesen olmazsa, bazı kimseler bir araya gelerek, bayram akşamı hazırlığı yaparlar ve çevredeki dostlarını davet ederler. Bu tür bayram akşamlarında yapılan masraf katılanların sayısına bölünür ve katılanlardan para toplanır; buna "birlik" denir. Yapılan masraflar toplanan bu paradan karşılanır. Duruma göre bir koç ya da cebrail kurban edilir. Yine isteyenler, fazladan bir şeyler getirerek ek katkı sağlayabilirler.

Sultan Navrız (nevruz)

21 Mart, Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilir ve bu güne Sultan Navrız denir. Nevruzu kutlayan diğer kültürlerden farklı olarak Tahtacılar nevruz günü horoz (cebrail keserler) kurban ederler. Başka bir hayvan ya da tavuk kurban edilmez. O nedenle Tahtacılar nevruz için bir horoz besler. Eğer horozu yok ise önce köyden bulmaya çalışır, bulamaz ise çevre köylere giderek satın alır ve keser. Çevredeki Sünniler, Tahtacıların bu bayramına "horoz bayramı" demektedir.

Cebrail, diğer kurbanlar gibi haşlama şeklinde değil, hiçbir sebze katılmadan, toz biberli, salçalı, normal et yemeği olarak pişirilir ve pişirme biçimine "boz sulu" denilmektedir.

Nevruz günü tüm hayvyanların yular ve semerleri çıkarılarak, başıboş doğaya bırakılır. Hayvanlar özgür olarak otlar.

Hıdırellez

6 Mayıs günü Tahtacılar için Hıdırellez bayramıdır. Hıdırellezde de kurban kesilir. Hıdırellez kurbanı mutlaka taze erkek kuzudur. Taze erkek kuzu dışında başka bir hayvan hıdırellez kurbanı olamaz.

Hıdırellez kurbanından iki farklı yemek yapılmaktadır. Birincisi haşlanan kuzu eti lif lif ayrılır ve kurban suyu ile hafifçe kavrulur. Buna "tiftme" denir ve sadece taze hıdırellez kurbanından yapılır. İkincisi, kurban suyunun içine pirinç ve kara nane atılır, onun üzerine de ayran dökülür ve içine haşlanmış küçük karaciğer parçalarından yapılan soğuk yiyecektir. Bu özel yemeğin adına "tovga" denir ve tovga sadece hıdırellez kurbanında yapılır.

Oruç (aşır, muharrem ayı)

Oruç, muharrem ayında 12 gün olarak tutulur. Yas olarak kabul edildiği için 12 gün boyunca dünya nimetlerinden el etek çekilir. Orucun 12. günü aşure pişirildiği için, muharreme "aşır orucu da" denir.

Ramazan orucundan farklı alarak, günlük oruç süresi biraz daha uzun tutulur. O nedenle oruç sabah ezanından önce başlar ve akşam da ezandan sonra açılır.

Sabah sahura kalkınca (temcit), genellikle küçük küçük doğranan yufka ekmeğinin tereyağında kavrulması ve bunun üzerine toz peyniri (çökelek) atılarak hazırlanan "övelemeç" ile çay içilir. Övelemeç yanına da akşamdan kalan yemekler ilave edilerek karın doyurulur ve oruç başlar. Akşam, ezandan sonra oruç açılır. Oruç açmak için, iki parmak arasına alınıp avuç içine koyulan, bir parça tuz kullanılır. Oruç açmak için tuz dışında kesinlikle bir şey kullanılmaz. "Bismillah destur imama destur şah" denilerek tuz ağza atılır ve oruç açılır.

Orucun başlangıcından sonuna kadar, yani tam 12 gün, kesinlikle su içilmez. Su yerine, pekmez, vişne gibi kırmızı renkli sıvılardan hazırlanan renkli su içilir. Oruç boyunca, evli olan çiftler, yataklarını ayırırlar ve kesinlikle birlikte yatmaz ve cinsel ilişkide bulunmazlar; tam bir cinsel perhiz vardır.

Yine oruç süresince kesinlikle et ve hayvansal gıda barındıran yiyecek, et, yumurta yenilmez. Tıraş olunmaz, banyo yapılmaz, müzik dinlenmez, eğlence düğün yapılmaz, saz çalınmaz, aynaya bakılmaz, yeni ve süslü elbiseler giyilmez. Ancak yeme, içme, yatma dışındaki konularda bir kısım değişiklikler meydana gelmiş ve kurallar yumuşamaya başlamıştır.

Aileler oruçlarını tek tek değil, genellikle birlikte açarlar. Akrabaları, arkadaşları ya da musahipleri ile birlikte oruç açmak (iftar yapmak) isteyen erkek; "ben falancaya gidiyorum, sofra getir", der. İftar için hazırlık yapan kadın, hazırladığı yemekleri kocasının gittiği yere götürür ve orada toplu olarak oruç açılır.

Oruç 11 tam gün sürer, 12. gün yarım gün tutulur; çünkü 12. İmam olan Mehdi ölmemiştir.

11. günün akşamı, yani orucun bitmesine bir gün kala, bir evde toplanılır ve orada "sakka suyu" tadılır. Sakka suyu tatmak, renklendirilmemiş normal sudan bir yudum içmek, yani gerçek anlamda su tatmak, demektir. Ertesi günü oruç açılıncaya kadar ancak bir yudum beyaz su içilir. Sakka suyu tatmadan önce oruç açılır ve orada hazır bulunan cemaat, daha önce anlatıldığı şekilde dolu üçler. Oruç açılmadan ve dolu üçlenmeden, sakka suyu tadılmaz. Sakka suyu, bardak ya da tasla değil, bir seğene (tabak) koyularak içilir.

Tahtacıların kurban ve hısta dışındaki, yaygın adaklarından birisi de "uğundurma orucudur" Uğundurma orucu, muharremin son günü tutulur ve adayan kişi 11. günü akşam orucunu saka suyu ile açar ve başka bir şey yemeden içmeden oruca devam eder. Uğundurma, bir yudum su ile iki gün aralıksız tutulan oruç demektir ve bunun sevabının çok büyük olduğuna inanılır.

Tahtacılar orucun 12. günü yine bir cebrail kurban ederler. Kesilen cebrail, kurban pişirme kurallarına göre hazırlanır. 12. gün oruç, diğer günlerden farklı olarak hem erken hem de tuz ile değil, pişirilen kurbanın ciğeri ile açılır. Bir de kurbanın yanında, mutlaka o gün, buğday, mısır, nohut, üzüm, fasulye, ceviz, incir, karanfil, fıstık, badem gibi 12 çeşit malzemenin karışımı ile oluşturulan keşkek (aşure) pişirilir ve kurban ile yenilir.

İkrarını aldıran herkes oruç tutmakla yükümlüdür. Mazeretsiz olarak oruç tutmayanlar ile orucunu bozan musahipli kişiler düşkün olurlar. Aynı şekilde, oruç kurallarına uymayan yani etli yumurtalı gıdalar alanlar ile içki içenler düşkün olurlar. Eğer kuralı musahipli olmayan gençler bozarsa, onun yerine, ondan sorumlu olan aile düşkün olur.

CUMA AKŞAMI

Tahtacıların kutsal günü, perşembeyi cumaya bağlayan "cuma akşamlarıdır". İkinci derecedeki önemli gün ise pazartesiyi salıya bağlayan "salı akşamlarıdır."

Hayır ve adak kurbanları genellikle cuma akşamına denk düşürülmeye çalışılır. Bazen ölenlerin ruhu için de cuma akşamı kurban kesilir. Cuma akşamı tüm kurban yapılır. Yaygın olarak da "birlik" yapılır. Birlik için, birisi gündüzden hazırlık yapar. Hazırlık olarak bir kurban, biraz dolu, pilav için pirinç, meze olarak meyve ve kuru yemiş alınır. Bunlar kurban yöntemine göre hazırlanır ve insanlar "cuma akşamı" için çağrılır. Kurbanın yendikten sonra, yapılan masraflar hesaplanır ve katılanlara duyurulur. Bazıları kendisine düşen miktardan fazla ödeyerek, durumu uygun olmayanlar için de katkıda bulunur.

Birliğe fazladan katkıda bulunmak isteyen kişiler, kendi payının dışında, dolu, helva getirebilir hatta ek kurban bile kesebilir. Bu zorunlu olmayıp, adak ya da söz verme üzerine yapılabilir.

Cuma akşamlarında diğer kurbanlardan farklı olarak "erken çevrilir" Yani nefes söylenir ve samah oynanır. Akşamın bitiminde de dara durulur. Dara durmak için, ayak bağlanır, bel hafif öne eğilir, eller avuç yukarı gelecek şekilde eğilen vücuda yapıştırılır ve saz ile çalınıp ağız ile söylenen duvazı imam nefesi bitinceye kadar sessizce durulur. Önceden samah oynayan kişiler mecburen dara durduğu gibi, isteyen de kalkıp dara durabilir. En önemli ibadet şekillerinden birisidir. Dar bitince herkes birbirleri ile niyazlaşır ve cuma akşamını kutlayarak akşamı bitirilir.

Cuma akşamlarına herkes katılabilir, ancak ibadet ile muhabbet birlikte olduğu için, genellikle yaşlılar ile gençler ayrı yerlerde cuma akşamı yaparlar. İhtiyarlar gençlerin cuma akşamına katılamaz ama gençler ihtiyarlarınkine katılabilir. Bundan amaç, biraz da yolun gençlere öğretilmesidir.

Diğer yandan cuma akşamları, ibadetin yanı sıra cemaatı kaynaştırmak, küsleri barıştırmak, küçük uyuşmazlıkları çözmek gibi olumlu amaç ve işlevlere sahiptir.

ADAK

Sayılan bayram ve kurbanların dışında, Tahtacılarda en yaygın kurbanlardan birisi de adaklardır. Adaklar büyükten küçüğe doğru; dana, koç, oğlak, horoz, dolu, helva, lokma, katmer, karpuz, üzüm şeklindeki yiyeceklerdir. Bir de "uğundurma" şeklinde oruç ve tekke, mezar, pınar, çeşme şeklinde yapılar da, adak olur.

Adaklar genellikle 12 İmamlar, İmam Hüseyin, Hacı Bektaşi Veli, Abdal Musa, alçaklarda yükseklerde yatan erenler – evliyalar, ziyaret edilen tekkeler, Cuma koca, Bozatlı Hızır ve ölen yakınlar için adanır.

Nasıl yapıldığı yukarıda anlatıldığı için, sadece adlarını saymakla yetiriyoruz.

TEKKE ZİYARETLERİ

Tüm Tahtacıların, kendi bölgelerinde, yüksek yerlerde yatan (mezarı bulunan) bir tekkesi vardır. Tahtacılar için, Bektaşi olmamalarına rağmen, Hacı Bektaşi Veli ve Abdal Musa türbeleri de önemli tekkeleridir. Tekkeler, Madran Baba, Çoban Baba, Arap Dede gibi, "baba" ya da "dede" unvanları ile anılır.

Tekkelerin hemen hepsi yüksek yaylalarda bulunduğu için, genellikle yaz aylarında ziyaret edilirler. Tekke ziyaretlerinde önce türbenin giriş kapısına niyaz edilir. Daha sonra mezarın baş taşından başlanarak, dört bir yanına niyaz edilir.

Tahtacıların ziyaret ettikleri tekkelerin çoğunluğu, yerleşik yaşama geçmeden önce ziyaret edilen yerlerdir ve dağ zirvelerinde bulunurlar. Bugünkü yerleşim yerleri de tekkenin bulunduğu dağın değişik yönlerdeki eteklerinde bulunmaktadır. Yani Tahtacılar bugünkü yerleşim yerlerine aynı zirveden inmişlerdir ve birbirleri ile akrabalıkları vardır. Tekkeler çevre Tahtacı köylerinin buluşma ve kaynaşma yerleridir. O nedenle tekke ziyaretleri çevre köyler ile birlikte yapılır. Genellikle gençler ile yaşlılar, farklı tarihlerde tekkeye çıkarlar.

Her şeyde olduğu gibi, tekkeyi ziyaret edenler mutlaka kurban keserler. Kurbanlar tekkenin başında kesildiği gibi, tekkeye niyaz edip aşağılarda bir yerlerde de kesilebilir. Kurbanlıklar yine kuzu, oğlak ve horozdur. Diğer kurbanlardan farklı olarak tekke kurbanı olan oğlaklar, kuyu tandırda kebap yapılır ve toplu olarak yenilir.

Cuma akşamı kurbanları gibi, nefes söylenip, samah oynanıp, dara durularak erken çevrilir.

Tekkeler ibadet yerleri olduğu kadar, komşu köylerdeki akraba ve arkadaşların buluştuğu, eğlendiği, oynadığı kaynaşma merkezleridir. Burada ibadet ve eğlence yan yana yürür. Tekke ziyaretleri günü birlik yapıldığı gibi bazen 3-5 gün sürdüğü de olur. Bu süre zarfında ziyaretçiler tekkede yatıp kalkarlar. Eskiden hayvanlar ile (katır ve eşek) yapılan bu ziyaretler günümüzde motorize olmuştur.

KIYAFET

Tahtacıların geleneksel kadın kıyafetleri baş bağlama bölümünde anlatıldı. Günümüzde o kıyafetler ancak cemlerde kullanılıyor. 20-30 yıl öncesine kadar, o kıyafetlerin bir kısmı günlük yaşamda da kullanılıyordu. Şimdi o kıyafetler sandıkta saklanıyor. Sadece birkaç parçası kalıntı olarak kullanılıyor. Erkek kıyafetleri ise tamamen günümüze uygun hale geldi.

Tek farklılık kadın kıyafetinde vardır. Bütün Tahtacı kadınları günlük kıyafet olarak, ayak bileği lastikli şalvar giyerler. Eskiden dar kesimli şalvar üzerine geniş dolamaç (uzun etek) giyerlerdi. Şimdi dolamaç kullanılmaz oldu, onun yerine geniş kesimli şalvar giyilmeye başlandı. Baş örtüsü zorunluluğu yoktur. Eskiden günah olarak kabul edilen kadın saçı kestirme, şimdi moda oldu denilebilir. Günlük iş kıyafeti de aynı biçimdedir. Çoğu kez eskimiş kıyafetler, iş kıyafeti olarak kullanılmaktadır.

DİL

Tahtacıların kendine özgü bir şivesi vardır. Dilde ses uyumuna uydurma çok yaygın bir gelenektir. Birçok Türkçe sözcük, Tahtacılar ta-

rafından değiştirilmiş ve nerede ise anlaşılmaz hale gelmiştir. Bunun yanı sıra sadece kendilerinin kullandığı oldukça geniş sayılabilecek bir sözcük haznesi vardır. O nedenle, komşu köyden gelenler bile, bazı konuşmaları anlamakta sorun yaşamaktadır. Ben bir yaz boyunca aldığım notlarda 400'ün üzerinde, farklı şekillerde kullanılan sözcük tespit etmiştim. İnsanların günlük yaşamda 1000 civarında, sözcük kullandığı düşünülecek olursa, dil konusu ayrı bir önem kazanmaktadır. Uzun süre kapalı yaşadıkları için, bu yöndeki bozulma da fazla değildir. Dil konusu da incelemeyi beklemektedir.

Konunun önemini vurgulamak için biraz örnek verecek olursak; duluk (yanak), gabak (alın), yağınlı (sırt), çinçon (omuz), somurmak (içe çekmek), bibi (hala), gelinbibi (dayının eşi), aba (ağabey, abla), paşam (küçük çocuk), öbüş (çocuk çocuk der gibi), eci (anneanne), emmi (amca), böyükbaba (büyük amca), kutirisiye (boşuna, hiç yoktan), marzıman (hayvan der gibi, bir küfür), möcüre (çekmece), sındı (makas), böhten (karamet atmak), taplı (becerekli, işi iyi yapan), tapsız (becereksiz), köndelen (sersem), tulkumak (içi çürümek), hınayat (tembel, kaytaran), eringeç (üşengeç), gıpti (cimri), sakar (çevresine fiziken zarar veren), pandıl (semeri hayvana bağlayan ip), duşak (hayvanın ön ayakklarını bağlamak), heştınmak (göz kulak olmak), büngülümek (kınç atmak), habaslığın (habersizce, bilmeden), köngek (kilot, don), gocaoğlan (ayı), şebek (maymun), seğen (tabak), gupa (bardak), cere (iki ağızlı küçük testi), sufra (sofra), çomça (ağaç kepçe), gurk (kuluçkaya yatan ya da civcivli tavuk), pünes (kümes), dam (hapishane), tokat (hayvan hapishanesi), deştiman (köy bekçisi), aş (her türlü yemek), telef olmak (zarar görmek), ülüş dağıtmak (artan kurbanı vermek), gov (dedikodu), ısmarış (sipariş vermek), çalık (kavgacı), cemkirmek (karşılık vermek), bülük (pipi).

Bazı sözcükler de çok ciddi anlamda değişikliğe uğramıştır; bunlara örnekler: Babıç (ayakkabı), hızmat (hizmet), Allah tepitini dürsün (öl, tabutun dürülsün), odun ocağın sönsün (ilenmek), yanı gara bulasıca (ölesice), sakalı göve gelsin (ölsün), ciğeri bağrı yansın (çok üzülsün, içine ateş düşsün), badılcan (patlıcan), fransa (pırasa), duz (tuz), tavık

(tavuk), ırıza (rıza), Eymet/Amat (Ahmet), Alı (Ali), Öseyn (Hüseyin), Eşe/Aşa (Ayşe), Fatice (Hatice), Memmet (Mehmet), Göfer (Gevher), Ismayl (İsmail), Şükür (Şükrü), kabıl (kabul), mamır (memur).

"Örgütlenmiş bir dinde gerçekten orjinal olan çok az şey vardır. Dinler sıfırdan doğmazlar. Birbirinden beslenirler, modern bir din kolajdır... İnsanın tanrıyı anlama araştırmasının öztümsenmiş bir tarihsel kaydıdır."

Dan Brown
Melekler ve Şeytanlar S-255

KAYNAKÇA

AKSÜT Ali, Önce Türkmen Sonra Tahtacı, İst.2003

AKTAY Yasin, Türk dininin Sosyolojik İmkanı, İletişim Y İst. 1999

ALGÜL Rıza, Aleviliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri, Pencere Y İst. 1996

ARSEL İlhan, Şeriat ve Kadın, İstanbul 1994, 12. Bası

ATALAY Adil Ali, Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi, Can Y. İst. 1995

AYCAN İ. SARIÇAM İ., Emeviler, T. Diyanet Vakfı Y Ank. 2002

AYDIN Erdoğan, Nasıl Müslüman Olduk, Doruk Y. Ank. 1996

BAL Hüseyin, Sosyolojik Açıdan Alevi-Sünni Farklılaşması ve Bütünleşmesi, Ant Y İst. 1997

BALDEMİR Hamit, Din ve Alevilik Üzerine, Nam Y. İst. 1994

BİRDOĞAN Nejat, Alevi Kaynakları 1-2, Kaynak Y İst. 1999

BİRDOĞAN Nejat, Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi, Mozaik Y. 1995

BROWN Dan, Melekler ve Şeytanlar, Altın Kitap, İst. 2004, 1. Baskı

BOZKURT Fuat, Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Yön Yayınları, 1990

BULUT Faik, Ali'siz Alevilik, Doruk Y Ank. 1997

BULUT Faik, Ebu Müslim Horasani, Su Y İst. 1999

BUYRUK, İmamı Cafer Buyruğu, Ayyıldız Y. Ank.

CHALAYE Felicien, Dinler Tarihi, Varlık Y İst. 1998

ÇAĞATAY Neşet, Sorularla İslam Dini ve İslâm Tarihi, Gündoğan Y Ank. 1997

ÇAMUROĞLU Reha, Günümüz Aleviliğinin Sorunları, Ant Y İst. 1994

ÇAMUROĞLU Reha, İsmail, Doğan Kitap, İst. 2001

ÇAMUROĞLU Reha, Son Yeniçeri, Doğan Kitap, İst. 2001

ÇELİK Mehmet, Alevi Cem Kaideleri ve Törenleri On İki Hizmet Yolu, Malatya 1997

DURSUN Turan, Kur'an, Kaynak Y. İst. 1992

DURSUN Turan, Tabu Can Çekişiyor Din Bu, Kaynak Y İst.1991

EBU TALİB Hazreti Emir Ali, Hazreti Ali Divanı, Ant Y. İst. 1990

ELİADE Miracea, Şamanizm, İmge Kitapevi, Ank. 1999

ENGİN İsmail, Tahtacılar, Ant Y. İst. 1998

EYUBOĞLU İsmet Zeki, Alevilik-Sünnilik İslam Düşüncesi, Der Y. İst.1989

EYUBOĞLU İsmet Zeki, Anadolu İnançları Anadolu Mitologisi, Geçit Kitapevi. İst.1987

EYUBOĞLU İsmet Zeki, Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevilik) Yen Çığır Y İst.1980

EYUBOĞLU İsmet Zeki, Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli , Özgür Y. İst.1992

EYUBOĞLU İsmet Zeki, Günün Işığında Tasavuf tarikatlar Mezhepler Tarihi. Geçit Y İst. 1987

FREUD Sigmund, Hz. Musa ve Tektanrıcılık, Cem Y. İst. 1998

GÖLPIRALI Abdülbâki, Mü'minlerin Emiri Hazret-i Ali, Der Y. İst. 1990

GÜNDOĞDU Otman, Hz.Veysel Karani'nin Gerçek Hüvyeti, Ayyıldız Y. Ank.1996

GÜRÜN Kâmuran, Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, Bilgi Y. Ankara, 1984

HASLOK F.R., Bektaşilik Tetkikleri, M.E.B Y Ank. 2000

HASLUCK F.W. Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik, Ant Y. İst. 1995

HASSAN Ü. BERKTAY H. ÖDEKAN A., Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler, Cem Y İst. 1987

HÜSNİYE İslam Tarihinde Alevi-Sünni Tartışması, Ant Y.İst. 1997

İNCİL Çağdaş Türkçe Çeviri, İst. 1995

KALELİ Lütfi, Alevi-Sünni İnincında Mevlana-Yunus ve Hacı Bektaş Gerçeği, Alev Y. İst. 1994

KALELİ Lütfi, Tanrı İnsan, Can Y İst. 1996

KOÇU Reşad Ekrem, Yeniçeriler, Doğan Kitap, İst. 2004-04-07

LENİN V.İ. Din Üzerine, İnter Y Ank. 1998

MELİKOFF I. BAŞGÖZ İ. BİRDOĞAN N.BOZKURT F. KORKMAZ E. YILDIRIM A. Anadolu Aleviliği ve Pir Sultan Abdal, FABF, Fransa, 1998

METİN İsmail, Alevilerde Halk Mahkemeleri 1-2, Alev Y. İst. 1995

NIETZSCHE, Böyle Buyurdu Zerdüşt, Cem Y. İst. 1997, Varlık Y Ank. 1983

ONARLI İsmail, Şah İsmail Bibliyografisi, Can Y İst. 2000

ÖNER Yılmaz, Din-Üretim Biçimleri Üstüne Tarihsel Uzlaşma, İletişim Y. İst. 1984

ÖZ Baki, Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları, Ant Y İst.

ÖZ Gülağ, İslamiyet Türkler ve Alevilik, Yol Bilim Y 1999

ÖZCAN Seydi, Şeman-Söbeçimen ve Aziz Baba Aleviliği, ABC Mat, Ank. 2001

ÖZKAN Ali Rafet, Türkiye Çingeneleri, Kültür Bakanlığı Y Ank. 2000

ÖZKIRIMLI Atilla, Alevilik Bektaşilik, Cem Y. İst. 1998

ÖZTÜR Mürsel, Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan, Kültür Bakanlığı Y. Ank. 2001

RAHÎMÎ Fazullah, Gülzâr-ı Hasaneyn, Can Y. İst. 1987

SARIBAY Ali Yaşar, Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm, İletişim Y. İst. 1995

SÜMER Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Ana Y. İst. 1980

ŞENER Cemal, Alevi törenleri, Ant Y. İst.

ŞENER Cemal, Alevilerin Etnik Kimliği Etik Y. İst. 2002

ŞENER Cemal, Şamanizm, BDS Y. İzm'ler Dizisi 4.

ŞERİATİ Ali, Dinler Tarihi, Kırkambar Kitaplığı, İst. 2001.

TANILLİ Server, İslâm Çağımıza Yanıt Verebilir mi?, Say Y. İst. 1992

TİMMİCH Paul, Din Felsefesi, Alfa Y. İst. 2000

TÜMER Günay, KÜÇÜK Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ocak Y Ank. 1997, 3. Baskı

TÜRKDOĞAN Orhan, Alevi-Bektaşi Kimliği, Timaş Y İst. 1995

ULUÇAY Ömer, Dilde ve Gönülde Hz. Ali I-II, Gözde Y. Adana 1997

ULUSOY A. Celalattin, Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu, Hacıbektaş, 1980

VİLÂYETNAME, Hacı Bektaş Veli, Can Y. İst. 1999

YALMAN (YALGIN) Ali Rıza, Cenup'ta Türkmen Oymakları I-II Kültür Bakarlığı Y. Ank. 2000

YALTKAYA M. Şerefettin, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Temel Y. İst. 2001

YETİŞEN Rıza, Tahtacı Aşiretleri (adet, gelenek ve görenekleri), İzmir, 1986

YILDIRIM Ali, Ateşte Semaha Durmak Sivas Katliamı, Yurt Y. Ank. 1994

YILMAZ Abdurrahman, Tahtacılarda Gelenekler, Ulus Basımevi, Ank. 1948

YOL Dergisi Sayı 13, Anadolu'nun Aydınlık Yüzü Aleviler, Eylül-Ekim 2001

YÖRÜKÂN Yusuf Ziya, Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Kültür Bakanlığı Y. Ank. 1998

YÖRÜKÂN Yusuf Ziya, İslâm Akaid sisteminde Gelişmeler, Kültür Bakanlığı Y. Ank. 2001

YÖRÜKÂN Yusuf Ziya, İslâm Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Y Ank. 2001

YÖRÜKÂN Yusuf Ziya, Müslümanlık, Kültür Bakanlığı Y. Ank. 1998

ZERDÜŞT. Avesta Bölümler, Kora Y. İst. 1998

KÜTÜPHANE
T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI

Tek Ağaç Eylül Kitap Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
Konur Sk. No: 39/19 Kızılay - Ankara
Tel: (0.312) 419 78 16 Fax: (0.312) 419 78 51
Şube: Çankaya Mah. 4716. Sk.
Kurum İş Merkezi 16/B Mersin
Tel: (0.324) 239 28 12 - 237 10 92
www.tekagaceylul.com
e-mail: tekagac@tekagaceylul.com

ISBN 975-8888-36-6
9 789758 888368